

ISSN 2602 - 4306

Yıl: 5, Sayı: 8, Haziran 2021

SBedergi

Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi
Electronic Journal of Social Sciences

Editör

Dr. Salih TELLİOĞLU

Editör Yardımcısı

Öğr. Gör. Dr. Hanife CANDIR ŞİMŞEK

www.sbedergi.com

editor@sbedergi.com / bilgi@sbedergi.com

Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi(SBedergi), 2017 yılında yayın hayatına başlamış uluslararası hakemli bir dergidir. SBedergi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayın kabul etmekte olup yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında yayımlanmaktadır. SBedergi, sosyal bilimlerin tüm alanlarından özgün bilimsel çalışmalara yer vermek ve bu çalışmaları bilim dünyası ile buluşturmak amacı taşımaktadır. Uluslararası birçok indeks tarafından taranan derginin daha kapsamlı olması amacıyla farklı ulusal ve uluslararası indekslere başvuru süreci devam etmektedir. SBedergi’de yayımlanan çalışmaların daha geniş veri tabanına yayılması ve daha geniş kitleye ulaşabilmesi amacıyla açık erişim (open access) politikası benimsenmektedir. Yayımlanması için gönderilen eserlerin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanması için gönderilmemiş olması gerekmektedir. Dergide yayımlanan eserlerin her türlü ahlaki, dil ve bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Yayın için gönderilen eserlerin yayın ve basım hakları SBedergi’ye devredilmiştir.

Editör/ Editor-In-Chief

Dr. Salih TELLİOĞLU

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Öğr. Gör. Dr. Hanife CANDIR ŞİMŞEK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mahmut TEKİN, Selçuk Üniversitesi, Konya / Türkiye
Prof. Dr. Başaran GENÇDOĞAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum/Türkiye
Prof. Dr. Hakan UZUN, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Murat YILDIZ, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas/Türkiye
Prof. Dr. Abdülhalim AYDIN, Fırat Üniversitesi, Elazığ/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa BOZ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Doç. Dr. Kemal VATANSEVER, Alanya Alaaddin Keykubat Ün., Alanya / Türkiye
Doç. Dr. Burcu İlkay KARAMAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE
Doç. Dr. Nesrin DELİKTAŞLI, İstanbul Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE
Doç. Dr. Adem KARA, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu / Türkiye
Dr.Öğr. Üyesi Taleh HALİLOV, Azerbaycan Devlet Ün., Nahçıvan, Azerbaycan

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR - İletişim, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane/Türkiye
Doç. Dr. T. Osman MUTLU - Spor Yöneticiliği A.B.D., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Muğla/Türkiye
Doç. Dr. Semra BENZER - Fen Bilgisi Eğitimi Bölümü, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Öğretim Üyesi Sertan DEMİR – Konservatuar, Temel Bilimler, Sakarya Üniversitesi,
Adapazarı/Türkiye
Doç. Dr. Işıl Fulya ORKUNOĞLU ŞAHİN – Maliye Bölümü, Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi, Ankara / Türkiye
Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM – İşletme, Düzce Üniversitesi, Düzce/Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Feridun DUMAN - Turizm İşletmeciliği, Batman Üniversitesi,
Batman/Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Yakup ARI – Ekonomi ve Finans, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
Alanya / Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Kamil DOĞANCI – Tarih, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Kemal ÖZCAN, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık - Ondokuz Mayıs
Üniversitesi, Samsun/Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Makbule TOKUR KESGİN, Hemşirelik - Bolu Abant İzzet Baysal
Üniversitesi, Bolu/Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Tuğba AYAS ÖNOL, Felsefe, Sanat ve Estetik - Sakarya Üniversitesi,
Adapazarı / Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Yusuf YALÇIN, Bilgi ve Belge Yönetimi - Tıbbi Dokümantasyon - Doğuş
Üniversitesi, İstanbul / Türkiye

İndeksler / Indexing

İÇİNDEKİLER**Abdullah ACEHAN** **1-18**

Robinson Crusoe Ve Hay Bin Yakzan Üzerine Bir İnceleme / A Review On Robinson Crusoe and Hay Bin Yakzan

Semra BENZER, Maide Mihriban AKKAYA **19-46**

Pandemi Sürecinde Fen Bilimleri Alanında Uzaktan Eğitim / Distance Education in the Field of Science in the Pandemia Process

Gökhan TEKİR **47-66**

The International: The Effects Of Empire And Debt-Trap / Uluslararası: İmparatorluk'un Etkileri ve Borç-Tuzağı

Nusret TAŞ **67-83**

İlimler Tasnifi Bağlamında İhvân-ı Safâ ile Gazzâlî'nin Görüşleri Arasında Bir Karşılaştırma / A Comparison Of Ikhwan Al-Safa And Al-Ghazali's Views in the Context Of The Classification of Sciences

Ahmet ONAY ve Serdar BENLİGİRAY **84-111**

Denetim Raporlarına Göre Kazancını Yöneten Şirketlerde Toplam ve Spesifik Tahakkuklar Üzerine Bir Araştırma / A Research On Total and Specific Accruals in Companies Managing Their Earnings According To Audit Reports

Özgür YEŞİLYURT **112-128**

Akademide Hibrit Yöneticilik Üzerine Nitel Bir Çalışma / A Qualitative Study On Hybrid Management in Academy

Editörden;

Bilim dünyasının siz değerli üyelerine tekrar, yeni sayımızla merhaba demenin coşkusu içerisindeyiz. Dergimiz sizlerden gelen katkı ve destek ile yıllar itibarıyla büyümesini sürdürmeye devam etmektedir. COVID-19 salgını ile başlayan pandemi koşullarının etkisi her ne kadar devam ediyor olsa da bu süreci sonlandırıp, dünyayı tekrar eski günlerine kavuşturacak olan bilimin gücüne inanmaktayız. Bu doğrultuda bilimsel anlamda insanlığa bir faydamız dokunabildiği ölçüde kendimizi mutlu hissedeceğiz. İlerleyen sayılarımızda bilimsel çalışmalarınızı dergimizde görmekten onur duyacağımızı bilmenizi isteriz.

Sağlıklı günlerde görüşmek dileğiyle...

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Salih Tellioglu

Editör Yardımcısı

Öğr. Gör. Dr. Hanife Candır Şimşek

ROBİNSON CRUSOE VE HAY BİN YAKZAN ÜZERİNE BİR İNCELEME

Abdullah ACEHAN¹

<https://orcid.org/0000-0002-3867-978X>

ÖZET

Bazı araştırmacılara göre *Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe* ile *İbn-i Tufeyl'in Hay bin Yakzan* isimli eserleri dünya edebiyatında nesir türünün bir çeşidi olan romanın ilk örnekleri arasında gösterilmektedir. Yine bazı araştırmacılara göre bu iki eser arasında bir takım benzerliklerin olduğu da iddia edilmektedir. Bu çalışmada romanın ilk örnekleri olarak gösterilen bu iki eser üzerinde duruldu. Öncelikli olarak giriş kısmında bahse konu olan bu iki eserin ele alınma sebebi ifade edildi. Daha sonra ele alınan bu iki eser ve yazarları hakkında bilgi verildi. Fakat yazarları hakkında fazla teferruata inilmedi. Devamında ise bu iki eser arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ayrıntılı olarak ifade edildi. En son kısım olarak düşünülen sonuç bölümünde ise bir değerlendirme yapıldıktan sonra bu çalışmada faydalanan kaynakların künyeleri alfabetik olarak sıralanarak incelemeye son verildi.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Nesir, Roman, *Robinson Crusoe*, *Hay bin Yakzan*

A REVIEW ON ROBINSON CRUSOE AND HAY BİN YAKZAN

ABSTRACT

According to some researchers, the Works of Daniel Defoe's *Robinson Crusoe* and İbn-i Tufeyl's *Hay Bin Yakzan* are among the first examples of the novel, which is a type of prose genre in World literature. Again, according to some esearchers, it is claimed that there are some similarities between these two Works. In this stdy, these two Works, which are shown as the first examples of the novel, are focused on. First of all, the reson why these two Works are discussed in the introduction was stated. Later, information was given about these two Works and their authors. But there was not much detail about its authors. Subsequently, the similarities and differences between thesetwo workswere expressed in detail. In the conslusion part, which is considered as the last part, after an evaluation was made, the ags of the sources used in this study were listed alphabetically and the examination as ended.

Keywords: Literature, Prose, Novel, *Robinson Crusoe*, *Hay bin Yakzan*

¹Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aace1968@hotmail.com

Hayatımda derin izler bırakan iki kişi;

Naim Yolaçan ve Prof. Dr. Orhan Okay.

Bu iki kişiden biri olan sayın hocam Prof. Dr. Orhan

Okay'ın aziz hatırasına saygı ve minnetle.

GİRİŞ

Rahmetli hocam Prof. Dr. *Orhan OKAY* ile Sakarya Üniversitesi'nde başladığımız doktora derslerinin bir tanesi nesir üzerineydi. Hocam bu konuya giriş yaptığında -lisans ve yüksek lisans hocalarım Prof. Dr. *Mehmet Tekin* ve Prof. Dr. *Halim Serarslan*'da olduğu gibi- evrensel romanın başlangıcının ilk örnekleri olarak *Robinson Crusoe* ile *Don Kişot*'u vermişti. Bu iki örnek üzerinde epey uzun bir süre durduğumuzu da hatırlıyorum. Ama benim şahsım adına en çok dikkatimi çeken ise *Don Kişot*'tan ziyade *Robinson Crusoe* olmuştu. Hiç şüphesiz *Robinson Crusoe*'a olan ilgimin artmasında *Robinson Crusoe*'un Arap edebiyatına ait bir versiyonunun [*Hay bin Yakzan*] olması da etkiliydi.² Çünkü o yüzyıllarda Arap edebiyatında böyle bir eserin kaleme alınabileceği ihtimalini dahi düşünemiyordum. 1995 yılında başlayan bu *Robinson Crusoe / Hay bin Yakzan* ilgisi hep bir köşede sessizce kalmaya devam etti. Tâ ki *Halis Çetin*'in bu konuyla ilgili olarak kaleme aldığı bir yazısını tesadüf veya tevafuk eseri okuyuncaya kadar (Çetin, 2007: 45-69). İşte *Halis Çetin*'in bahse konu olan yazısıyla bir kenarda saklı duran bu *Robinson Crusoe / Hay bin Yakzan* ilgisi birden bire ön plana çıkmaya başladı. Hele *Beşir Ayvazoğlu*'nun “*Tevfik Fikret*” isimli çalışmasından öğrendiğim *Ali Canip* [Yöntem]'in *Tevfik Fikret*'in kaleme aldığı *Haluk Defteri*'ni “*Robinson gibi tek başına yaşamak zorunda kalmış zavallı bir fikir hastasının iniltileri olarak tarif etmesi*” ise bu merak ve ilgi unsurunun bir hayli artmasında önemli bir katalizör görevi gördü (Ayvazoğlu, 2019: 456). Kısaca bu çalışmada, biri Batı'dan diğer Doğu'dan hayatlarının bir döneminde yalnız yaşamak zorunda kalan iki ada insanının hayatı ve hayata bakış açıları üzerinde duruldu.

- 2 -

² Erdal Noyan, kitabın bu yönü hakkında şu bilgiyi veriyor:

“1660 yılında Londra'da doğan Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe adlı romanını, 980 yılında Buhara'da doğan İbni Sina'nın ve 1106 yılında Gırnata'da doğan İbni Tufeyl'in Yakzan Oğlu Hay adlı yapıtlarından uyarladığı ileri sürülüyor. Örneğin Ümit Aktaş, Okuma Serüveni adıyla basılan kitabında bu yöndeki görüşe katılıyor. Belki böyledir yalnız aradaki başlıklar benzerlik sayılabileceklerden çok daha çok. Batı'daysa Defoe'nun, Şili'ye hayli uzaklıktaki ıssız Juan Fernandez Takımadaları'ndan birinden kurtarıldığı 1709 yılına dek dört yıl tek başına yaşayan İskoç denizci Alexander Selkirk'in yaşamını işlediği görüşünün benimsendiğini unutmadan aktarayım. Kitabın ilk basımının 1719 yılında yapılması bu görüşe destek veriyor” (Noyan, 2021: 139).

1. ROBINSON CRUSOE

Orijinal adı *Robinson Crusoe*'nun Yaşamı ve Şaşırtıcı Maceraları olan ve dilimize *Robinson Crusoe* adıyla çevrilen roman, 1719'da *Daniel Defoe* tarafından kaleme alınmıştır. Bu romanı edebiyatımıza ilk kazandıran *Şemsettin Sami* Bey olmuştur. *Robinson Crusoe*, 1885 yılında *Şemsettin Sami* Bey tarafından Fransız Ambroise Rendu nüshası esas alınarak Türkçeye aktarılır (Üstün, 2018: 178).³ Ferit Edgü, Tüm Ders Notları isimli eserinde Defoe'nun bu romanını ilk burjuva klasiği olarak kabul ediyor (Noyan, 2021: 139).⁴

1.1. *Robinson Crusoe*'un Konusu

Sıradan bir İngiliz ailesinin çocuğu olan *Robinson Crusoe*, denizlere açılarak dünyayı dolaşmak ister. Bir gün ailesinden habersiz bir ticaret gemisiyle denizlere açılır. Gemi fırtınaya yakalanınca Afrika sularında Faslı korsanlara teslim olur. Esir düşen Robinson, bir sandalla denize açılınca onu Portekiz gemisi bulur ve Brezilya'ya götürür. Robinson, bir İngiliz çiftçinin Afrika'dan köle getirme teklifi üzerine tekrar denizlere açılır. İçinde bulunduğu gemi Güney Amerika kıyısının biraz uzağındaki bir adanın yanında kayalıklara çarpıp batar. Fakat Robinson adaya sağ olarak çıkar.

Adada hiç kimse yaşamamaktadır. Robinson, ihtiyacı olan eşya ve benzeri şeyleri, batan geminin enkazından getirir. Baraka yapar, tahıl yetiştirir, keçileri ehlileştirir. Adadaki yirmi üç yılı böyle geçer. Adadaki yirmi dördüncü yılında Robinson, adanın diğer tarafında başka bir adadan gelmiş olan yerlilerin savaştığını görür. Robinson, yerlilerin tekrar gelmesinden korktuğu için sakladığı barut ve silahıyla onlara ateş eder. Yerliler de bu ateş sonucu ellerindeki bir esiri bırakıp kaçar. Robinson ele geçirdiği bu esire / yerliye Cuma adını verir ve İngilizce öğretir.⁵ Cuma'dan diğer adada on yedi adet daha beyaz esir olduğunu öğrenir. Bu yerli esirlerden biri de Cuma'nın babasıdır. Robinson ile Cuma,

³ Dilimize yapılan diğer bazı *Robinson Crusoe* çevirileri: *Defoe, Daniel* (2007). *Robinson Crusoe*, (Çeviren Mustafa Bahar), İstanbul: İskele Yayıncılık; *Defoe, Daniel* (1992). *Robinson Crusoe*, (Çeviren Akşit Göktürk), İstanbul: Görsel Yayınları; *Defoe, Daniel* (2004). *Robinson Crusoe*, (Çeviren Celal Öner), İstanbul: Alkım Yayıncılık; *Defoe, Daniel* (2010). *Robinson Crusoe*, (Çeviren Ahmet Tekin), İstanbul: Kumsaati Yayınları.

⁴ İlerleyen sayfalarda da ayrıca üzerinde durulacağı üzere Yalçın Küçük, ünlü ekonomist Adam Smith'e Defoe'nun bu eserinin kahramanı olan Crusoe'un modellik ettiğini iddia eder (Noyan, 2021: 139). Ayrıca Daniel Defoe'nun romanın merkezi kahramanı olan Robinson Crusoe, Türk edebiyatından bazı şairlerin şiirlerinde de kendisine yer bulmuştur: Cahit Sıtkı Tarancı: Robinson; Orhan Veli Kanık: Robinson; Necati Cumalı: Ada.

⁵ Cuma, Robinson'un yanında olmasına rağmen kendi benliğini kaybetmiş bir durumdadır. Robinson Cuma'ya İngilizce öğretir, dinini benimsetir, hizmetine alır. Cuma, asla efendisi olarak kabul ettiği Robinson'dan ayrılmayı veya ona itaatsizlik etmeyi aklından bile geçirmez. (Noyan, 2021: 140).

diğer esirler arasında yer alan Cuma'nın babasını kurtarırlar. Fakat Cuma'nın babası, geldiği adada kalan diğer esirleri kurtarmak üzere adaya geri döner.

Robinson'un adasına bir İngiliz gemisi demirler. Gemide isyan çıkınca Robinson ve Cuma gemiyi ele geçirirler. Robinson, Cuma ile İngiltere'ye gider (1687). Aradan geçen otuz beş yılın sonunda Robinson'un anne ve babası vefat etmiş olmasına rağmen iki oğlu, iki kız kardeşi ve bir erkek kardeşi hayatta kalmayı başarmıştır. İngiltere'ye dönen Robinson tekrar evlenir ve bu evliliğinden üç çocuğu daha olur. 1695'te bu ikinci eşi de vefat eder. Macera düşkünü olan Robinson ve Cuma, Robinson'un yeğeninin kaptanlık yaptığı gemiyle Çin'e gitmek üzere yola çıkar. Robinson ve Cuma, Çin'e doğru gemiyle yola devam ederken yerlilerin gemiye saldırması sonucu Cuma ölür. Gemi Çin'e ulaşınca, mürettebat Robinson'u Çin'de bırakır. Fakat Robinson kara yoluyla İngiltere'ye geri dönmeyi başarır.

1.2. Robinson Crusoe Hakkında

Bahse konu olan bu roman, bir gemi kazası sonucu ıssız bir adaya düşme konusunda yazılmış ilk eser değildir. Fakat bu konuda bir simge haline gelmiş olan ilk metindir. Robinson Crusoe'un yazarı olan *Daniel Defoe*, ülkeler arasında ticaret yapan bir tacir, aynı zamanda siyasetçi ve gazete sahibi bir edebiyatçıdır. Babası ise İngiliz kilisesinin hayatı düzenlediğini iddia ettiği baskıcı zihniyetinden bir an önce kurtulmak gerektiğini düşünen bir mum imalatçısıdır. Hayatının ilk yıllarında Presbiteryen papazı olmak üzere eğitim alan fakat papaz olmak istemeyen yazar, 1683 yılında ticarete başlar. İşte bu ticaret, bütün hayatı boyunca vazgeçemediği ilgi alanı olur. *Defoe*, aslında Rönesans ile ortaya çıkan ve rol model olarak ortaya atılan eğitilmiş, farklı alanlara ilgi duyan bir burjuva tipidir. Siyasi alanda ise uyanıklığı sayesinde Tory-Whig mücadelesinden istifade ederek kendine yer bulur. Gerek yurt içi gerekse yurtdışı birçok ticaret yapan, pek çok ülkeyi gezip dolaşan, bilgi sahibi, iyi eğitilmiş olan *Defoe*, bütün bu özelliklerine rağmen ticari hayatında on üç kez iflas eden biridir. Kısacası *Defoe*'nun kaleme almış olduğu *Robinson Crusoe* (1719), adada yalnız kalan Robinson isimli kahramanının, her türlü faaliyetini anlattığı kitaplar üçlemesinin ilkidir. Eser, başlangıcından nihayetine kadar *Robinson Crusoe*'nun otobiyografisi üzerine kurulmuştur ve bu otobiyografi anlatılmaktadır. (Yaşar ve Şen, 2020: 214).

Bu eser, en ufak insani bir iz barındırmayan bir coğrafyada, insanoğlunun yaşadığı yabancılaşmayı anlatır. *M. Asım Karaömeroğlu* da yabancılaşma metaforundan dolayı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun* Yaban isimli eseriyle *Robinson Crusoe* arasında bir bağlantı kurar:

“*Yakup Kadri'nin bu Yaban'ı bu düşmanca, donmuş, durağan, ilkel, çirkin köyde kendini 'Robinson Crusoe' olarak görmeye başlar. Köydeki evi ona 'ıssız bir ada' gibi gelir* (Karaosmanoğlu, 1968: 98). *Köylü denen bu mahlûkun bir ruhu varsa bile, bu ruhun izlerini nasıl sürebileceğini bilmez Ahmet Celal*” (Karaömeroğlu, 2003: 109).

Fakat *Robinson Crusoe*, bütün bunlara rağmen neredeyse tamamı bir hikâye olmaktan ziyade bir kapitalist eser hüviyetindedir. Eserin büyük bir kısmı dünyevi kelimesiyle tanımlanabilecek olan olaylar üzerine kurulmuştur. Maddi çıkar ve sömürü eserde yer yer kendisini fazlasıyla hissettirir. Robinson, çalışkan, zeki ve tutumlu bir kişi, mantığıyla doğaya hükmeden bir usta olarak kurgulanmıştır. Ancak *Robinson Crusoe*'nun asıl hikâyesi aynı zamanda fetih, kölelik, soygun, cinayet ve şiddetten oluşmaktadır (Hymer 1971, 42). Fakat *Michael Tournier*, klasik Robinson hikâyesine dayanarak yazdığı *Cuma ya da Pasifik Arafı* adlı romanında, bu Robinson metnini paramparça eder:

“*Ki bu mit, Batı modernliğinin girişimci birey kültürünü, vahşileri ve doğayı uygarlaştıran beyaz adam imgesini, üretim-tüketim tapınmasını ve zaman-düzen-disiplin kaygısını en özlü biçimde ifade etmektedir*” (Şişman, 2008: 163).

Hay bin Yakzan'ın kahramanları olan Hay ile Absal, ziyaret için gittikleri yakın adada yaşadıkları olaylardan sonra o adanın yöneticisi ve arkadaşları olan Salaman'a veda ederek kendi adalarına geri dönerler. Yaşamlarının sonun kadar da bu adada Tanrı'ya ibadet ederek hayatlarını devam ettirirler. Fakat *Robinson Crusoe* ise adayı kendi üzerine tapuladıktan sonra adadan ayrılıp Londra'ya gider. Hemen ardından da ticari amaçla başka ülkelere gider. Belki de bundan dolayı *Mustafa Özel*'in *Roman Diliyle İktisat* isimli eserinin büyük bir bölümü *Robinson Crusoe*'a ayrılmıştır.

Robinson Crusoe, burjuva ahlakı gereği o, işini ve servetini büyütmek ve böylece orta sınıfın tüm erdemlerine ulaşmak ister. Onun tek derdi yaşam koşullarını elinden geldiği kadar güzelleştirmektir. *Robinson Crusoe*, adanın sahibi olarak diğer insanlara sanki patronuymuş gibi iş verir. *Robinson Crusoe*, dönemin ideal tipi olarak Homo Economicus'tur ve hayat felsefesi Homo Homini Lupus'tur. Bu kadar ekonomik olarak

her şeyi planlayan adam, çok çalışmanın verdiği haz ile zaman zaman Tanrı'yı unuttur. Hatta Tanrı'ya bile hesap sorar, Tanrı'yı işine yarayacağı zaman hatırlar. Tanrı bir nevi onun için ekonomik eylemlerin meşrulaştırılması için kullanılan bir araçtır. Tanrı'yı unutacak kadar çalışmasının amacı ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade aç gözlülüktür. Onun için hayat, marjinal fayda üzerine bina edilmiştir (Çetin, 2007: 60).

Robinson Crusoe için servet ve bilgi en büyük güçtür. O, bu güçler aracılığıyla diğer insanların efendisi olabilmektedir. Para karşılığı sattığı kölesinin özgürlüğünü de satın almıştır. Onun için hayat da özgürlük de satılan veya alınan bir mülktür. Bu yüzden Robinson için değerler değil önemler, ihtiyaçlar değil arzular önceliklidir. Onun için bir ahlaki sorun yoktur fayda sorunu vardır. Ona göre metalaştırılamayacak hiç bir şey yoktur. Bundan dolayı o, her şeyin metalaştırılabileceğine inanır ki fazla meta sahibi olanların iktidarı devam edebilsin. Kendisinde olmayan ama iktidar aracı olabilecek her şey buna dâhildir. O, hayatı, özgürlüğü, doğayı, insanı, bilgiyi, asaleti, sınıfsal statüleri, siyasal ve toplumsal unvanları hatta krallığı parayla satın alınabilir hale dönüştürür. Para da güçtür ve kaynağı ticarettir. Toplumsal ve siyasal iktidar hiyerarşisini de yine bu güç ilişkisi belirler. Onun kurduğu adadaki toplum, güç, servet ve bilginin kurumlaştırılmış halidir. Hiyerarşiyi belirleyen de yine efendiye fayda sağlama yeteneğidir.

- 6 -

Robinson Crusoe, döneminin burjuva ahlakını yansıtan biri olarak dindar bir Protestan, çalışkan, üretken, kazanma hırsıyla dolu, tutumlu bir iş adamıdır. Hepsinden önemlisi *Robinson Crusoe*, eser boyunca gözlemlenen ve burjuvazinin önemli bir özelliği olan hesap-kitap adamıdır:

“Ne, ne kadar, ne zaman biriktirilecek, nasıl harcanacak ve nasıl tüketilecek? Tüm bunları bir muhasebeci titizliğiyle hesap eder ve en uygun şartları bulduğunda uygular. Pragmatik olması nedeniyle sonuçlarını iyice hesaplamadığı şeyleri yapmaya girişmez. Bir zaman mühendisidir. Zamanı boşa harcamak onun için en büyük günahdır ki bu yüzden gece-gündüz, karanlık-aydınlık demeden çalışır. Burjuva kültürünün zamana bakışı altında büyük dönüşümün temelidir. Onun için zaman, en değerli şeydir ve her kayıp zaman elde edilecek bir faydanın yok olması demektir” (Çetin, 2007: 61).

Yalçın Küçük, *Robinson Crusoe*'u ekonomik perspektifli bir bakış açısıyla şu şekilde değerlendirir (Küçük. 2004: 167):

“Dünyanın tüm çocukları ya okuyarak ya da duyarak Robinson Crusoe’yu biliyorlar. Daha önce yazıldı. Yazara, topluma ve ürüne beraberce bakmak zorunlu. Crusoe’un yazarı Daniel Defoe. Kapital’de Marx’ın zaman zaman görüşlerine değindiği Palgrave’nin bir Siyasal İktisat Sözlüğü var. Bunda, Daniel Defoe için şu yargı yer alıyor:

‘Hiçbir zaman bilimsel bir yazar değildi, ekonomik teoriye hiçbir katkısı olmadı. Ancak yaratıcı zekâsı, zaman zaman ulusun ekonomik düzeninde iyileştirmelere yol açtı ve canlı hayal gücü ile de bazen ekonomik gerçekleri yalın bir canlılıkla ortaya koydu’. (Palgrave, 1925: 535).

Buradan şu çıkıyor: Her dilden çocuğun okuduğu Robinson Crusoe’nun yazarı bir iktisatçı. Hemen söylemek gerek: Beşinci sınıf bir iktisatçı... Birinci sınıftan bir iş adamı. Yaşadığı zaman kesiti 1600 veya 1661 yılında doğmuş. Kesin değil. Ölümü kesin 1731 yılında. Demek, 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başının adamı. Defoe, 18. Yüzyılın başlarında yazıyor ve ölüyor... Ürün de [Kitap: Robinson Crusoe] bir adada tek başına Robinson Crusoe’un serüvenini anlatıyor. Doğa ile mutlu mücadelesini veriyor. Robinson, maddi değerlere önem vermez görünüyor. Bir İspanyol gemisinde altın ve gümüş buluyor. Dudak büküyor: ‘Bir bıçak olsa daha iyi olurdu’ diyor. Çocuklar Robinson’u böyle okuyorlar. Ancak başka türlü okumak da mümkün. Daniel Defoe beşinci sınıftan bir iktisatçı. Herhalde tesadüfen İspanyol gemisindeki altın ve gümüşten söz etmiş olamaz. Eklenecik olanlar şunlar: Batı Avrupa tarihinde 16. ve 17. yüzyıla merkantilizm dönemi deniliyor. Ticaret ön planda. Doğu ile ticaret yapılıyor. Doğu’da yeni ticaret imkânları aranırken, yanlışlıkla Amerika bulunuyor. Amerika’nın temelinde yanlışlık var. İspanyollar işe Amerika’nın altın ve gümüşlerini talan etmekle başlıyorlar. Gemiler, Amerika’dan altın ve gümüş taşıyorlar...

Öyleyse ilk sonuç şu oluyor: Daniel Defoe, çocuk romanında büyük iktisat tartışmalarına taraf oluyor. Altın ve gümüş ile ilgili illüzyonu, yanılsamayı, eleştiriyor. Fakat bu kadar değil, daha var. Batı Avrupa, 18. yüzyıla girerken feodalite ile mücadelede son dönemini yaşıyor. Defoe, bu mücadeleye de taraf oluyor. Feodalitenin olmadığı bir düzeni yazıyor. Doğa ile insan karşı karşıya, feodal yok. Ancak Robinson’un dünyasında yeni doğmakta olan dünya da yok. İkinci sonuçta bu... Daniel Defoe’nin ölümünden üç yıl önce, 1723

yılında, Adam Smith ölüyor⁶. Adam Smith öldükten birkaç ay sonra karısı Margaret Smith ilk ve tek çocuğunu doğuruyor. Yeni doğan çocuğa da Adam Smith adı veriliyor. Adam Smith'in oğlu Adam Smith sonradan çok meşhur oluyor. Robinson Crusoe'dan daha meşhur oluyor...

Anne Margaret Smith'in oğlu Adam Smith'e Robinson Crusoe'yu okuduğundan hiç kuşku yok. Siyasal iktisadın ilk büyük yazarı sayılan Adam Smith'e Robinson Crusoe'nun modellik ettiğinden de hiç kuşku duyulmamalı. Kuşkusu olanların, o her okuması ayrı bir âlem olan Grundrisse'nin başlangıcına bakması yeter. 1897 yılının yaz sonunda yazılmış olan Grundrisse'nin ilk paragrafında 'Smith ve Ricardo'nun başlangıç aldıkları bireysel ve yalnız avcı ile balıkçı, 18. yüzyıl Robinson'cularının hayalden yoksun fantezileri arasında yer alıyor' ifadesi var. Aynı sayfada Robinsonades kelimesi için düşülen dipnotta 'Defoe'nun Robinson Crusoe'si doğrultusunda ütopyalar' yazıyor. Hiç kuşku yok, bir edebiyat eseri bir bilimsel eğilime yön veriyor.

Adam Smith siyasal iktisadın ilk büyük yazarı sayılıyor. David Ricardo ise sonuncusu oluyor. İşe bir edebiyat eseri ile başlıyorlar. Smith ve Ricardo'nun siyasal iktisadının, daha sonra, çok daha açığa çıkan hastalıkları da bu başlangıçtan geliyor. Bilimi toplumdaki ve sınıflardan soyutlama, Robinson Crusoe örneği ile doğuyor. Toplumsuz ve sınıfsız bir iktisadın başlangıcı buraya kadar dayanıyor... Marx, -Yalçın Küçük'ün Bilim ve Edebiyat kitabından aktarımıyla- şunları da söylüyor:

'Smith ve Ricardo, her iki ayakları ile imgelemlerinde bu 18. yüzyıl bireyini –bir yandan feodal toplum biçiminin çözülmesinin, diğer yandan da 16. yüzyıldan beri gelişen yeni üretim güçlerinin ürünü olan bu 18. yüzyıl bireyini-bir ideal olarak yaşatan ve varlığını geçmişe kadar uzatan 18. yüzyıl peygamberlerinin omuzlarına basıyorlar'.

Gerçekten, Smith ve Ricardo'yu, bu kadar kısa ve bu kadar güzel anlatmanın başka bir yolu görünmüyor. Kastedilen peygamber, Daniel Defoe; birey de Robinson Crusoe oluyor" (Küçük, 2004: 167).

⁶ Adam Smith: 16 Haziran 1723 ile 17 Temmuz 1790 yılları arasında yaşayan İskoç filozof ve ekonomist Adam Smith'in babası. Baba ile babasının vefatından sonra doğan oğul aynı taşımaktadır.

2. HAY BIN YAKZAN

İbn-i Tufeyl, “[*Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Muhammed b. Tufeyl el-Kaysî*]’nin romanının adıdır” (Kutluer, 1999: 418). Ayrıca bu eser, İspanya’da yaşamış olan Arapların kurduğu Endülüs Devleti’nin en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Romanın yazarı olan *İbn-i Tufeyl* ise felsefe, tıp, edebiyat alanında eserler vermiş ünlü düşünür, yazar ve bilim adamıdır.⁷

Hay bin Yakzan, yalnız olarak bir adaya sürüklenmesine ve bir ceylan tarafından büyütülmesine rağmen tamamen gelişen hisleri sayesinde varlığı, varlığı yaratanı ve bu yaratmanın sonuçlarını önce hisseden daha sonra da kavrayan roman kahramanıdır. Maddiyat onda Robinson kadar ön planda değildir. Onun için varlık, yaratıcı ve felsefe daha ön planda gelir. Adada veya karşı adada tanıştığı insanlar üzerinde asal hükümler kurmaz, onları yönetmeye veya yönlendirmeye çalışmaz. Zamanı kullanma açısından da tutarlıdır. Mal biriktirmek veya aç gözlülük onun hayatında etkili olan faktörler değildir. Bir burjuva veya elit zümresine mensup olmadığı için yaşam tarzı konusunda son derece sıradandır. İnsanlar üzerinde baskı kurmadığı için karşı tarafta gittiği adada konuştuğu insanlar ondan etkilenmeyince adanın yöneticisi olan arkadaşına veda ederek Absal ile eski adasına geri dönebilir. İlk geldiği adayı terk etmediği gibi menfaat temin etmek için başka adalara da gitmez. Normal insanlar gibi hayata başlamadığı için his ve düşünce dünyası bir hayli gelişmiştir.

İbn-i Tufeyl’in *Hay Bin Yakzan*’ı, Mülkiyet denen kavrama inanmadığı için çevresinde bulunan insanlar üzerinde tahakküm kurmaz. Maddiyat hayatında yok denecek kadar az olduğu için “biriktirme ve sahip olma” da yoktur. Felsefe ve manevi duygular daha ön planda olduğu için akıl yürütme ve sorgulamada epey başarılıdır. Arap dünyası kaynaklı olduğu için Müslüman kimliği daha ön planda gelir ama misyoner değildir. Hayatı kendi

⁷ Çeşitli zamanlarda birçok dile aktarılmış olan Hay Bin Yekzan’ın tercümelerinden bazıları şunlardır:

“*Norbonnelu Moses Ibn Jashua (1349’da İbrânice’ye), Pico della Mirandola (XV. yüzyılda Latince’ye), Edward Pococke (Philosophus Autodidactus adıyla ve Arapça neşriyle birlikte 1671’de Latince’ye), G. Keith (1674’te İngilizce’ye), George Ashwell (1686’da İngilizce’ye), Simon Ockley (1708’de İngilizce’ye), Leon Gauthier (1900’de Fransızca’ya), Babanzâde Reşid (1923’te Mıhrab dergisinde Türkçe’ye; bu tercüme, Ruhun Uyanışı ya da Hayy İbn Yakzan’ın Olağanüstü Serüveni adıyla N. Ahmet Özalp tarafından sadeleştirilerek tekrar yayımlanmıştır [İstanbul 1985]), Z. A. Siddîkî (1955’te Urduca’ya), Bediüzzaman Fîrûzanfer (1955’te Farsça’ya) ve L. E. Goodman (1991’de İngilizce’ye) sayılabilir. Hay b. Yakzân’ın XX. yüzyıldaki neşirleri ise Leon Gauthier (Cezayir 1900), Cemil Salibâ – Kâmil Ayyâd (Dimaşk 1935), Ahmed Emîn (Kahire 1952) ve Albert Nasrî Nâdir (Beyrut 1986); M. Şerefeddin Yalıtaya, “Hayy İbni Yakzan Tercemesi”, Büyük Türk Filozof ve Tıp Ustadı İbn Sina: Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler, İstanbul 1937, s. 52-88” (Kutluer ve Katipoğlu, 1997: 553).*

kendine tanıdığı veya öğrendiği için deneme-yanılma konusunda epey sabırlıdır. Endülüs felsefe geleneğinin *İbn Bâcce*’den sonraki en önemli temsilcisi olan *İbn Tufeyl*, saraydaki meşguliyetleri sebebiyle fazla eser verme fırsatı bulamamışsa da günümüze ulaşan *Hay Bin Yakzan* adlı eseri bu filozofun sistemini oluşturan ana fikirleri vermektedir.

2.1. Hay Bin Yakzan’ın Konusu

Eserdeki olaylar birbirine yakın iki adada geçer. Adalardan birinde tabiatla baş başa yaşayan *Hay bin Yakzan*, diğerinde ise Selaman ve Absal (Ebsal) adlı iki kişi vardır. Selaman idareci, Absal ise mistik hayata eğilimi olan biridir. Diğer adada yalnız yaşayan Hay’ın doğumu konusunda iki görüş vardır. Birincisi Hay sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılığın dengeli biçimde olduğu bir ortamda mayalanmış ve organik özellikler kazanmış çamurun ruhla birleşip canlılık kazanmasıyla meydana gelmiştir. İkincisi ise Hay, yakınlardaki diğer bir adada hükümdarın kız kardeşinin Yakzân adında biriyle yaptığı gizli evlilikten dünyaya gelmiştir. Annesi tarafından bir sandık içinde denize bırakılan bu çocuk, dalgaların sürüklemesiyle bulunduğu adaya ulaşır. Adaya sepet içinde gelip ağlayan Hay’ın yardımına bir ceylan gelir. Ceylan onu emzirerek gelişmesini sağlar. Hay, gelişmeye başlayınca tefekkür etmeye de başlar. Ateş hayatındaki dönüm noktası olur. Zamanla bir yaratıcının varlığını hissetmeye başlar. Varlığını hissettiği bu Tanrı’ya ulaşır. Hay adada bu tür manevi duygular içindeyken diğer adadan Absal gelir. Hay ile karşılaşır. Absal, Hay’a konuşmayı öğretir. Konuşmaya başlayan Hay ile Absal pek çok noktada anlaşmaya başlarlar. Daha sonra bu ikili kendi ulaştıkları, keşfettikleri gerçekleri anlatmak üzere Absal’ın yaşadığı adaya giderler. Ada halkına düşüncelerini anlatırlar ama bunda başarılı olmazlar. Bu başarısızlıkları üzerine adanın yöneticisi olan arkadaşları Selaman’a veda ederek ölünceye kadar ibadet etmek üzere Hay’ın yetiştiği adaya geri dönerler.

- 10 -

2.2. Hay Bin Yakzan Hakkında

İbn-i Tufeyl’in en tanınmış eseri, aynı zamanda felsefi bir roman olan *Hay bin Yakzan*’dır. Romanın merkezi kahramanı olan *Hay bin Yakzan*’ın hayatı, yedi yıllık zaman dilimleri halinde anlatılmıştır. *Hay bin Yakzan* da aynı *Daniel Defoe*’nun *Robinson Crusoe* gibi *İbn-i Tufeyl*’in kendi yaşam öyküsünden izler taşımaktadır. *İbn-i Tufeyl* eserini; *Dünyaya Gelişi*, *Doğanın Kucağında*, *Varlığın Özüne Doğru*, *Sıfırdan Sonsuza*, *Yolun Sonu ve Gerçeğin İki Yüzü* başlıkları halinde altı bölüm olarak kaleme almıştır.

On ikinci yüzyılda *İbn-i Tufeyl* tarafından yazılan ve bazılarınca ilk felsefî roman olarak kabul edilen *Hay bin Yakzan*, bir sepet içinde bir adaya gelir. Annesi ve babası yoktur. Onu adada karşısına çıkan bir ceylan büyütür. Fakat belirli bir zaman sonra onu büyüten ceylan vefat edince Yakzan, tefekkür etmeye başlar:

“Eserin ana tezi, insanın felsefî aydınlanışına engel olan bedenî ve nefsânî güçlerini aşarak bilginin semavî kaynağıyla temas kurabileceği ve böylece varlık mertebeleriyle kendisinin bu mertebeler arasındaki yerini kavrayabileceği fikridir” (Kutluer ve Katipoğlu, 1997: 551). İlhan Kutluer ve Hasan Katipoğlu, bu eseri ve eserde yer alan felsefeyi şu şekilde ifade ediyorlar:

“Hay Bin Yakzan başlığıyla yazılmış kitaplardan hareketle kaleme alınan eserlerin ortak tarafı belli bir felsefî aydınlanma öğretisine dayanmalarındır. Bu öğretisi esas itibarıyla, gerekli nazarî ve amelî şartları yerine getirmiş insanın bilginin melekî kaynağıyla temasa geçerek Tanrı-âlem-insan münasebetlerine dair temel felsefî hakikatlere ulaşabileceği kabulüne dayanır. Bu felsefî aydınlanmaya bazen mistik tecrübe de eşlik edebilir. Sonuçta bu tür eserlerde felsefî bilgi teorisi akıl, mistik sezgi ve vahyin birbiriyle uyum içinde olduğu şeklindeki ana fikre dayandırılmış olur” (Kutluer ve Katipoğlu, 1997: 551).

- 11 -

Mustafa Özel, *Roman Diliyle İktisat* kitabında *Hay bin Yakzan* hakkında şu bilgiyi aktarıyor:

“Hay bin Yakzan. Uyanık Olan’ın Diri Oğlu. Kaynağı Yunan. Belki Yunan’dan da öteye giden bir yol var. Fakat orijinal metin bile elimizde olmadığından daha ötesini araştırmaya mecalimiz yok. Huneyn Bin İshak, miladi 9. asırda Yunanca metni Salaman ile Absal başlığı ile Arapçaya çevirmiş. İbn-i Sina bu metne dayanarak 11. asırda Hay bin Yakzan’ı kaleme almış.⁸ İbn-i Tufeyl ise 12. asırda bu türün zirvesi olan aynı adlı eseri yazmış. Daha sonra yazılanlar İbn-i Tufeyl’in gölgesinde kalmış: Sühreverdi (12. yy, El-Gurbetü’l-Garbiye), İbnü’n-Nefs (13.yy, Er-Risaletü’l-Kamiliye fi’s-Siyer’in-Nebeviye), Molla Cami (15yy, Salaman ile Absal).

⁸ Eserdeki tiplerde müellifin *İbn-i Sina*’nın sembolik hikâyelerindeki kahramanlardan esinlendiği söylenebilirse de Hay, Absal ve Salaman, İbn-i Sina’nın onlara yüklemiş olduğu sembolik anlamlara sahip değildir. *İbn-i Tufeyl*’in eserinde kahramanlar birer insan tipini temsil ederken *İbn-i Sina*’nın eserlerinde birer soyut kavramın sembolüdürler. Ayrıca iki eserin kurguları arasında da alaka yoktur. (Kutluer ve Katipoğlu, 1997:552).

İbn-i Tufeyl'in eseri 1349'da İbraniceye, 1671'de Latinceye çevrilmiş. Başlığı Philosophus Autodidactus. Bu başlık bile modernliğe kaynaklık etmek için yeterli: Kendi Kendini Eğiten Filozof. İki Quaker, George Keith ile Robert Barclay, sırasıyla 1947 ve 1676 yıllarında bu Latince metni İngilizceye çevirmişler. George Ashwell ise 1686'da. Simon Ockly doğrudan Arapçadan ilk çeviriyi 1708 yılında yayımlamış. Defoe'nun eserinin yayınlanmasından sadece 11 yıl önce! Binaenaleyh, İngiliz yazarın, gerçek bir kişi olan Alexandre Selkirk'i kadar, Hay'ı da kendine model olarak yazdığı görüşü gerçeğe aykırıdır. Gerçi ortaya birçok bakımlardan çok farklı bir eser çıkmıştır; fakat ana düşüncenin Endülüs'ten geldiğine şüphe yok gibidir" (Özel, 2018: 54).

3. ROBINSON CRUSOE İLE HAY BİN YAKZAN ARASINDAKİ BENZERLİKLER VEYA FARKLILIKLAR

Roman türünün tarihi üzerinde duranlar, bu yeni kurgu türünü ya *Don Kişot* ile ya da *Robinson Crusoe* ile başlatıyorlar. Birincinin kahramanı deli, ikincinin dengesiz. Hay ile Robinson'u karşılaştırmak, iki ayrı medeniyetin insana ve hayata bakış aşısını anlamamızı kolaylaştırıyor. Dengesizlik, hem *İbn-i Tufeyl*'in hem de *Daniel Defoe*'nun kurgularının nirengi noktası. *Hay bin Yakzan*'da daha geri planda tutulmuş; *Robinson Crusoe*'da ise bütün kurguya hâkim. Robinson'un dengesizliği bir kişiden ziyade, bir medeniyetin dengesizliği. Bundan dolayı kahramanımız, bu dengesizlikten azami fayda çıkarmak peşinde. Hay ise ileri yaşına kadar tabiatın kucağında, sonra kısa bir zaman medeni hayatın kucağında sonra kısa bir zaman medeni hayatın dengesizliğine dūçar. Fakat o, *Robinson Crusoe* gibi bu dengesizlikten kazanç devşirmeye değil, onu ıslah etmeye çabalıyor. Umudunu kesince de adasına dönüp sessiz sedasız ölümü bekleyebiliyor (Özel, 2018: 53).

Her iki eser de ıssız adaya düşen birini söz konusu eder. Bu adaya düşen kişilerden *Hay bin Yakzan Doğuyu*, *Robinson Crusoe* ise Batıyı temsil etmektedir. Halis Çetin'e göre *Hay bin Yakzan*, İslam medeniyetinin bir prototipi olarak Batı medeniyetini temsil eden *Robinson Crusoe*'un karşısına çıkartılmıştır. Dolayısıyla her iki eser, medeniyet vurgusundan bahsettikleri gibi ayrıca medeniyet düşüncesi üzerine de bina edilmişlerdir (Çetin, 2007: 46). Bu medeniyetleri temsil eden figürlerden birisi Doğulu [Müslüman] diğeri Batılıdır [Hristiyan / Protestan]. Bu eserler, bir insanın doğası üzerine yazılmış her

iki medeniyetin en üst eserleri arasında yer alırlar. Doğulu ideal tipi Hay, Batılı ideal tipi ise Robinson Crusoe temsil eder:

“Hay, o dönemde İslam medeniyetinin en önemli sorunsalı olan Tanrı ve akıl sorgulamasını yapmak, saf aklın Tanrı, doğa ve hayatla ilişkisini keşfetmek için saf medeniyet ve hikmet arayıcısı olarak ıssız adaya daha bebekken konmuştur. Robinson ise bunun tam aksine, kendi döneminde Batı medeniyetinin en önemli sorunu olan yeni bir medeniyet kurmak ve diğer medeniyetlerin medenileştirilmesini sağlamak örnekliği için adaya ilkel insanları medenileştirecek uygar insan misyonu ve donanımıyla getirilir. Bu açıdan bakılınca Hay, doğa ve hayat kaynaklı bir medeniyeti tecrübe / deneme yanılma yoluyla kurmaya çalışan bir kâşif, Robinson ise doğa ve hayata hükmeden ve onları kendi misyonu ve bilgisiyle yeniden düzenleyen bir medeniyet mucididir. Kısaca bu hikâyelerden biri medeniyet arayışını, diğeri bir medeniyet yayılışını anlatır. Doğal olarak da kahramanlardan birisi misyon diğeri de misyonerdir” (Çetin, 2007: 47).⁹

- 13 -

Hay adaya, bebek halindeyken bir sepetin içinde kimsesiz olarak geliyor. Robinson ise serüvenci ruhunun kurbanı olarak ıssız adaya sürükleniyor. Hay’ın babası belli değil onu bir ceylan büyütüyor. Robinson’un belli ama Robinson babaya isyan halinde. Robinson’un yanında Cuma, Hay’ın yanında Absal var ama Robinson Cuma’yı bir insandan ziyade bir nesne bir varlık olarak görüyor. Hay ise Absal’ı daha insani görüyor. İnsana yaklaşımlarında bile bakış açıları farklı: Biri [Robinson] insanı sömürülecek bir cisim olarak diğeri [Hay] ise insan olarak görüyor.

Her iki eserde de kapitalizm veya kapital var ama Robinson’daki kapital düşünce Hay’ın çok çok üzerinde. Robinson için neredeyse her şey para veya maddi çıkar düşüncesidir. Hatta kendisinin de içinde bulunduğu fakat batan gemi batığına gittiğinde orada bulduğu paralara bakar ama adada ihtiyacı olan silah, barut gibi malzemeleri alır. *Hay bin Yakzan*’da toplumu bozan unsurlar dünya nimetleridir. Hay’da toplumu bozan unsurlar

⁹İlhan Kutluer ve Hasan Katipoğlu, *Hay Bin Yekzan* üzerinden Doğu-Batı durumuna şöyle bir katkıda bulunuyor: “Eserdeki sembollerin başında gelen Hay bin Yakzan, İbn-i Sina sisteminde faal aklı yahut Cebail’i simgelemektedir. Hay bin Yakzan sembolüyle yalnızca faal aklın meleki şahsiyeti öne çıkarılmış olmamakta, bu baş meleğin varlığın bilgisine ulaşma yolunda filozofun mürşidi olduğu da vurgulanmaktadır. İkinci önemli sembol doğu-batı kavramlarıyla ortaya konmuştur. Doğu süretin, meleki ve ruhani varlık mertebelerinin sembolü olarak kozmik doğudur ve kelimenin coğrafi anlamıyla ilgisi yoktur. Güneşin doğduğu yer olarak meşrik, hem varlık nurunu hem de felsefi aydınlanmayı simgeler. Batı ise en ucunda, Kur’an’da yer alan Zülkarneyn kıssasındaki güneşin battığı “ayn hamie” ile (el-Kehf 18/86) simgelenen heyûlâ (ilk madde) olup batıdan doğu istikametinde ilerleyiş heyûlâdan itibaren unsurlar, madenler, bitkiler, hayvanlar, insanlar ve gök cisimleri şeklindeki basitten karmaşığa doğru cismanî varlık mertebelerine ulaşma anlamına gelir”. (Kutluer ve Katipoğlu, 1997:551).

yani dünya nimetleri, Robinson'un peşinden koştuğu unsurlardır. Hatta Robinson dünya nimetlerine o kadar meyilli veya hırslıdır ki sadece ikamet ettiği ada ile yetinmez ve zaman zaman karşıdaki adaları da düşünür. Robinson'un karşıdaki adaları düşünmesinin de temelinde bu dünya nimetlerine karşı olan hırsı yatmaktadır.

Robinson Crusoe'un kahramanı kendi kimliğini, bütün olumsuz özellikleri yüklediği Cuma'yı ötekileştirerek kurar:

“Robinson Crusoe'un tabiatla ilişkisi ancak fetih ve hükmetme terimleriyle ifade edilebilir. Hay bin Yakzan'da ise tam tersine tabiat ve diğer insanlar, kahramanın evrendeki tevhide ulaşmasını sağlayan birer vasıta"dır” (Şişman, 2008: 163).

Robinson romanında kahramanımız girişimci bir bireydir. Çıktığı adada Batı kültürünü minyatür boyutlarda yeniden kurar. Üretim-tüketim süreci adeta kutsal bir ritüel gibidir. Robinson'da, modern Batılı toplumun zaman, düzen, disiplin kaygısı çok bariz bir şekilde görülür. Doğa alt edilmesi, kontrol altına alınması gereken vahşi bir güçtür. Robinson tek başına yaşadığı adada, kendisine Batı medeniyetinin küçük bir örneğini kurmakla kalmaz: Batılı-uygar-beyaz adam olarak kendisini ötekileri medenileştirmekten de sorumlu addeder. Cuma adını verdiği yerliyi uygarlaştırmak için hummalı bir çabaya girer. Robinson, Cuma'da ötekini görür, karşılaştırarak kendi kimliğini oluşturacağı, bütün olumsuzlukları yükleyeceği başkasını. Cuma ne değilse, Robinson odur. Robinson, adasına kendisiyle birlikte ferdiyetçiliği, silahını, tarıma elverişli hale getirdiği tabiat ve hâkimiyeti altına aldığı Cuma üzerindeki iktidar arzusunu da getirmiştir.

- 14 -

Hay bin Yakzan, yalnız bir adada yaşasa ve kendisine hiçbir peygamberin mesajı ulaşmasa da insanın sadece tabiattaki tecelliden yola çıkarak “insan-ı kâmil” olabileceğini anlatmaktadır. *Robinson Crusoe* ise batık gemide bulduğu İncil sayesinde Tanrı'nın varlığına inanır. *Robinson Crusoe*'da, *Hay bin Yakzan* gibi manevi bir arayış yoktur. Robinson'daki arayış, *Hay bin Yakzan*'ın zıddına huzursuz bir arama ve fetih çabası üzerine kuruludur.

Hay bin Yakzan aynı Musa peygamberde olduğu gibi yüzen bir sepetle bir adaya gelir. *Robinson Crusoe* ise insanların arasında dünyaya geldiği için medeniyeti tanımakta ve bilmektedir. Bundan dolayı *Hay bin Yakzan*'ın medeniyet bilgisi hiç yoktur. Hatta konuşmayı bile bilmez. O kadar yalnızdır ki onu bir geyik büyütür.

Kimliğin kuruluşu açısından da esas bir farklılık söz konusudur. Cuma'yı ötekileştirerek kendi medeni kimliğini tesis eder. *Hay bin Yakzan* ile Absal'ın birbirlerine karşı konumlarında ise böyle bir durumla karşılaşılmaz. Hay ile inzivaya çekilmek üzere adaya gelen Absal arasındaki münasebet, iki Hak aşığının ortak yolculuğu (seyr ü sülûku) olarak değerlendirilebilir ancak. Birinin diğerini ötekileştirmesi söz konusu değildir. Tam aksine birbirlerine mürşid olurlar. Zaten her ikisi de Mutlak Hakikat olan Allah önünde kuldurlar.

Bilindiği gibi roman, Avrupa'ya özgü bir edebi / felsefi türdür. Fakat boşlukta doğmamış. Doğulu kaynaklardan biri, *Hay bin Yakzan*. Kaynağını Yunan'a borçlu olan mükemmel bir felsefi kurgu. Ona kıyasla *Daniel Defoe*'nun *Robinson Crusoe*'su ekonomi-politik bir hayalnâme. Fakat öyle bir hayalnâme ki, İngiliz toplumu üç asırdır sanki bu spekülör casusunun öngörülerini gerçekleştiriyor. Hayal, gerçeği önceliyor, kuvveden fiile çıkmaya zorluyor.

İnsanoğlunun doğal şartlarda yaklaşık çeyrek yüzyıl toplumsuz, tarihsiz ve geleneksiz yaşama mücadelesini konu edinen bu iki kurgunun her iki kahramanından [*Hay bin Yakzan - Robinson Crusoe*] biri Doğulu biri Batılı. Biri Müslüman biri Hristiyan. Ayrıca her ikisi de deneysel bilim yöntemini öne çıkarıyor; insanın akıl ve zekâsının önemini vurguluyor.

Müesses din ve eğitim kurumları olmadan da insanoğlunun Tanrı'nın ve eşyanın hakikatini kavramasının, bu suretle de ebedi kurtuluşa ermesinin mümkün olduğunu vurguluyor. Hay, yaratıcıyı sorgulama ve akıl yoluyla bulurken Robinson gemi batığından aldığı İncil ile buluyor. Fakat Hay'da etkili olan dini unsurlar Robinson'da pek etkili değildir. Robinson'da maddi çıkar, dinden daha önceliklidir. Raobinson'da Tanrı inancı fayda kavramıyla çok yakından ilintilidir. Robinson bundan dolayı tüm varlıklara pragmatik olarak bakar. Tanrı'yı bile zaman zaman kendine faydalı olup olmamasına göre değerlendirir. Tüm varlıklar onun için iki sınıftır: Faydalanılacak olanlar, faydalanılmayacak olanlar veya mutluluk verenler ile acı verenler. Ama Hay'daki Tanrı düşüncesinde fayda kavramı yoktur. Kısacası *Robinson Crusoe*'un ana meselesi yaşamaktır. *Hay bin Yakzan*'ın ise evreni yaratan yüce yaratıcıya ulaşmaktır (Çetin, 2007: 49).

Her iki eserde geleneksel kavramlar sorgulandığı gibi dini kavramlarda yenilikler öneriliyor. Belirli ölçülerde, farklı inançlara mensup kesimlerin dini hoşgörü ve barış içinde bir arada yaşamaları savunuluyor.

Her iki eser karşılıklı olarak mukayese edildiğinde kapital açısından da büyük farklılıkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Merkezi kahraman olan Hay, tabii olan kapital dünyasını oluşturur. Her şeyi amacı doğrultusunda, israfa yönelmeden ve geleceğini düşünerek tüketir. Konforlu bir tüketimi istemez, sadelik önemlidir ve her işinde amacı bahse konu olan o işi en masrafsız bir şekilde gerçekleştirmektir. İsrafi sevmediği için sadece ihtiyaçlarını karşılamak için iş yapar. Bundan dolayı onun nazarında çalışmaktan daha çok dinlenmek, tabiatı, Tanrı'yı düşünmek önceliklidir (Tufeyl, 1996: 132). Hay'a göre insanı erdemden uzak tutan, Allah'ın emrettiği gibi yaşamaktan ve onunla ruhen bir olmaktan alıkoyan pek çok şeyin temelinde dünya malı ve makam gelmektedir. O, insanın aşırı derecede çalışmasını ve her türlü vasıtayı kullanarak varlık sahibi olmasını eleştirir. Hay sadece hayati gerekliliklerin giderilmesi için çalışması gerektiğini düşünür. Robinson ise Hay'dan farklı olarak kapitalist insan tipini anımsatır. Çünkü sadece üretim ve tüketimi düşünür. Yaşamının bir tek gayesi vardır o da çalışmaktır. Hatta kendisine göre mistik inancının gereği olarak çalışmayı ibadetlerin en önemlisi olarak kabul eder. İşte bu bakış açısı veya anlayış iş ahlakı bakımından Kalvinizm'i hatırlatır. Zamanın en ufak bir dilimini kendisine vakit ayırarak veya dinlenerek geçirmez. Hiçbir zaman her ne şart altında olursa olsun sadece şahsi konforu için çalışır. Bu durum ona tahmin edilemez bir zevk verir. Hayatta en çok zevk aldığı ise tamamladığı bir işi izlemektir (Defoe, 1998: 67). Robinson, kapitalist bir dünya görüşüne yakın olduğu için ihtiyacını karşılamak için bütün yolları denemekten çekinmez (Çetin, 2007: 58). Ayrıca batık gemideki her şeyi çadırına taşımasına rağmen hâlâ gözü doymadığı için o dönemin çok moda birey tipi olan 'Homo Ecomomicus'u anımsatır (Defoe, 1998: 52/120). Hatta kapitalizmin ortaya çıkmasına sebep olduğu düşünülen "biriktirme duygusu" Robinson'da zirve yapmıştır. Onun, batık gemide bulunan ve gemiye her daldığında gördüğü fakat yalnız başına yaşadığını düşündüğü adada işine yaramayacağını anladığı halde paradan vazgeçmeyerek batık gemideki parayı yanına alıp adaya getirmesi, ondaki kapitalizmin birer ipucu hüviyetinde olan "biriktirme/toplama" düşüncesinin göstergesidir. Bunda dolayı da o, kapitalist burjuva tipinin klasikleşmiş örneğidir (Defoe, 1998: 53).

SONUÇ

Hem *Hay bin Yakzan* hem de *Robinson Crusoe* birer edebi metindir. Hatta bu eserlerden birisi *Cervantes*'in *Don Kişot* isimli eserinden daha önceki bir tarihte kaleme alındığı için modern romanın başlangıç eserleri arasında gösterilmektedir. *Robinson*'da, maddiyat daha ön planda geldiği ve ekonomik gerçeklik her türlü duygunun üzerinde olduğu için *Robinson Crusoe*, feodal dönemde ahlak, din ve kahramanlığı önemseyen insan tipinin, ekonomik değerleri önceleyen insan tipine dönüşmüş ve bir roman kahramanının bedeninde cisim bulmuş halidir. Fakat *Hay bin Yakzan* ise maddiyata çok değil hiç önem vermediği gibi Tanrı'yı arayış metaforunun daha ağır bastığı bir eser hüviyetindedir. Böyle olması da son derece doğaldır çünkü biri Batı'yı biri Doğu'yu temsil eder. Her iki edebi metin de gayet doğal olarak yaşandığı çevrenin ve kültürün izlerini taşırlar. *Hay bin Yakzan*'da felsefe veya felsefi bakış açısı daha ön planda yer almaktadır. *Hay bin Yakzan*, *Robinson Crusoe*'a göre daha insancıldır. Birisinde [*Robinson Crusoe*] macera devam ederken diğesinde [*Hay bin Yakzan*] macera yerini münzevi bir hayata bırakır. Bu durumun sebebi ise ilkinin dünyayı ve dünya nimetlerini istemesi, diğesinin ise arayışı [Tanrı] bulmasıdır.

KAYNAKÇA

- Ayvazoğlu B. (2019), *Tevfik Fikret*, İstanbul, Everest Yayınları
- Çetin H. (2007), Hay Bin Yakzan-Robinson Cruose, Doğu Batı Dergisi, 41, 45-69
- Defoe D. (1998), *Robinson Cruose*, [Çeviren: Melike Kır], İstanbul, Şule Yayınları
- Hymer, S. (1971), Robinson Crusoe And The Secret Of Primitive Accumulation, Robinson Crusoe's Economic Man: A Construction And Deconstruction, Routledge, London, 42-44
- Karaosmanoğlu Yakup Kadri. (1968), *Yaban*, İstanbul, Remzi Kitabevi,
- Karaömeroğlu M. A. (2013), Erken Dönem Türk Edebiyatında Köylüler, Doğu Batı Dergisi, 22, 105-131
- Kutluer İ. ve Katipoğlu H. (1997), Hay Bin Yakzan, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 16, 551-554
- Kutluer İ. (1999), İbn-İ Tufeyl, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 20, 418-425,
- Küçük Y. (2004), *Edebiyat Ve Bilim*, İstanbul, İthaki Yayınları
- Noyan Erdal. (2021), “Sömürge Robinson”, Edebiyat Ortamı, No: 78, S.139-141
- Özel M. (2018), *Roman Diliyle İktisat*, İstanbul, Küre Yayınları
- Palgrave R. (1925), *Dictionary Of Political Economy*, London, Macmillan And Campany Limited
- Şişman N. (2008), *Günün Kısa Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları
- Tufeyl İ. (1996), *Hay Bin Yakzan*, [Çeviren: Şerafettin Yaltkaya- Babanzade Reşid], İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Üstün M. C. (2019), Şemsettin Sami'nin Robinson Çevirisi İçin Türkiye Türkçesi Ekseninde Bir Çeviri Değerlendirmesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi / Journal Of Turkish Researches Institute, Erzurum, 64, 129-180
- Yaşar R. Ş. ve Şen İ. K. (2020), Robinson Muhasebesi Ve Homo Economicus, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, [Özel Sayı], 22, 214 – 227

PANDEMİ SÜRECİNDE FEN BİLİMLERİ ALANINDA UZAKTAN EĞİTİM

Semra BENZER¹

<https://orcid.org/0000-0002-8548-8994>

Maide Mihriban AKKAYA²

<https://orcid.org/0000-0003-2739-1198>

ÖZET

Bu çalışmanın amacı pandemi sürecinde uzaktan eğitim ile öğrenim gören fen bilgisi öğretmen adaylarının, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin almış oldukları eğitim ile ilgili görüşlerini belirlemektir. Çalışma nitel olup durum çalışmasının durum analizi türü kullanılmıştır. Çalışma 2019-2020 Bahar Dönemi'nde Anadolu'da bulunan bir devlet üniversitesinde Fen Bilgisi Eğitimi'nde ve Fen Bilimleri Eğitimi alanında lisans, yüksek lisans ve doktora programında öğrenim gören 22 kişi ile yapılmıştır. Çalışma grubunu 17 öğretmen adayı, 3 yüksek lisans öğrencisi ve 2 doktora öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada veriler araştırmacıların hazırlamış oldukları "görüş anketi" ile toplanmıştır. Görüş anketinde çalışma grubunun 10 haftalık uzaktan eğitim dersleri ile ilgili değerlendirme yapmaları istenilmiştir. Çalışmada veriler incelendiğinde katılımcıların uzaktan eğitimi zaman ve imkân açısından avantajlı, laboratuvar derslerini yapamadıkları ve daha çok uygulamaya yer veremedikleri için uzaktan eğitimi dezavantajlı buldukları belirlenmiştir. Katılımcılar uzaktan eğitimin teorik dersler için devam etmesini istediklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Fen Bilimleri, Öğretmen adayı, Lisansüstü öğrenci

DISTANCE EDUCATION IN THE FIELD OF SCIENCE IN THE PANDEMIA PROCESS

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the opinions of candidate science teachers, graduate and doctorate students studying with distance education about the education they received during the pandemic process. The study is qualitative and the case analysis type of the case study was used. The study was conducted with 22 people studying in Science Education and undergraduate, graduate and doctorate programs in the field of Science Education in a state university in Anatolia in the Spring Term of 2019-2020. The study

¹Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, sbenzer@gazi.edu.tr

² Öğr., Milli Eğitim Bakanlığı, maideakkaya@gmail.com

group consists of 17 teacher candidates, 3 graduate students and 2 doctoral students. The data in the study were collected through the "opinion questionnaire" prepared by the researchers. In the opinion questionnaire, the study group was asked to evaluate the 10-week distance education lessons. It was determined that the participants found distance education advantageous in terms of time and opportunity, disadvantageous disadvantage because they could not do laboratory lessons and could not include more applications when the data were examined in the study. Participants stated that they want distance education to continue for theoretical courses.

Keywords: Distance Education, Science, Teacher candidate, Graduate student

GİRİŞ

İnsanoğlu kendisini dünyaya geldiği andan itibaren sürekli bir şeyleri öğrenme gayesinde bulur. İnsanoğlu öğrenme isteği ile farkında olarak veya olmayarak eğitimin içerisinde yer alır. Eğitim, “bireyin tutum ve hareketlerinde kendi isteği ile olumlu değişiklikler oluşturma sürecidir” (Ertürk, 1986). Tanımdan yola çıkarak eğitimin bireyde fayda sağlayacak değişimleri oluşturmaya çalışması gerekmektedir. Bu fayda sağlayacak değişimler bazen bir öğretici ile aynı ortamda yüz yüze kazanılırken bazen de öğreticimiz ile farklı ortamda uzaktan kazanılmaktadır.

- 20 -

Uzaktan eğitim, öğreten ile öğrenenin zaman ve yer olarak birbirlerinden ayrılması ile oluşturulan ortamlardır (İşman, 2008). Bu eğitim türü ile Dünya’da da Türkiye’de de uzun yıllardır eğitim verilmektedir. Dünya’da ilk kez İsveç’te Boston Gazetesi’nde “steno” dersleri verilerek uzaktan eğitim uygulanmaya başlanmıştır. İsveç’ten sonra uzaktan eğitimi İngiltere, Almanya, ABD, Rusya, Avustralya ve Japonya gibi ülkelerde kullanmaya başlamıştır (Kaya, 2002). Türkiye’de ise uygulanan uzaktan eğitim faaliyetleri dört dönemden oluşmaktadır. Bu dönemler: Tartışma ve kavramsal dönem, mektup ile eğitim, radyo-televizyon aracılığı ile eğitim ve bilgisayar – web aracılığıyla eğitimidir. Tartışma ve kavramsal dönem Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle başlar. Bu dönemde böyle bir konunun ortaya atılmasındaki sebep eğitim görmüş insan kitlesinin çoğunluğunun savaş zamanında yaşamını yitirmiş olması ve eğitilmiş insan sayısının azalmasıdır. İnsanlara eğitimler verilirse yeniden eski okumuş insan sayısına ulaşılabileceği düşünülmektedir. Bu düşüncelerin ilk somut örneği anayasada ilkokulun her Türk vatandaşı için zorunlu hale getirilmesi olmuştur. Ardından Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve eğitim kurumları tek çatı altında bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır (Bozkurt, 2017). Dönemin en önemli olayı ise Amerikalı John

Dewey'in Türkiye'yi ziyaret etmesi ve Türk eğitimi ile ilgili gözlemlerini sunması olmuştur. Bu ziyaret eğitim sistemimize uzaktan eğitim kavramını kazandırmış ve Köy Enstitüleri'nin kurulmasında fikir sağlamıştır (Bülbül, 2009).

Eğitimde küreselliği yakalamak amacıyla 1928 yılında Harf Devrimi yapılmıştır. Harf Devrimi'ni mektup ile eğitim kurslarının düzenlenmesi fikri takip etmiştir. 1939 yılında yapılan ilk Milli Eğitim Şurası'nda ise yaygın eğitim üzerine düşünceler belirtilmiştir. Bu düşünceler 1941 yılında tarım işçilerini bilgilendirmek amacıyla "Ziraat Takvimi" ve eğitime ihtiyacı olan kadınlar için "Evin Saati" isimleriyle düzenlenen radyo programlarına yansımıştır (İşman, 2008). Belirtilen radyo programlarının ardından birçok radyo programı yapılmıştır.

Mektupla eğitim dönemi ise banka çalışanlarının mektup ile banka hakkında eğitimler almasıyla başlamıştır. 1958 yılında ise eğitime ihtiyacı olan vatandaşlar için mektup ile kurslar verilmiştir. Bu kursları takiben 1964'te ise TRT ile ortak radyo programları yapılmıştır. Dönemin en önemli faaliyeti olan ve devamında birçok vatandaşın dışarıdan eğitim görmesini sağlayan bugünkü adıyla Anadolu Üniversitesi 1973 yılında kurulmuştur (Özkul, 2001). Kalkınmayı artırmak ve vatandaşlara okuma olanağı sağlamak amacı ile 1974 yılında Yaygın Eğitim Kurumu (YAYKUR) kurulmuştur (Bozkurt, 2017).

Türkiye'de uzaktan eğitimin üçüncü dönemi radyo ve televizyonun kullanılması aracılığıyla yapılmıştır. 1982'de Anadolu Üniversitesi'ne Açık öğretim görevi verilmiştir, ardından 1991'de Fırat Üniversitesi e-posta yolu ile uzaktan eğitim faaliyetleri yapmaya başlamıştır, 1993'te ise Anadolu Üniversitesi'nin üstlendiği Açık öğretim Fakültesi'nde Uzaktan Eğitim Anabilim Dalı açılmıştır (Kırık, 2014).

Uzaktan eğitimde dördüncü dönem ise bugünümüzü de kapsayan bilgisayar ve web aracılığı ile eğitimidir. İlk çalışmayı 1996 yılında video konferans yoluyla Bilkent Üniversitesi yapmıştır. Aynı yıl içerisinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ve Anadolu Üniversitelerinde uzaktan eğitim faaliyetleri uygulanmıştır. Bu üniversitelerimiz ile birlikte 1999'da ise Fırat Üniversitesi çevrimiçi olarak dersler vermeye başlamıştır. Uzaktan eğitim faaliyetleri yapan üniversiteler arasına 2000 yılında Sakarya Üniversitesi, 2009 yılında ise İstanbul ve Atatürk Üniversiteleri katılmıştır (Bayam ve Aksoy, 2002).

Lisansüstü eğitimde ise uzaktan eğitim çalışmaları 1999 yılında ilk kez Anadolu Üniversitesi ve Ahmet Yesevi Üniversiteleri ile yapılmıştır. Bu üniversitelerde uzaktan eğitim ile tezli yüksek lisans programları verilmiştir. Ayrıca 2006'da Anadolu Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde uzaktan eğitim doktora programı açılmıştır. Yine Anadolu Üniversitesi bünyesinde 2014 yılında online tezsiz yüksek lisans programları başlamıştır (Bozkurt, 2017).

Dünya'da ve Türkiye'de yapılan uzaktan eğitim çalışmaları önceki dönemleri de kapsayarak gelişmektedir (Moore ve Kearsley, 2011). Türkiye' de son yıllarda uzaktan eğitim ile ders veren eğitim kurumlarının sayısı artmaktadır. Ancak COVID-19 Pandemi dönemi başlayana kadar eğitim öğretimin uzaktan eğitim ile yapılma zorunluluğu bulunmamaktaydı.

COVID-19 un, korona virüs ailesinden olduğu bilinmektedir. Korona virüsler, hafif soğuk algınlığı gibi enfeksiyon durumlarından ağır enfeksiyon durumlarına kadar neden olabilen büyük virüs ailesidir. 31 Aralık 2019 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan kentinde daha önce hiç rastlanılmamış bir korona virüs tespit etmiştir ve bu virüse COVID-19 adı verilmiştir. Salgın başlangıçta Çin ile sınırlı iken daha sonraları başka ülkelere de sıçramıştır. Artık uluslararası bir salgın durumunu alan COVID-19, 11 Mart 2020 tarihinde küresel salgın yani pandemi olarak tanımlanmıştır. COVID-19 bireylere damlacık yoluyla bulaşmaktadır. Damlacık yolu ise hapsirme ve öksürme ile olmaktadır. Hâl böyle olunca COVID-19 topluluğun içerisinde kolayca bulaşabilmektedir. Türkiye'de ilk COVID-19 vakası, 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür (Sağlık Bakanlığı, 2020).

İlk COVID-19 vakalarının görülme tarihinden itibaren ülkemizde çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden eğitim alanını da kapsamaktadır. Otoriteler tarafından eğitimin, salgın seviyesi azalana kadar veya salgın bitene kadar yüz yüze değil uzaktan eğitim ile yapılmasına karar verilmiştir. Yani eğitim Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de dijital ortamlara aktarılmıştır. Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise düzeylerinde eğitim MEB tarafından hazırlanan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformu üzerinden yapılmıştır. Bu platformda eğitsel içerikler, ders videoları ve canlı dersler bulunmaktadır. Yükseköğretim Kurumu (YÖK)'nda ise uzaktan eğitim ile ilgili 13 Mart 2020 tarihli, 73112577-000-E.21113 sayılı duyurusundaki kararın 4. Maddesinde “Yükseköğretim

kurumlarının eğitim-öğretim, akademik değişim programları, sosyal ve kültürel faaliyetler, spor müsabakaları vb. çeşitli kapsamdaki, akademik veya idari personel ya da öğrenci katılımlı bütün yurtdışı faaliyetlerinin (önceden planlanmış olanlar dâhil) ikinci bir duyuruya kadar iptal edilmesine karar verilmiştir” bilgisine yer verilmiştir (Yükseköğretim Kurumu, 2020). Bu duyuru ile üniversiteler uzaktan eğitim faaliyetlerine başlamışlardır. COVID-19 öncesi ile sonrasında yapılan uzaktan eğitim dersleri bizlere pek çok avantaj ve dezavantaj sağlamaktadır. Uzaktan eğitim, esnek, erişilebilir, bireye ait olması, zamandan, ortamdan bağımsız olması sebebiyle avantajlıdır. Bunun ile birlikte iş sahibi veya örgün eğitime başlayamayan vakit olarak kısıtlı bireylerin eğitim görmesi adına uzaktan eğitim faydalıdır (Lee, 2017). Her bireyin aynı yaşam ortamına sahip olmaması, bireylerin öğrenecekleri kazanım ve hedefleri yaparak yaşayarak öğrenememesi, öğretene ve öğrenen arasındaki iletişim kopuklukları ile etkileşimin olmayışı uzaktan eğitimin dezavantajlarından (Rovai, 2002). Yıldız (2011), öğretmen adaylarının uzaktan eğitime olan tutumlarını incelediği çalışmada adayların uzaktan eğitimi faydalı bulduğunu, mesleğe başladıklarında teknolojinin unsuru olan uzaktan eğitimi kullanacaklarını belirttiklerini bildirmektedir. Özavcı ve Çelikten (2017), MEB tarafından öğretmenlere uzaktan eğitim ile verilen hizmet içi eğitimlerde yaşanan sorunlar kapsamında yapılan araştırmada öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerin uzaktan eğitim ile yarar sağladığını ancak içerik geliştirmesinin yapılmasının daha iyi olacağını belirtmişlerdir. Balıkçioğlu vd. (2019), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’nde yapılan çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitimin daha kaliteli olabileceği ve uygulamalı derslerin daha da iyileştirilebileceği vurgulanmıştır. Tuncer ve Bahadır (2017), araştırmada öğrencilerin, uzaktan eğitimi faydalı bulduklarını, ancak uzaktan eğitim hizmet alanında eksikliklerin düzelmesi gerektiğini belirttiklerini bildirmektedirler. Duman (2020) tarafından yapılan çalışmada çeşitli anabilim dallarında öğrenim gören öğretmen adayları görüşmeler sonucunda öğretmen adayları uzaktan eğitim derslerinde öğretim elemanı ile etkileşimlerinin yüz yüze eğitime oranla azaldığını belirtmişlerdir. Karaduman ve Eti (2020) tarafından bir devlet üniversitesinde son sınıfta öğrenim gören 44 öğretmen adayı ile mesleki yeterlilik başlığında çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda öğretmen adayları kendilerini salgın sebebiyle mesleki yeterlilik düzeyinde az yeterli görmüşlerdir. Bunun sebebini ise Öğretmenlik Uygulamasının uzaktan eğitim ile yürütülmesine bağlamışlardır. Düzgün ve Sulak (2020) tarafından bir devlet üniversitesinin sınıf ve

matematik anabilim dallarında öğrenim gören 132 öğretmen adayı ile yapılan çalışmada, öğretmen adayları uzaktan eğitimi etkili bulmadıkları ama öğretici olabileceğini belirtmişlerdir. Akdemir ve Kılıç (2020) tarafından yapılan çalışmada vakıf ve devlet üniversitelerinde öğrenim gören 54 öğretmen adayının görüşleri alınmıştır. Görüşme sonucunda öğretmen adayları uzaktan eğitimi motivasyon açısından ve akademik bilgi yönünden eksik bulduklarını ancak öğretim elemanları tarafından kullanılan uzaktan eğitim araçları ile kendilerini geliştirebildiklerini belirtmişlerdir. Yolcu (2020) tarafından devlet üniversitesinde sınıf öğretmenliği okuyan 200 öğretmen adayı uzaktan eğitim derslerini tekrar izlemeyebilmelerini ve çalışmaların zamandan bağımsız olmasını olumlu bulurken, arkadaşları ve öğretim elemanları ile olan iletişimlerinin az olmasını ise olumsuz gördükleri taraf olarak belirtmişlerdir. Karalı vd. (2020), Covid-19 salgın sürecinde uzaktan eğitimde yaşanan sorunlara ilişkin veli ve öğrenci görüşlerini incelemiştir.

Bu çalışmanın amacı, pandemi sürecinde uzaktan eğitim ile öğrenim gören fen bilgisi öğretmen adaylarının, fen bilimleri eğitiminde yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin almış oldukları eğitim ile ilgili görüşlerini belirlemektir. Yapılan çalışma ile uzaktan eğitimin avantajları ve dezavantajları belirlenmiştir. Çalışmaya ait ana problem sorusu:

- 24 -

“Fen bilgisi eğitiminde öğrenim gören öğretmen adaylarının, fen bilimleri eğitiminde yüksek lisans ve doktora yapmakta olan öğrencilerin pandemi sürecindeki uzaktan eğitim hakkında görüşleri nelerdir?” şeklindedir. Ana problem sorusu ile birlikte katılımcılara uzaktan eğitim ve uzaktan eğitim ile verilen derslere ait alt problem soruları da sorulmuştur. Soruların cevapları çalışmada incelenmiş olup “Bulgular” kısmında yer verilmiştir.

Çalışma bu problem sorusu etrafında şekillenmiştir ve uzaktan eğitim ile ilgili görüşler alınmıştır. Araştırma Covid-19 sürecinde yapılan uzaktan eğitiminin değerlendirilmesi niteliğindedir. Bu sebeple literatüre katkı sağlaması çalışmayı önemli kılmaktadır.

1. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırmanın durum çalışması modelinden durum analizi türü kullanılmıştır. Durum çalışması, bir veya birden fazla olayın, durumun ya da sistemlerin ayrıntılı olarak basamaklı bir şekilde incelendiği yöntemdir. Bununla birlikte durum

çalışmaları bir konu ile ilgili açıklama yapma veya bir konuyu değerlendirme amacıyla da kullanılır (McMillan, 2000). Durum analizi türü bir olay ya da durumun bireyler üzerinde oluşturduğu farklılıkları konu almaktadır (Büyüköztürk vd., 2016).

1.1. Çalışma Grubu

Çalışmada basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem seçilecek her bireyin eşit şansının olduğunu belirtir. Yani bireyler çalışma grubuna belirli bir kritere göre alınmamaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). Bu yöntemden yola çıkarak çalışma, 2019-2020 Bahar Dönemi'nde devlet üniversitesinde öğrenim gören 22 kişi ile yapılmıştır. Araştırmada Fen Bilgisi Eğitimi'nde öğrenim gören 17 öğretmen adayı, Fen Bilimleri Eğitimi'nde yüksek lisans yapan 3 ve doktora yapan 2 katılımcı bulunmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcılara K1 den K22'ye kadar numara verilmiştir. K1-K17 arası fen bilgisi öğretmen adaylarını, K18-K20 arasındaki adaylar Fen Bilimlerin eğitiminde yüksek lisans yapan ve K21-K22 ise doktora yapan katılımcıları göstermektedir. Çalışma grubunun % 95'ini kadın (21 kişi), %5'ini erkek (1 kişi) oluşturmaktadır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veriler, araştırmacılar tarafından alan yazın incelenerek hazırlanan, ardından alan uzmanları ve dil uzmanları tarafından incelenerek oluşturulan “görüş anketi” ile toplanmıştır. Görüş anketinde uzaktan eğitim süreci ile ilgili 11 maddeden oluşan açık uçlu sorular yer almaktadır. Açık uçlu sorular uzaktan eğitim dersleri bittiğinde katılımcılar ile paylaşılmıştır ve katılımcıların 10 haftalık uzaktan eğitim süreçlerini çevrim içi değerlendirmeleri istenilmiştir.

1.3. Verilerin Analizi

Çalışmada görüş anketinden elde edilen veriler içerik analizi yapılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi ile benzer yanıt verenler aynı başlık altında toplanarak yorumlanmıştır ve bir sonuca varılmıştır. Ayrıca bazı maddeler “kategori, tema ve kod” başlıkları oluşturularak analiz edilmiştir. Kategori, temalardan; temalar ise birbirleri ile ilişkili olan kodlardan oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

2. BULGULAR

Bu kısımda katılımcıların vermiş oldukları benzer cevaplar aynı başlık altında toplanarak yorumlanmıştır. Görüş anketinden uzaktan eğitim ile ilgili elde edilen fikirler aşağıda yer almaktadır:

Katılımcıların 1.Madde olan “Uzaktan eğitim sırasında karşılaştığınız sorunlar nelerdir?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Uzaktan Eğitimde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimde Yaşanan Sorunlar	Kişisel Sorunlar	Yüz yüze eğitimdeki gibi etkileşimin olamaması	1	4
		Uygun çalışma ortamının bulunmaması	3	14
		İnternete bağlanamama	11	50
	Sistemsel Sorunlar	Uygulamalı derslerin yapılamaması	2	9
		Derslerde ses ve görüntü bozukluklarının olması	5	23

Görüş anketinde yer alan 1.Maddeye ait cevaplar “Uzaktan Eğitimde Yaşanan Sorunlar” kategorisinde incelenmiştir (Tablo 1). Bu kategoride “Kişisel Sorunlar ve Sistemsel Sorunlar” başlıkları olarak iki tema bulunmaktadır. Temalar incelendiğinde “Kişisel Sorunlar” temasında katılımcılar en çok “İnternete bağlanamama” (11 katılımcı, %50) kodunu tercih etmişlerdir. “Sistemsel Sorunlar” temasında ise katılımcıların en çok “Derslerde ses ve görüntü bozukluklarının olması” (5 katılımcı, %23) kodunu belirttikleri tespit edilmiştir

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Eğitim sırasında bazen bilgisayara ve internete ulaşmada sorunlar yaşadım (K6).”

“Uzaktan eğitimde hocalarla yüz yüze etkileşime geçemediğimiz için etkinlikler çokta etkili olmadı (K11).”

“ Derslerde ses ve görüntü ile ilgili sorunlar yaşadım (K19).”

İnternet ve bilgisayarla ilgili teknik aksaklıklar, birebir dönüt almamız gereken kalabalık derslerde dönüt alamamamız sebebiyle sorun yaşadım(K19).”

“ Derslerde internetle ilgili sorunlar yaşadım (K22).”

Katılımcıların 2.Madde olan “Uzaktan eğitimin size ne gibi faydaları oldu, açıklayınız” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Uzaktan Eğitimin Faydalarına İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimin Faydaları	Bireysel Faydalar	Rahat öğrenme ortamının olması	2	9
		Derslerin tekrar izlenilebilmesi	7	32
		Okula gecikme durumunun olmaması	6	27
	Toplumsal Faydalar	Sorumluluk alma duygusunun gelişmesi	5	23
		Zamandan kazandırması	2	9

Uzaktan eğitimi konu alan görüş anketindeki 2.Maddeye ait cevaplar “Uzaktan Eğitimin Faydaları” kategorisinde incelenmiştir. Bu kategoride “Bireysel Faydalar ve Toplumsal Faydalar” olmak üzere iki tema yer almaktadır (Tablo 2). Temalar incelendiğinde “Bireysel Faydalar” temasında en çok tercih edilen “Derslerin tekrar izlenilebilmesi” (7 katılımcı, %32) olmuştur. “Toplumsal Faydalar” temasında ise en çok tercih edilen “Sorumluluk alma duygusunun gelişmesi” (5 katılımcı, %23) teması olmuştur. Araştırmada lisans öğrencileri derslerin tekrarlarının olmasını daha faydalı bulurken lisansüstü öğrencileri zamandan kazandırmasının daha faydalı olduğu görüşündedirler (Tablo 2).

- 27 -

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Okul gitmediğimizde dersleri kaçıırıyorduk ama uzaktan eğitimle dersi kaçırsak bile tekrar izleme şansımız oluyor (K6).”

“Sorumluluk almamı ve gelişmeleri takip etmemi sağladı (K10).”

“Zaman yönetiminin daha kolay olması, eğitime ulaşım rahattı ve kaçırdığım dersleri izleyerek tamamlama fırsatı yakaladım (K18).”

“ Derslere uzaktan katılmak evde rahat bir öğrenme ortamının oluşmasını sağladı (K20).”

“ Derslere evden katılmam zamandan tasarruf etmemi sağladı (K21).”

Katılımcıların 3.Madde olan “Uzaktan eğitim sırasında en zorlandığınız konu nedir?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Uzaktan Eğitimde Zorlanma Durumlarına İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimde Zorlanılan Konular	Kişiyeye Ait Konular	Dikkatin dağılması ve dikkati toplayamama	6	27
		İnternet bağlantı sorunlarının oluşması	4	18
		Bilgisayar başında gün geçirilmesi	2	10
	Derslere Ait Konular	Derslerin sürelerinin kısıtlı olması ve dönüt almada gecikmelerin olması	4	18
		Ödevlerin yetiştirilememesi	6	27

Görüş anketinde yer alan 3.Maddeye ait cevaplar “Uzaktan Eğitimde Zorlanılan Konular” kategorisi altında incelenmiş olup “Kişiyeye Ait Konular ve Derslere Ait Konular” adlarıyla iki tema altında yer almaktadır. “Kişiyeye Ait Konular” temasında en çok tercih edilen “Dikkatin dağılması ve dikkati toplayamama” (6 katılımcı, %27) kodu olmuştur. “Derslere Ait Konular” temasında ise “Ödevlerin yetiştirilememesi” (6 katılımcı, %27) kodu olmuştur. Verilen cevaplar incelendiğinde lisans ve lisansüstü öğrencileri daha çok ödevleri yetiştiremedikleri için uzaktan eğitimde zorlandıklarını ifade etmişlerdir (Tablo 3).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Süre kısıtlı olduğu için bazı öğretim elemanları derslerini hızlı anlatmak zorunda kaldılar ve biraz kafa karışıklığına yol açtı (K1).”

“Rahatlığa çok alışmış olmamdan dolayı düzenli ders takibinde zorlandım. Deney yaparak öğrenmemiz ve beceri kazanmamız gereken dersleri video izleyerek bu açığı kapatmaya çalıştık (K15).”

“Bilgisayar başında uzun zaman geçirilmesi ciddi sorun oluşturdu (K19).”

“Yüksek lisans derslerimin ödevlerini yapmak bir taraftan öğrencilerimle canlı dersler yapmak çok yoğun bir dönem geçirmeme neden oldu. Bu yüzden biraz zorlandım (K21).”

“Evde dikkatimi toplamadım, dikkatimin dağılmasına sebep olan pek çok faktör mevcuttu (K22).”

Katılımcıların 4.Madde olan “Uzaktan eğitim süreci nasıl daha fazla yararlı hale getirilebilir, açıklayınız” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Uzaktan Eğitimin Yararlı Hale Getirilmesine İlişkin Önerileri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimin Yararlı Hale Getirilmesi	Öğretim Elemanlarından İstenilen İyileştirmeler	Ders içeriklerinin zenginleştirilmesi	7	32
		Dönüt sağlanması	5	23
		Online testlerle derslerin değerlendirilmesinin yapılması	2	9
	Sistemden İstenilen İyileştirmeler	Derslerin sürelerinin uzatılması	5	23
		Ders saatlerinde ara verilmesi	3	13

Katılımcılara yöneltilen görüş anketindeki 4.Maddeye ait cevaplar “Uzaktan Eğitimin Yararlı Hale Getirilmesi” kategorisi altında incelenmiştir. Kategoride “Öğretim Elemanlarından İstenilen İyileştirmeler ve Sistemden İstenilen İyileştirmeler” olmak üzere iki tema bulunmaktadır. “Öğretim Elemanlarından İstenilen İyileştirmeler” temasında en çok belirtilen “Ders içeriklerinin zenginleştirilmesi” (7 katılımcı, %32) kodu olmuştur. “Sistemden İstenilen İyileştirmeler” temasında ise “Ders sürelerinin uzatılması”(5 katılımcı, %23) kodu en çok tercih edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilere göre lisans ve lisansüstü öğrencilerinin hemfikir olduğu konu ders içeriklerinin zenginleştirilmesi olmuştur (Tablo 4).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

- 29 -

“Web 2.0 araçları kullanılarak online testlerle konu değerlendirilmesi yapılabilir. Örnek Kahoot (K9).”

“Öğretim elemanları tarafından dönütler verilebilir (K6).”

“Ders saatlerinin uzatılması daha faydalı olabilir(K18).”

“Uzaktan eğitim derslerinde de teneffüs gibi ara verilse daha iyi olabilir bence. Aralıksız bir şekilde yapıldığında dikkat bir noktadan sonra dağılıyor (K20).”

“Sistem biraz daha iyileştirilip hem görüntü hem de ses açık ders işlendiğinde takılmanın daha aza indirilerek iyileştirilebilir. Çünkü çoğu zaman ses ve görüntüleri kapatmak zorunda kaldık ve etkileşimli bir dersten çok video derse döndü dersler (K19).”

Katılımcıların 5.Maddede yer alan “Uzaktan eğitim hangi dersler için daha uygundur, uzaktan eğitimde hangi dersler size yararlı oldu, neden yazınız” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Uzaktan Eğitime Uygun Derslere İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimde Yararlı Olan Dersler	Fen Alanına Ait Dersler	Biyoloji	1	5
		Ekoloji Okuryazarlığı	1	5
		Fen Öğretim Programları	1	5
		Fen Eğitiminde Proje Geliştirme	1	5
		Beslenme ve Sağlık	1	5
		Yer Bilimi	2	10
	Eğitimde Yer Alan Ortak Dersler	Genel Matematik	6	23
		Türk Eğitim Tarihi	1	5
		Öğretim Teknolojileri	3	12
		Eğitim Drama	2	10
		Bilim ve Araştırma Etiği	1	5
		Seminer Dersi	2	10

Görüş anketinde yer alan 5.Maddeye ait veriler “Uzaktan Eğitimde Yararlı Olan Dersler” kategorisinde verilmiştir. Bu kategoride “Fen Alanına Ait Dersler ile Eğitimde Yer Alan Ortak Dersler” adında iki tema bulunmaktadır. “Fen Alanına Ait Dersler” temasında en çok tercih edilen “Matematik” (6 katılımcı, %23) kodu olmuştur. “Eğitimde Yer Alan Ortak Dersler” temasında ise “Öğretim Teknolojileri” (3 katılımcı, % 12) kodu olmuştur. Araştırmada lisans öğrencileri uzaktan eğitimde yararlı olan derslere “Biyoloji, Fen Öğretim Programları, Beslenme ve Sağlık, Yer Bilimi, Genel Matematik, Türk Eğitim Tarihi, Öğretim Teknolojileri ve Eğitimde Drama” derslerini örnek verirken lisansüstü öğrencileri “Ekoloji Okuryazarlığı, Fen Eğitiminde Proje Geliştirme, Bilim ve Araştırma Etiği ile Seminer” derslerini örnek vermişlerdir (Tablo 5).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Matematik dersim için daha yararlı oldu. Matematiği ve gece ders çalışmayı seven bir bireyim. Matematik derslerinde anlamadığım konularda tekrar dinleme imkânım oldu (K7).”

“Daha çok teknolojik dersler için uygundur. Örneğin Öğretim Teknolojileri dersinde yapmamız gerekenleri öğretmenle birlikte biz de aynı zamanda hem dersi dinlerken hem de ekran paylaşımı yaptığı için bilgisayarımızdan öğretmenimizin yaptığı aşamaları takip edebildiğimiz için kullanacağımız siteleri öğrenmek çok daha kolay oldu (K16).”

“Bana göre sözel dersler için daha uygundur. Çünkü sayısal derslerde tahta kullanımı çok fazla olduğu için öğretmenler sıkıntı yaşayabiliyor. Tahta kullanımı olan teknolojik araçlar var ama bilgisayar mouse ile oynatmak zor olabiliyor (K21).”

Katılımcıların 6.Madde olan “Uzaktan Eğitim sürecinde hangi derste en çok zorlandınız ve neden?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Uzaktan Eğitimde Zorlandıkları Derslere İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimde Zorlanılan Dersler	Fen Alanına Ait Dersler	Biyoloji	3	14
		Fen Eğitiminde Bilim Tarihi ve Felsefesi	2	9
		Kimya	3	14
		Genel Matematik	1	5
		Fen Eğitimi Çalışmaları Sonuçlarında İstatistik Değerlendirmeler	2	9
	Eğitimde Yer Alan Ortak Dersler	Topluma Hizmet Uygulaması	4	18
		Öğretim Teknolojileri	4	18
		Eğitim Drama	2	8
		Ölçek Geliştirme	1	5

Görüş anketinde yer alan 6.Maddeye ait cevaplar “Uzaktan Eğitimde Zorlanılan Dersler” kategorisinde işlenmiştir. Kategori “Fen Alanına Ait Dersler ve Eğitimde Yer Alan Ortak Dersler” başlıklarıyla iki temaya ayrılmıştır. “Fen Alanına Ait Dersler” temasında katılımcılar

“Biyoloji ve Kimya” (3 katılımcı, %14) kodlarını en çok belirtmişlerdir. “Eğitimde Yer Alan Ortak Dersler” temasında ise en çok “ Topluma Hizmet Uygulaması ve Öğretim Teknolojileri” (4 katılımcı, %18) kodları tercih edilmiştir. 6.Maddede lisans öğrencileri zorlandıkları derslerde “Biyoloji, Kimya, Genel Matematik, Topluma Hizmet Uygulaması, Öğretim Teknolojileri ve Eğitimde Drama” derslerini belirtirken lisansüstü öğrenciler “Fen Eğitiminde Bilim Tarihi ve Felsefesi, Fen Eğitimi Çalışmaları Sonuçlarında İstatistik Değerlendirmeler ve Ölçek Geliştirme” derslerini belirtmişlerdir (Tablo 6).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“ Öğretim Teknolojileri dersinde çünkü geliştirdiğimiz projeleri gerçekleştiremeden varsayımlarla yapmışız gibi gösterip üzerinden tahminlerde bulunmak garip oldu (K17).”

“Uzaktan eğitimde en çok Fen Eğitiminde Bilim Tarihi ve Felsefesi dersinde zorlandım. Çünkü bu süreçte tüm işlerimizi evden yürüttüğümüz için çok kitap ve makale okuyup aynı zamanda okuduğumuz makalelerin yazarlarıyla Zoom üzerinden görüşmeler yapmak biraz yorucu oldu. Tamamen zaman sıkıntısından yani (K20).”

Katılımcıların 7.Madde olan “Uzaktan eğitim döneminde mağdur olduğunuz bir konu var mıdır, belirtiniz” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Uzaktan Eğitim Döneminde Mağdur Oldukları Konulara İlişkin Görüşleri

Kategori	Tema	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimde Yaşanan Mağduriyetler	Mağduriyet Konuları	Yüz yüze ders gibi etkili olamaması	4	18
		Öğretim elemanlarının anlayış göstermemeleri	2	9
		Uygulamalı derslerin yapılamaması	6	28
		Birkaç dersin başlama saatinin aynı olması	2	9
		Ödevlerin sisteme yüklenememesi	8	36

Görüş anketinde yer alan 7.Maddeye ilişkin cevaplar “Uzaktan Eğitimde Yaşanan Mağduriyetler” kategorisinde verilmiştir. Bu kategoride “Mağduriyet Konuları” adı altında bir tema bulunmaktadır. Temada katılımcılar en çok “ Ödevlerin sisteme yüklenememesi” (8 katılımcı, %36) kodunu tercih etmişlerdir. 7.Maddede lisans ve lisansüstü öğrencilerinin yaşadıkları mağduriyetler ödevleri yüklemeye sıkıntıların yaşanması ve uygulamalı derslerin yapılamaması olmuştur (Tablo 7).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Mailden gönderdiğim ödevlerimde mail gönderilemedi sorunuyla karşılaştım (K9).”

“ Uygulamalı dersleri yapamadığımız için eksik kaldığımı düşünüyorum (K13).”

“Eğitim konusunda mağdur olmadım ama online olarak dersler normal sürelerinden çok daha kısa işlendiği zaman yetmediği için bazı şeylerde hızlı geçilmesi gerekti (K20).”

“Derslerin yüz yüze ders gibi etkili olmadığını düşünüyorum (K19).”

“Uygulamalı derslerin yapılamaması ciddi sıkıntılar oluşturdu (K21).”

Katılımcıların 8.Madde olan “Uzaktan eğitim ile normal dönemdeki dersliklerde yapılan eğitim arasındaki farklılıkları kendi açıınızdan olumlu ya da olumsuz yönleriyle değerlendiriniz” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Uzaktan Eğitim İle Yüz Yüze Eğitimi Karşılaştırmalarına İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimin Yüz Yüze Eğitim İle Karşılaştırılması	Uzaktan Eğitimin Olumlu Yönleri	Derslerin tekrar dinlenilebilmesi	4	18
		Araştırmaların yapılabilmesi ve kendini geliştirebilme	2	9
		Zamandan kazanç sağlaması	1	4
	Gerçek bir sınıf ortamının olmaması, disiplinin olmaması		6	26
	Uzaktan Eğitimin Olumsuz Yönleri	Yaparak yaşayarak öğrenememe	7	30
		Öğretim elemanlarından dönüt almada gecikmelerin yaşanması	1	4
		Okullarda etkinliklere katılıp öğretmenlik için prova yapılamaması	2	9

Görüş anketinde yer alan 8.Maddeye ait veriler “Uzaktan Eğitimin Yüz Yüze Eğitim İle Karşılaştırılması” kategorisinde incelenmiştir. Kategoride “Uzaktan Eğitimin Olumlu Yönleri ve Uzaktan Eğitimin Olumsuz Yönleri” adları altında iki tema bulunmaktadır. “Uzaktan Eğitimin Olumlu Yönleri” temasında “Derslerin tekrar dinlenilebilmesi” (4 katılımcı, %18) kodu; “Uzaktan Eğitimin Olumsuz Yönleri” temasında ise “Yaparak yaşayarak öğrenememe” (7 katılımcı, %30) kodları tercih edilmiştir. Katılımcıların cevapları incelendiğinde lisans ve lisansüstü öğrenciler uzaktan eğitimin daha çok olumsuz yönlerinden bahsetmişlerdir. Bu olumsuzluklarda lisans öğrencileri daha çok gerçek bir sınıf ortamının olmadığını belirtirken lisansüstü öğrenciler daha çok yaparak yaşayarak öğrenememeyi belirtmişlerdir (Tablo 8).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Yüz yüze yapılan dersler daha akılda kalıcı ve disiplinli oluyordu. Uzaktan eğitim ile disiplin kayboldu diyebiliriz ve kimi zaman ekranda ders verilirken evde dikkat dağınıcı bir unsur olduğunda dersten koptuğumuz oluyordu (K1).”

“ Uzaktan eğitimde gerçek bir sınıf ortamının olmaması, disiplinin olmaması sıkıntı oluşturdu (K11).”

“Teknoloji kullanımımı ve çeşitli programlar kullanmayı öğrenmem açısından olumlu oldu (K20).”

“ Yüz yüze eğitime göre araştırma ödevlerinin çok verilmesi sebebiyle araştırmaların yapılabilmesi ve kendini geliştirebilmemi sağladı (K22).”

Katılımcıların 9.Madde olan “Uzaktan eğitimin pandemiden sonra da devam etmesinin uygun olacağını düşünüyor musunuz, neden?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Pandemiden Sonra Uzaktan Eğitime Devam Edilmesine İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimin Devam Etmesine İlişkin Görüşler	Uzaktan Eğitime Devam Edilmeli	Teorik veya telafi dersleri için uygun olması	5	23
		Derslerin tekrar edilme özelliğinin olması	3	14
	Uzaktan Eğitime Devam Edilmemeli	Uzaktan eğitimin tek başına yeterli olmaması	7	32
		Uygulamalı derslerin yapılamaması	3	14
		Verilen ödevlerde yardımlaşmaların olması	1	4
		Sisteme bağlanırken sıkıntıların olması	2	9
		Derse devamsızlıkların artması	1	4

Görüş anketinde yer alan 9.Maddeye ait cevaplar “Uzaktan Eğitimin Devam Etmesine İlişkin Görüşler” kategorisinde yer almıştır. Bu kategoride “Uzaktan Eğitime Devam Edilmeli ve Uzaktan Eğitime Devam Edilmemeli” temaları yer almaktadır. “Uzaktan Eğitimin Devam Edilmeli” temasında en çok tercih edilen “Teorik veya telafi dersleri için uygun olması” (5 katılımcı, %23) kodu olmuştur. “Uzaktan Eğitime Devam Edilmemeli” temasında ise en çok belirtilen “Uzaktan eğitimin tek başına yeterli olmaması” (7 katılımcı, %32) kodu olmuştur. Bu bölümde lisans öğrencileri daha çok uzaktan eğitimin tek başına yeterli olmayacağını ifade ederken lisansüstü öğrencileri ise daha çok dersleri tekrar dinleyebildiklerini ifade etmişlerdir (Tablo 9).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Uygun bulmuyorum. Çünkü derse devamsızlıkların artacağını düşünüyorum (K9).”

“Bulmuyorum. Bence dönem durdurulsun. Verilen ödevlerde bir masumiyet olduğunu düşünmüyorum. Çok fazla yardımlaşma yapılıyor(K7).”

“Tüm dersler açısından katkısı oldu. Araştırmaya, kaynak taramaya daha fazla zaman ayırabildim. Gerekli dönütleri yeterince alabildim. Derse katılamama durumunda ya da kendimi eksik hissettiğim konuda derisi tekrar dinleme fırsatı yakaladım (K18).”

“Uzaktan eğitimin tek başına yeterli olmadığını düşünüyorum (K16,K19,K21.).”

Katılımcıların 10.Madde olan “Pandemi Döneminde dersleriniz dışında uzaktan eğitim faaliyetlerine katıldınız mı, katıldı iseniz hangileridir, belirtiniz” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Pandemi Döneminde Ders Dışında Katıldıkları Faaliyetler

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitimde Faaliyetlere Katılma Durumu	Faaliyetlere Katılma	Algodo Eğitimi	1	4
		Gönüllü Öğretmenlik	1	4
		Sertifikalı Seminer	4	20
		Öğrenci Kulüpleri	1	4
		Açıköğretim Fakóltesi	1	4
	Faaliyetlere Katılamama	Herhangi bir faaliyete katılmadım.	14	64

Görüş anketinde yer alan 10.Maddeye ilişkin cevaplar “Uzaktan Eğitimde Faaliyetlere Katılma Durumu” kategorisi adı altında incelenmiştir. Bu kategoride “Faaliyetlere Katılma ve Faaliyetlere Katılmama” temaları yer almaktadır. “Faaliyetlere Katılma” temasında en çok “Sertifikalı Seminer” (4 katılımcı, %20) kodu tercih edilmiştir. “Faaliyetlere Katılamama” temasında ise en çok “Herhangi bir faaliyete katılmadım” (14 katılımcı, %64) kodu olmuştur. Bu kapsamda lisans öğrencileri herhangi bir faaliyete pek katılmazlarken lisansüstü öğrencileri daha çok sertifikalı programlara katılmışlardır (Tablo 10).

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Hayır katılmadım (K15).”

“Evet katıldım. İkinci üniversite olarak okuduğum Açıköğretim sınavları normalde yüz yüze yapılırken bu dönemde sınavlara online olarak katıldım (K16).”

Derslerim dışında İNSTAGRAM ve ZOOM üzerinden yapılan eğitim söyleşilerine katıldım. Ayrıca MEBBİS üzerinden hizmet içi eğitim faaliyetlerine katıldım(Bilgi işlemsel düşünme becerileri, Proje danışmanlığı vb kurslar aldım) ve hala almaktayım (K20).”

“Sertifikalı seminerlere katıldım , (K20, K22).”

Katılımcıların 11.Madde olan “Uzaktan eğitim sırasında hangi yazılımlar ve programlar kullanılabilir bilginiz varsa isimlerini belirtiniz” sorusuna vermiş oldukları cevaplar Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Uzaktan Eğitimde Kullanılabilecek Yazılım Ve Programlara İlişkin Görüşleri

Kategori	Temalar	Kodlar	f	%
Uzaktan Eğitim	Yazılım ve Programları Bilme	ZOOM	7	33
		Perculus	3	14
		Emaze	3	14
		Powtoon	1	4
		Skype	1	4
		Google Meet	1	4
		Adobe Connect	1	4
	Yazılım ve Programları Bilmeme	Yazılım ve programlar hakkında bir bilgim yok	5	23

Görüş anketinde yer alan 11.Maddeye ait cevaplar “Uzaktan Eğitim” kategorisinde incelenmiştir. Kategoride “Yazılım ve Programları Bilme” ve “Yazılım ve Programları Bilmeme” temaları bulunmaktadır. “Yazılım ve Programları Bilme” temasında “Zoom” (7 katılımcı, %33) kodu en çok tercih edilmiştir. “Yazılım ve Programları Bilmeme” temasında ise “Yazılım ve programlar hakkında bir bilgim yok” (5 katılımcı, %23) kodu en çok tercih edilmiştir. . Araştırmada lisans öğrencileri daha çok yazılım ve programlar hakkında bilgileri olmadıklarını ifade ederken lisansüstü öğrencileri daha çok ZOOM programını ifade etmişlerdir (Tablo 11).

- 36 -

Katılımcılara ait bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Genelde ZOOM ve Perculus’tan aldım. Ancak konu hakkında bilgiye sahip değilim(K12,K19, K21).”

“Zoom kullanılabilir kendi öğrencilerimle kullanıyorum kamera, ses ve ekran paylaşımı konusunda daha rahat kullanıldığını düşünüyorum (K22).”

“Powtoon ve emaze uygulamaları dersi videolu anlatım olarak kolaylık sağlayabilir(K15).”

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmada elde edilen bulgular göz önünde bulundurulduğunda, fen bilgisi öğretmen adayları, yüksek lisans ve doktora öğrencileri uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz yönlerini belirttiklerini belirlenmiştir. Uzaktan eğitimde internete bağlanma sorunları ile sistemsel sorunlar (ses ve görüntü bozuklukları vb.) katılımcıların en fazla değindikleri konu olmuştur. Bu sorunların yanında katılımcılar yüz yüze eğitimdeki gibi etkin

öğrenme ortamının olmadığını ve uygulamalı dersleri yapamadıklarını belirtmişlerdir. Uzaktan eğitimde sürekli bilgisayar başında olduklarına, dikkatlerinin çok çabuk dağıldığına, derslerin sürelerinin çok az olduğuna, öğretim elemanlarının çok öğrenci olduğu için yüz yüze eğitimdeki gibi çabuk dönüt vermediklerine, bir sınıf disiplininin olmadığına, öğretmenlik için prova yapamadıklarına ve ödev sayısının fazla olup yetiştiremediklerine değinmişlerdir. Bu verilen olumsuzlukların ise ders içeriklerinin zenginleştirilmesi, ders sürelerinin artırılması ve online değerlendirmelerin yapılması ile düzelebileceğini ifade etmişlerdir.

Akbaba vd (2016) tarafından Karadeniz Teknik ve Karabük Üniversitesi öğrencilerine uygulanmış çalışmada üniversite öğrencilerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini uzaktan eğitim ile öğrenmelerinin etkisi incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda üniversite öğrencileri uzaktan eğitim ile bu dersi anlamadıklarını sadece dersi geçmek istediklerini belirtmişlerdir. Aktürk (2017) tarafından Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde uygulanan çalışmada Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin uzaktan eğitim ile öğrenilmesinin öğretmen adaylarının başarısına etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adayları yüz yüze eğitimde daha iyi öğrenebildiklerini ifade etmişlerdir. Erol Şahin (2017) tarafından Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi bölümünde görev yapan öğretim elemanlarına uygulanan çalışmada uzaktan eğitim ile vermiş oldukları tarih derslerinin verimliliği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğretim elemanları derse katılımın az olduğunu ve tarih dersinin uzaktan eğitim ile verilemeyeceğini belirtmişlerdir. Özçelik ve Korkmazcan (2016) tarafından İstanbul Aydın Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini uzaktan eğitim ile veren öğretim elemanlarının uzaktan eğitim hakkında görüşleri alınmıştır. Öğretim elemanları sınıf ortamında yapılan derslerin daha etkili olduğunu belirtmenin yanında dersin ilgi görmesi açısından içeriklerde düzenlemelerin yapılabileceğini ifade etmişlerdir. Öztaş ve Kılıç (2017) tarafından Kırklareli Üniversitesi'nde uzaktan eğitim ile verilen Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin verimlilik düzeyi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitimi sevdikleri ve dersi öğrenebildikleri tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada öğrencilerin internet sıkıntısı yaşamaları uzaktan eğitim faaliyetlerini etkilemektedir.

Fidan (2017) tarafından Bartın Üniversitesi'nde yapılan çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitime olan algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda öğrenciler uzaktan

eğitimi teknoloji açısından olumlu bulmuşlardır. Ilgaz (2014) tarafından İş Güvenliği Uzmanlığı Eğitimi adıyla verilen uzaktan eğitim programının katılımcılar üzerinde oluşturduğu etki incelenmiştir. İnceleme sonucunda katılımcıların sanal sınıfları kullanmada zorluk yaşadığı ve yardımcı kaynakların eğitimde yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Koloğlu vd. (2016) tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Ordu Üniversitesi' n de uzaktan eğitim ile görevli olan öğretim elemanlarının uzaktan eğitim öncesi görüşleri alınmıştır. Öğretim elemanlarının uzaktan eğitim ile ilgili isteklerinin çalıştığı kurum ve bölüme göre değiştiği tespit edilmiştir. En belirgin olarak ise bilgi iletişim teknolojileri hakkında bilgisi olan öğretim elemanlarının uzaktan eğitime daha yatkın olduğu belirtilmiştir. Pepeler vd. (2018) tarafından Muş Alparslan Üniversitesi öğrencilerine uygulanan çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitim ile almış oldukları İngilizce dersine ait görüşleri incelenmiştir. Sonuç olarak öğrenciler dil öğrenmede ve dil geliştirmede uzaktan eğitimi yetersiz bulmaktadır. Koç (2020) tarafından uzaktan eğitim ile sürdürülen İlahiyat derslerinin etkileri incelenmiştir. 150 öğrenci ile 26 öğretmen adayına yapılan çalışmada veriler anket ve yapılan görüşmelerden sağlanmıştır. Çalışmadaki amaç uzaktan eğitim ile verilen der Elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların uzaktan eğitim ile yapılan dersleri yeterli buldukları ve kendilerini daha iyi hissettikleri belirlenmiştir. Uzaktan eğitim ile ilgili olumsuz olan durumun ders motivasyonundan kaynaklandığına değinmişlerdir. Can vd. (2020) tarafından bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 111 beden eğitimi öğretmen adayı ile yapılan çalışmada uzaktan eğitimin etkililiği araştırılmıştır. Yapılan çalışmada tutum ölçeği ile veriler toplanmıştır. Toplanan verilerde öğretmen adayları uzaktan eğitimin vakit ve yer açısından bağımsız olmasını olumlu bulurken sosyal ilişkileri ve iş alanlarını azalttığı için uzaktan eğitimi olumsuz bulmaktadır.

- 38 -

Katılımcılara uzaktan eğitimin olumlu yanları sorulduğunda ise katılımcılar en çok rahat öğrenme ortamının olduğunu, derslere gecikme gibi durumlarının olmadığını, araştırma yaparak kendilerini geliştirebildiklerini ve dersleri tekrar tekrar izleyebildiklerini belirtmişlerdir. Bunlar ile beraber sorumluluk alma duygularının geliştiğine ve zamanlarından tasarruf sağladıklarına değinmişlerdir. Maushak ve Ellis (2003) tarafından yüksek lisans öğrencilerine yapılan çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik olumlu tutum besledikleri gözlenmiştir. Yalman (2013) tarafından Dicle Üniversitesi'nde öğrenim gören öğretmen adaylarına yapılan çalışmada uzaktan eğitim derslerine ait

memnuniyet düzeyleri araştırılmıştır. Araştırma ile uzaktan eğitimde okula gelme zorunluluğunun olmamasının bir avantaj olduğunu belirtmişlerdir. Yıldırım ve Kaban (2010) tarafından Atatürk Üniversitesi'nde Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının uzaktan eğitime ait görüşleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda öğretmen adayları uzaktan eğitim uygulamalarına dair olumlu tutum geliştirdiklerini ve bu gelişmelerden mesleki olarak da yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Güner vd. (2016) tarafından Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde uzaktan eğitim dersleri veren öğretim elemanlarının uzaktan eğitim hakkında görüşleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda öğretim elemanları üniversitenin sağlamış olduğu teknik yapıdan, ders içeriği ve öğretim materyallerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Bunlar ile birlikte Çivril vd. (2018) taraflarından uzaktan eğitim meslek yüksekokulu öğrencilerine yapılan çalışmada öğrenciler uzaktan eğitimi esnek, erişilebilir ve eğitsel bulmuşlardır. Er Türküresin (2020) tarafından bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören 170 öğretmen adayı ile çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada öğretmen adaylarının salgın sürecinde almış oldukları uzaktan eğitim ile ilgili görüşler araştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adayları uzaktan eğitimi ekonomik olması ve derslerin tekrar tekrar dinlenilmesi bakımından olumlu bulurken iletişim azlığı ve ölçme değerlendirme sorunları sebebiyle olumsuz bulmaktadır.

- 39 -

Arbaugh (2000) uzaktan eğitimin öğrencilerdeki etkilerini incelemiştir. İnceleme sonucunda öğrenciler uzaktan eğitimde derslerin esnek olmasını ve eğitmenleri ile etkileşimli ortam oluşturmalarını olumlu bulmuştur. Sun vd. (2008) tarafından e-öğrenmenin etkilerinin incelendiği çalışmada öğrenciler, e-öğrenmenin kolay ve kullanışlı olduğunu ifade etmişlerdir. Kuong (2009) yaptığı çalışmada uzaktan eğitimin ihtiyacı olan insanların zaman ve mekândan bağımsız öğrenmelerine olanak sağladığını belirtmiştir. Moore ve Kearsley (2011) tarafından yapılan çalışmada katılımcılar uzaktan eğitimin esnek olmasını, bireysel farklılıklara hitap edebilmesini ve derslerin tekrar izlenilebilmesini avantajlı bir durum olarak görmüşlerdir.

Uzaktan eğitimin devam etmesine yönelik maddede ise katılımcıların bazıları telafi ve tekrar derslerinde devam etmesini isterken bazıları da ders devamsızlıklarının artabileceği ve ödev yardımlaşmalarının fazla olabileceğinden uzaktan eğitimi istememektedir.

Thompson ve Ku (2005) tarafından Çin’de lisansüstü öğrencilerine yapılan çalışmada öğrenciler uzaktan eğitimi bazı konularda isterken bazı konularda istememektedir.

Katılımcılar uzaktan eğitime uygun olarak en fazla matematik ve öğretim teknolojileri derslerini tercih etmişlerdir. Bu derslerden matematiği seçmelerinin sebebi ders videolarının kaydedilerek tekrar izlenmesi ve soru çözümlerinin fazla olmasıdır. Öğretim teknolojilerinde ise eğitim uygulamalarının teknolojik halleri gösterilip uygulamaların anında yapılması dersi uzaktan eğitime uygun kılmaktadır. Bunların yanında katılımcılar biyoloji ve kimya derslerinde zorlanmışlardır. Zorlanmalarının sebebi bu derslerin uygulamalar ile öğrenilmesidir. Ayrıca katılımcıların bazıları matematik dersini uzaktan eğitim için uygun bulurken bazıları uygun bulmamaktadır. Uygun bulmayanlar yüz yüze eğitimde daha çabuk öğrendiklerini ve dönütlerin hızlı olduğunu belirtmişlerdir. Eğitim derslerinde ise katılımcılar topluma hizmet uygulaması ve öğretim teknolojilerini uzaktan eğitimde zor bulmaktadır. Topluma hizmet uygulaması dersi sosyal hayat ile alakalı olduğundan ve salgın sürecinde sosyalleşme azaldığından dolayı istenilen verim elde edilememiştir. Öğretim teknolojileri dersi hem uygun bulunan hem de uygun bulunmayan derstir. Uygun bulunmamasının sebebi maddi imkânsızlıklardan (bilgisayar, internet gibi imkânlar) ve herkesin öğrenme ortamının aynı olmayışından kaynaklanmaktadır. Kırtak Ad (2020) tarafından fizik öğretmenliği bölümünde okuyan 35 öğretmen adayı ile yapılan çalışmada veriler açık uçlu sorular ile toplanmıştır. Öğretmen adaylarına uzaktan eğitim ile yürütülen dersler hakkında sorular yöneltilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda öğretmen adayları sayısal derslerde zorlandıklarını sözel derslerde ise uzaktan eğitimle yürütebildiklerini belirtmişlerdir. Karakuş vd. (2020) tarafından devlet üniversitesinin Türkçe öğretmenliğinde öğrenim gören 92 öğretmen adayı ile yapılmış olup öğretmen adaylarına uzaktan eğitim hakkında çeşitli sorular yöneltilmiştir. Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde öğretmen adayları uzaktan eğitimin alanlarında yüz yüze eğitime göre yetersiz kaldığını belirtmişlerdir. Bunun yanında öğretmen adayları uzaktan eğitimin uygulaması olmayan dersler için uygun olabileceğine değinmişlerdir.

Pandemi döneminde katılımcıların büyük çoğunluğu derslerin dışında uzaktan eğitim faaliyetlerine katılmamıştır. Faaliyetlere katılanlar ise daha çok sertifikalı seminerleri tercih etmiştir. Sertifikalı seminerleri tercih etmelerinin sebebi öğretmenlik mesleği ile ilgili bilgiler edinip deneyim sahibi olmaktır.

Uzaktan eğitimde kullanılabilecek yazılım ve programlar sorulduğunda ise katılımcıların bir kısmı bilgi sahibi olmadıklarını büyük bir kısmı ise ZOOM programını bildiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların ZOOM programı yönünde yanıt vermelerinin sebebi uzaktan eğitimde en fazla duyulan programlardan olmasıdır.

ÖNERİLER

Yapılan çalışmadaki sonuçlar ile birlikte uzaktan eğitim çağımız için gereklidir ancak yüz yüze eğitimin yerini tutamamaktadır yani uzaktan eğitim yüz yüze eğitimin destekleyicisi olabilir. Uzaktan eğitim ile tekrar veya telafi dersleri yapılarak öğrenmelerde kalıcılık sağlanabilir. İnsan sosyal bir varlıktır, bu sosyalliğini insanların arasında gösterebilmeli ve öğreneceği kazanımları yaparak yaşayarak öğrenebilmelidir. Uzaktan eğitim destekleyici olarak devam edecek ise de ders içerikleri zenginleştirilmelidir.

Uzaktan eğitimde kullanılacak yazılım ve programlar öğretim elemanları ile lisans ve lisansüstü öğrencilerine uygun düzeyde tanıtılmalıdır. Tanıtmaların olması uzaktan eğitim başladığında aksaklıkların oluşmasını önleyebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, B., Kaymakcı, S., Birbudak, T. S. & Kılcan, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitimle Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi öğretimine yönelik görüşleri. Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, 9 (2), 285-309.
- Akdemir, A. B. & Kılıç, A. (2020). Yükseköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitim uygulamalarına bakışı. Milli Eğitim Dergisi, 49(1), 685-712.
- Aktürk, C. (2017). Uzaktan eğitimin öğretmen adaylarının başarısına etkisi:kilis 7 aralık üniversitesi örneği. International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES), 3(1), 1-12.
- Arbaugh, J. B. (2000). Virtual classroom characteristics and student satisfaction with internetbased MBA courses. Journal of Management Education, 24(1), 32–54.
- Balıkçioğlu, N., Öz, D. Ç. & Işın, N. N. (2019). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim derslerindeki memnuniyet araştırması: âşık veysel meslek yüksekokulu örneği. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(1), 462- 473.
- Bayam, M., & Aksoy, M. S. (2002). Türkiye'de uzaktan eğitim ve Sakarya Üniversitesi uygulaması. SAU Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6(1), 169-175.
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 3(2), 85-124.
- Bülbül, M. (2009). 2000’li yılların eğitim problemlerine 1920’lerden çözüm önerileri: Dewey’den bugüne ne değişti? Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(3), 667-689.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, H. C., Özdemir, H. & Türksoy Işım, A. (2020). E-öğrenme beden eğitimi öğretmen adayları için ne ifade ediyor: karma yöntem araştırması. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(3), 1374-1386.
- Çivril, H., Aruğaslan, E. & Özkara Özaydın, B. (2018). Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik algıları: bir metafor analizi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 8(1), 39-59.

- Duman, S. N. (2020). Salgın döneminde gerçekleştirilen uzaktan eğitim sürecinin değerlendirilmesi. Milli Eğitim Dergisi, 49(1), 95-112.
- Düzgün, S. & Sulak, S. E. (2020). Öğretmen adaylarının covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri. Milli Eğitim Dergisi, 49(1), 619-633.
- Er Türküresin, H. (2020). Covid-19 pandemi döneminde yürütülen uzaktan eğitim uygulamalarının öğretmen adaylarının görüşleri bağlamında incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 49(1), 597-618.
- Erol Şahin, A.N. (2019). Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi dersinin uzaktan eğitim yoluyla öğretilmesi hakkında öğretim elemanlarının görüşleri. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39(1), 477- 502.
- Ertürk, S. (1986). Eğitimde program geliştirme. Ankara: Yelkenstepe.
- Fidan, M. (2017). Metaphors of blended learning' students regarding the concept of distance education. International Online Journal of Educational Sciences, 9(1), 276-291.
- Gürer, M. D., Tekinarslan, E. & Yavuzalp, N. (2016). Opinions of instructors who give lectures online about distance education. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 7(1), 47-78.
- İlgaz, H. (2014). Uzaktan eğitim öğrencilerinin eşzamanlı öğrenme uygulamalarında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi, 13(26), 187-204.
- İşman, A. (2008). Uzaktan Eğitim. Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Karaduman, B. & Eti, İ. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinin öğretmen adaylarının mesleki yeterlikleri açısından incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 49(1), 635-656.
- Karakuş, N, Ucuzsatar, N, Karacaoğlu, M. Ö, Esendemir, N. & Bayraktar, D. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşleri. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (19), 220-241.

- Karalı, Y., Aydemir, H., Coşanay, G. & Şen, M. (2020). Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitimde Yaşanan Sorunlara İlişkin Veli ve Öğrenci Görüşleri. *SBedergi*, 4(7), 70-84.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye’deki Durumu. *Marmara İletişim Dergisi*. 21, 73-94.
- Kırtak Ad, V. N. (2020). Fizik öğretmen adaylarının uzaktan eğitime dair görüşleri. *Eğitim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), 78-90.
- Koç, A. (2020). Covid-19 salgını sürecinde ilahiyat fakültesi öğretmenlik uygulaması dersinin uzaktan eğitim yoluyla yapılması: örnek bir uygulama modeli. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 851-875.
- Koloğlu T. F, Kantar, M. & Doğan, M. (2016). Öğretim elemanlarının uzaktan eğitimde hazırbulunuşluklarının önemi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 52-70.
- Kuong, H. C. (2009). An exploratory case study of students’ perceptions of online graduate education (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Northern, Iowa.
- Lee, K. (2017). Rethinking the accessibility of online higher education: A historical review. *Internet and Higher Education*, 33 (2017), 15-23.
- Maushak, N. J. & Ellis, K. A. (2003). Attitudes of graduate students toward mixed-medium distance education. *The Quarterly Review of Distance Education*, 4(2), 129-141.
- McMillan, J. H. (2000). *Educational research: Fundamentals for the consumer* (3th ed.). New York: Longman.
- Moore, M. G. & Kearsley, G. (2011). *Distance education: A systems view of online learning* (3.baskı). Belmont.
- Özavcı, E. & Çelikten, M. (2017). Öğretmen görüşlerine göre uzaktan hizmet içi eğitim uygulamalarında karşılaşılan sorunlar ve çözüm. *Turkish Journal of Educational Studies*, 4 (2), 39-76.

- Özçelik, M.H. & Korkmazcan, S. (2016). Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi dersinin sanal ortam tecrübesi (İstanbul Aydın Üniversitesi örneği). Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5(2).
- Özkul, A. E. (2001). Anadolu University distance education system: From emergence to 21st century. Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE, 2(1), 15-31.
- Öztaş, S. & Kılıç, B. (2017). Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi dersi' nin uzaktan eğitim şeklinde verilmesinin üniversite öğrencilerinin görüşleri açısından değerlendirilmesi(Kırklareli üniversitesi örneği). Turkish History Education Journal, 6(2), 268-293.
- Pepeler, E., Özbek, R. & Adanır, Y. (2018). Uzaktan eğitim ile verilen ingilizce dersine yönelik öğrenci görüşleri: Muş Alparslan üniversitesi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(3), 421-429.
- Rovai, A. P. (2002). Building sense of community at a distance. The International Review of Research in Open and Distributed Learning, 3(1), 1-16.
- Sağlık Bakanlığı (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 enfeksiyonu) genel bilgiler, epidemioloji ve tanı. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Sun, P. C., Tsai, R. J., Finger, G., Chen, Y. Y. & Yeh, D. (2008). What drives a successful e-Learning? An empirical investigation of the critical factors influencing learner satisfaction. Computers and Education, 50(4), 1183–1202.
- Thompson, L. & Ku, H. Y. (2005). Chinese graduate students' experiences and attitudes toward online learning. Educational Media International, 42(1), 33-47.
- Tuncer, M. & Bahadır, F. (2017). Uzaktan eğitim programlarının bu programlarda öğrenim gören öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi. Journal of Educational Reflections, 1(2), 27-36.
- Yalman, M. (2013). Eğitim fakültesi öğrencilerinin bilgisayar destekli uzaktan eğitim sistemi (moodle) memnuniyet düzeyleri. Electronic Turkish Studies, 8(8).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.

- Yıldırım, S. & Kaban, A. (2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime karşı tutumları, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(2), 158-168.
- Yıldız, E. (2011). Web-tabanlı senkron derslerin öğretmen adaylarının uzaktan eğitime karşı tutumları ve senkron teknolojileri kabulleri üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Yolcu, H. H. (2020). Koronavirüs (covid-19) pandemi sürecinde sınıf öğretmeni adaylarının uzaktan eğitim deneyimleri. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 6(4), 237-250.
- Yükseköğretim Kurumu, (2020). Yükseköğretim Kurulu, www.yok.gov.tr

THE INTERNATIONAL: THE EFFECTS OF EMPIRE AND DEBT-TRAP

Gökhan TEKİR¹

<https://orcid.org/0000-0003-3985-7442>

ABSTRACT

In parallel to their rising economic power, global financial institutions challenge state-centric concept of international relations. This article aims at analyzing *the International* (2009) directed by Tom Tykwer that raises questions about the role of global finance over world politics. *The International* narrates the endeavors of a bank to gain the control of a country through financial ways instead of an imperialist agenda of a nation-state. This article uses *Empire* written by Michael Hardt and Antonio Negri to analyze the newly emerging phenomena that *the International* has touched upon. Another concept that this article mentions will be debt-trap diplomacy, which means using debts to gain political leverage against economically fragile countries. The bank in *the International* employs it as a main tool in exercising control. The result suggests that the actors in *Empire* may change, but the system where wealth and power are combined continues to function.

Keywords: *The International* (movie), Empire, Debt-trap, Finance, Transnational

ULUSLARARASI: İMPARATORLUK'UN ETKİLERİ VE BORÇ-TUZAĞI

ÖZET

Artan ekonomik güçlerine paralel olarak, küresel finans kurumları uluslararası ilişkilerin devlet merkezli özelliğine meydan okumaktadır. Bu makale Tom Tykwer tarafından yönetilen global finansın dünya politikasındaki etkileri hakkında sorular soran *Uluslararası* (2009) filmi analiz etme amacındadır. *Uluslararası* bir ulus devletin emperyalist ajandasından ziyade, bir bankanın bir devlet üzerinde finansal yöntemleri kullanarak kontrol sağlama girişimlerini anlatmaktadır. Bu makale, Michael Hardt ve Antonio Negri'nin yazdığı *İmparatorluk*'u kullanarak *Uluslararası*'nda değinilen bu yeni gelişen olguyu analiz etmektedir. Bu makalenin değineceği diğer bir kavram da borçları ekonomisi kırılgan ülkelere karşı siyasal bir baskı gücü olarak kullanma anlamına gelen borç-tuzağı diplomasisi olacaktır. *Uluslararası* 'ndaki banka bunu kontrol sağlamak için ana araç olarak kullanmaktadır. Sonuç *İmparatorluk*'taki aktörlerin değişebileceğini fakat zenginlik ve gücün bir arada olduğu sistemin işlemeye devam edeceğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası* (film), İmparatorluk, Borç-tuzağı, Finans, Ulusötesi

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, gokhan.tekir@hbv.edu.tr

INTRODUCTION

The International is a political thriller movie, which deals with the role of global finance in world politics. Luxembourg based the International Bank of Business and Credit (IBBC) engages in arms deals with China and arms smugglers in Italy and Turkey to stage a coup in an African country (Tom Tykwer, 2009). While pursuing this goal, it commits murders of police officers, assassinations of businessmen and politicians, and illegal surveillance. Instead of an agent of a bigger state, the bank conducts these affairs to increase its own interests and profits. The IBBC is a political player as much as a nation-state in world politics.

The volume of money processed by global financial institutions has increased after the 1970s when the restrictions over the movement of money has decreased. For instance, London Eurodollar Market, which is a major market for global financial institutions, was its infancy stage in 1970s. Its volume increased from \$59 billion in 1970 to \$300 billion in the mid-1980s (Allen, 2016: 2). This free flow of money helped global banks to accumulate enormous wealth. As of 31 December, 2020, the 15 largest banks held \$12,54 trillion assets (Goldberg, 2021). Global financial institutions are operating in international system through cross-border flows and participation in local banking systems. (*Banking Without Borders*, 2018: 7). The penetration into local economy offers involvement of political affairs of these countries. Thus, the material power translates into political power in international arena by using global finance's pervasiveness across the world.

In this respect, the absolute sovereignty of nation-states is questioned with increasing activities of global financial institutions. World politics cannot be categorized as exclusive affairs among nation-states. *Empire* written by Michael Hardt and Antonio Negri illuminates this new construct in world politics in which nation-states, global banks, international organizations, and civil society organizations participate. *Empire* is different from imperialism, which means extension of sovereignty of powerful European states over weak states. The term Empire used by Hardt and Negri suggests the establishment of deterritorialized and decentralized form of rule, which penetrates into the whole global realm. It includes hybrid identities and flexible hierarchies through setting up networks (Hardt & Negri, 2000: 12).

This article attempts to analyze *the International* according to main arguments of *Empire*. *The International* is examined in terms of the players involved in politics, the methods that the main player, the IBBC, employs, and the resistance that the protagonists demonstrated. *The International* exposes the new conglomeration of forces that affect world politics. Although primary antagonist of the film is killed at the end of the movie, the protagonists' efforts of resistance fell short in changing or reforming the system.

1. THE MAIN ACTORS

The movie *the International* takes place around the activities of the IBBC, which is a bank whose headquarters are located in Luxembourg (Tom Tykwer, 2009). The movie demonstrates it has several branches in different locations in the world and has several clients. This gives the IBBC a global bank character. A global bank is defined as "international bank with operations in multiple regions" (*Banking Without Borders*, 2018: 7). Besides official banking duties, the IBBC engages in funding transnational crime, terrorism, coup attempts, assassinations, and illegal arms deals (Tykwer, 2009). These activities cover almost the whole world. In this respect, the IBBC controls and manipulates security and political order in a transnational scale.

- 49 -

The protagonists of the movie are also acting in transnational space. An Interpol inspector and a prosecutor from New York are conducting their investigation in Berlin, Luxembourg, Milan, New York, and Istanbul (Tykwer, 2009). Interpol is an inter-governmental organization, which enables sharing and access of crimes and criminals, connecting 194 member organization (*INTERPOL*). Assistant District Attorney in Manhattan prosecutes crimes or offenses related with New York state laws (*ManhattanAD*). All these main players represent a segment of *Empire*.

Michael Hardt and Antonio Negri associate the constitution of *Empire* with the constitution of the Roman Empire described by Polybius. According to Polybius, the Roman Empire combines three forms of government: Monarchy, Aristocracy, and Democracy. Monarchy represents the unity and continuity. Aristocracy refers justice, measure, and virtue, contributing the extension of monarchical rule over society. Democracy guarantees representation and articulation of interests of people (Hardt & Negri, 2000: 314). This constitution is reflected on the conglomeration of different forces

in *Empire*. U.S. military and hegemony of dollar belong to monarchy. The multinational companies, nation-states, and international organizations comprise aristocracy, disseminating the monarch's power. Nation-states, media organizations, and NGOs articulate people's interest in global scale, demonstrating democratic side of the regime (Hardt & Negri, 2000: 314).

The protagonists in *the International* resemble the layers of the constitution of *Empire*. The prosecutor represents U.S. monarchical power. Although she is responsible for prosecuting crimes committed in New York area, her prosecutorial power extends to the global world. She conducts investigations various global cities in the world. The Interpol inspector represents aristocracy. The endeavors of the Interpol inspector character extend the prosecutor's investigation into the global scale as international organizations helps the USA to extend its influence across the globe.

On the other hand, according to Hardt and Negri, the aristocratic level witnesses the most intra-level competition among three layers. Aristocratic power is exercised through nation-states, international organizations, and the multinational governments. These three powers are in competition in this same level (Hardt & Negri, 2019: 74). The main conflict of the movie takes place among the aristocratic level. The antagonists of the movie counter the attempts of Interpol and local law enforcements of nation-states. The primary antagonist, the IBBC, lays out its own network through its agents e.g. the arms dealers, revolutionary general, and corrupt nation-state officials. Besides the conflict between the IBBC and the protagonists, the antagonists have conflict with each other. The IBBC is surpassing Swiss banks to have an influence over African countries. There are two main arms dealers who the IBBC is trying to make a deal. The final resolution occurs not between the protagonist but the sons of the assassinated arms dealer and the CEO of the IBBC (Tykwer, 2009). Although these conflicts occur, their influence over the system is minimal. According to Hardt and Negri, aristocratic forces do not want to change the system, but they are competing for a same score (Hardt & Negri, 2019: 74).

Nation-states, which are representatives of democratic segment of the constitution of *Empire*, however, have passive roles in this movie. Syria and Iran are recipients of the missiles, which will lead to the increase of their debts to the IBBC while the renegade general tries to stage a coup in a third-world African country, which will make this

country dependent on the IBBC's whims. On the other hand, the protagonists of the movie, one is representative of Interpol and the other one is representative of the USA, can conduct operations by interfering the affairs of other states' security organs. In *the International*, the nation-state is place where the operations of monarchy and aristocracy are being carried out.

This aspect requires the investigation about sovereignty of nation-states in world politics, which is often thought to be static and granted. The institutionalization of territorial form of modern nation-state sovereignty can be traced back to the Peace of Westphalia in 1648, set up by the Treaty of Münster and the Treaty of Osnabruck. These treaties offered territorial entities to “*exercise free right of territorial right in both spiritual and political affairs*” (Elden, 2013: 313). Two tenets of sovereignty are touched as internal sovereignty, which refers the states' ability to govern internally, and external sovereignty, which refers the states' independence from the pressure of foreign authority (Obermeier, 2016: 5). However, treating state sovereignty as timeless and ahistorical is wrong. The state sovereignty emerges as a result of production of connection between territory, authority, and population (Biersteker & Weber, 1996: 3).

- 51 -

The pressure upon territory from this sub- and supra- forces, therefore, needs to be investigated to understand changes in sovereignty. Deterritorialization, firstly, put forward by Gilles Deleuze and Felix Guattari, suggests abandoning rigid hierarchy to a form of organization characterized by multiplicity and fluctuation (1983: 195). McGrew offers a more definition of deterritorialization related with international relations: “—*social, political, and economic activities are increasingly stretched across the globe, they become a significant sense no longer organized solely according to strictly territorial logic*” (McGrew, 2010: 19). Deterritorialization is related with sovereignty. It is described as “the process of an external polity appropriating and exercising authority and over a land or bounded place previously part of a pre-existing spatial entity – most often another polity” (Isaacman & Isaacman, 2015: 542). While the concept of sovereignty is being equated with the sovereignty of nation-state, the desire of expansion of market economy to transcend nation-state boundaries challenge the nation-states' claim of holding absolute sovereignty claims. The activities of the forces in global economy weakened the primary functions of state sovereignty such as its ability to make and enforce laws, control territorial borders, and direct economic activities. The creation of

supra-national institutions and undertakings of sub-national forces further cripple state sovereignty (Bartelson, 2006: 466).

The erosion of distinction between outside and inside is visible in *Empire*. Modern sovereignty understood in international relations is rested on internal civil order and external natural order. Instead of confronting, *Empire* chooses to encompass and include. The era of internal conflicts shape the new order, turning every imperial war into a civil conflict (Hardt & Negri, 2000: 189). This transcendence does not predict the end of sovereignty. It is exercised in globalized international space exercised by different actors. *Empire* is a global state. The transnational networks create a new form of governance in filling the vacuum of sovereignty that nation-states left (Hardt & Negri, 2019: 69). Globalization entails the relative decline of sovereignty of nation-states. When sovereignty of nation-states declines, the sovereignty of other forces rises (Hardt, 2001).

Traditionally, NGOs or companies are tended to be viewed as agents of the country they are located to extend these states' territorial hegemony. The IBBC is neither a representative of Luxembourg where its headquarters are located or agent of U.S. hegemony. It is acting globally on its own. It seeks to increase its own profits by interfering other countries' internal politics. Its goal of providing financial assistance to a renegade general to initiate coup d'état is not to conquer territory. The IBBC wants to control that country's economic and political policies. Thus, the IBBC assumes sovereign powers of this national government. To accomplish this goal, the IBBC employs financial means rather than military invasion, which is a method of imperialist nation-states.

- 52 -

2. DEBT-TRAP

The most striking talk of *the International* is made by Umberto Calvini, who is the primary arms dealer assassinated by the bank when he refused to participate. He explained *modus operandi* of the IBBC:

The IBBC is a bank. Their objective isn't to control the conflict, it's to control the debt that the conflict produces. You see, the real value of a conflict, the true value, is in the debt that it creates. You control the debt, you control everything. You find this upsetting, yes? But this is the very essence of the banking industry, to make us all, whether we be nations or individuals, slaves to debt (Tykwer, 2009).

The world, is indeed, built upon debt and credit. Mark Twain once remarked: “*Beautiful credit! The foundation of modern society*” (Riley, 1993: 1). When production increases, the value of money increases, leading to desire for capital formation. Banks emerge as places where accumulated money is kept and distributed through credits (Hoppe, 1990: 57). Credits enable businesses to invest. It also allows consumers to purchase services and goods regardless of their present-day income, contributing to rise in welfare (*Money and Debt*, 2019: 5).

The debt accumulation is a significant part of the global economy. The 1970s witnessed the climbing trend in debt, reaching the peak in recent years. In 2018, the debt level corresponded 230 percent of global GDP. The debts of Emerging Market and Developing Economies (EMDP) account 170 percent of their GDPs (Kose et al., 2020: 2). Advanced and developing countries are equally included in this process. Some of the countries’ debt percentage of GDP exemplifies this: Turkey 37 percent, Japan 256 percent, Canada 116 percent, Australia 72 percent, the USA 32 percent, Italy 157 percent, Germany 70 percent, Spain 118 percent, France 115 percent, the UK 107 percent (IMF, 2021). Due to COVID-19 epidemic, falling revenues combined with COVID-19 measures further increased global debt levels by \$20 trillion since the third quarter of 2019. Economists estimated that the global debt in 2020 reached \$277 trillion, corresponding 365 percent of world GDP (Lu, 2020).

Besides these economically advanced countries, the amount of debt of developing countries is increasing. Because of low interest in the Western countries and high interest in developing countries, loan is provided under the guise of aid. Between 2007 and 2013 the debt level of developing countries increased threefold. Most of these countries are low-income countries rather than middle-income countries. Loans from the World Bank rose 70 percent between 2007 and 2013. The amount of loans of private lenders such as banks and financial corporation are considerable. Private lending increased 145 percent between 2007 and 2013 (Jones, 2015). The statistics demonstrate the scale of indebtedness level of nation-states. Some of the countries’ debt level exceeded the level of their total GDP. Developing countries are evolving into focal locations of lending process. The effects of COVID-19 further exacerbated the dire situation that these countries face. The cost of borrowing of lower income developing countries has increased. In these countries 30 percent of their debt is owed to private creditors. These

countries finance their debts by borrowing more. In countries such as Zambia, Cote d'Ivoire, Senegal debt levels exceeded 12 percent of their GDP (Bonizzi et al., 2020: 7).

Although the transaction is apparently economic, it has strong political impact. John Adams, the second President of the USA states that: *"There are two ways to conquer and enslave a nation, one is by arms, the other is by debt"* (Pairault, 2020). Riley points out that *"debt is about power, its use and effects"* (1993: 7). Susan George considers debt as *"low intensity conflict"* (1989: 170). These analyzes imply a much more sophisticated methods than the crude force employed by the military intervention. Lacking an organized and formal military armies, financial banks and institutions employ debt policy to constrain the sovereignty of nation-states. Usually, debtor countries' ability to sustain borrowing depends on its ability to follow conditionality imposed by the funders. Due to these conditions, they have to sacrifice their internal and external sovereignty (Obermeier, 2016: 5). On the two sides, bankers are the party, which can break off their lending relationship more easily, threatening capital withdrawal. This constant threat compels the nation-states to follow economic conditions of lenders such as pursuing austerity and low inflation. These economic conditions also sever democracy due to policies, which favor global lenders instead of social groups in their territories (Kaplan & Thomsson, 2017: 606). Although advanced and emerging economies equally are indebted, the ability of advanced economies of paying their debts is higher than less-developed economies. Thus, the pressure upon nation-states, which have less-developed economies will be considerable since they have to compromise more of their sovereignty to satisfy the conditions of the loaners.

The recent literature in international relations also focuses on debt diplomacy or debt-trap diplomacy. The term of debt trap diplomacy has been coined by the Indian scholar Brahma Chellaney. He accuses China of over lending to countries, which are strategically important to China, in the name of infrastructure development. These infrastructure investments are not contributing to local economies, but they are extending China's reach to natural resources. When these countries could not pay their debts, China acquires the stakes of ports, roads, and buildings. China uses these debts as leverages against these countries. Although China sometimes writes off these debts, China does it in order to gain new contracts, which would benefit Chinese companies and workers, in the territories of these countries (Chellaney, 2017). China provides low-interest rate loan to support

infrastructure development across the route of the Belt and Road Initiative, which is an enormous infrastructure, financial, economic, and people-to-people connectivity project initiated by the President Xi Jinping in 2013. Countries on the route of Belt and Road has underdeveloped economies so they are less likely to pay back the loans borrowed (Shattuck, 2018: 8). This debt-trap narrative is used as one of the main arguments in the context of rising the U.S.-China competition. The then-Secretary of State Rex Tillerson pointed out that China's infrastructure lending "encourages dependency using opaque contracts, predatory loan practices, and corrupt deals that mire nations in debt and undercut their sovereignty, denying them their long-term, self-sustaining growth" (Parker & Chefitz, 2018: 5).

The most visible event of Chinese encroachment of other countries' sovereignty was China's takeover of Sri Lanka's Hambantota port. The deal of acquiring the port of Hambantota occurred in exchange of writing off \$1 billion debt (Shattuck, 2018: 8). When the details of this project are examined, the relationship with the Chinese leadership and the then-President Mahinda Rajapaksa. Almost \$8 million was allocated for Rajapaksa's re-election campaign by China Harbor's bank. Since the port was not financially feasible and struggling to attract, some of government officials opposed to the project but they were ordered to continue the project (Abi-Habib, 2018). This episode also reflects the interaction between debts and corruption of high officials.

Some scholars also point out the consequences of debt-diplomacy implemented by China over the sovereignty of countries. Burdened by the Chinese debt, Laos and Cambodia almost act as proxies of China in ASEAN, blocking resolutions, which contradict China's interests. Rodrigo Duterte, the President of Philippines, stopped the military activities in a disputed region in the South China Sea due to China's financial clout over his country (Parker & Chefitz, 2018: 18). Eight Belt and Road recipient countries, Djibouti, Kyrgyzstan, Laos, the Maldives, Mongolia, Montenegro, Pakistan, and Tajikistan, are at high-risk due to loans borrowed in the context of Belt and Road investments. Their debt levels exceed 50 percent of their GDPs and most of their external debt is owed to China (Gerstel, 2018). This accumulated debt is likely to create pressure over the sovereignty of the countries, which went under the debt obligation.

Although borrowing and lending activities suggest monetary transaction, money accumulation does not always mean hard cash such as banknotes or coins. In Netherlands, cash accounts for only seven percent of the money supply. The remainder consists of bank deposits, which meant debts owned by the bank. When banks make loan, this kind of money is created in that the loan granted become a new asset for the bank. The borrower party has to pay debt with interest. Simultaneously, a new deposit in the bank account which is same amount of the loan is created in the borrower's bank account (*Money and Debt*, 2019: 5). This feature of financial system is expressed by the CEO of the IBBC. When the renegade general states that his organization does have cash to repay arms that would be provided by the IBBC, the CEO replies cash is not the primary means of exchange of the IBBC (Tykwer, 2009). Developed monetary systems enable the system's perpetuity because accumulated capital offers bargaining power to those who are responsible for creating and using the money (Strange, 1994).

The International does not explicitly reveal the financial gains of the IBBC from the takeover of the targeted country. In order to illuminate these means of exchange, the example of Djibouti should be visited. The Djibouti government borrowed from Exim Bank located in China almost \$1 billion to finance various infrastructure projects. Due to change in LIBOR from 3.056 percent to 5.874 percent, the debt of Djibouti increased almost twofold (Pairault, 2020). In Djiboutian case, Djibouti also promises to call on the Chinese firms and the Chinese workers for its infrastructure development and upgrade of service sector (Pairault, 2020). This case indicates enormous powers held by the loaner bank. The loaned debt allowed Exim Bank to control not only financial sector of countries but also their fiscal policies.

This case helps us to speculate about the benefits that the IBBC gain in loaning debt to the targeted country. The IBBC could increase its profit almost twofold by just waiting for change in LIBOR, burdening the targeted country's economy. While the debt level of the targeted country rises, the leverage of the IBBC over this country also increases. As the IBBC controls the country's financial policies, it will also control its fiscal policies. That offers enormous political and economic clout to the IBBC in that it would be the IBBC that decides which country or company will enter into economic sectors of the country.

The conditions of the lenders over the debtor states compromise democratic processes in domestic politics. Foreign debt commitment is a significant part of budgetary calculations. The constraints on debt repayment compel the governments to pursue a balanced budget and austerity measures, encouraging adopting sticking to low inflation. For instance, Latin American countries, which is highly indebted, pursue austerity measures that sometimes caused low inflation and growth (Kaplan & Thomsson, 2017: 606). These austerity measures are likely to lead the incumbent government to perform badly in the elections as they have to prioritize the needs of the lenders over the needs of voters.

Bankers are the lenders, which are consistently willing to provide loans to the nation-states, which are considered high-risky by the financial institutions such as IMF and the World Bank. While lending to high-risky countries, these lenders increase their stakes concerning repayment of the debts. As these lenders have responsibilities to their shareholders, they are likely to exert more pressure over debtor governments. In that case, they impose austerity demands on the governments, which are indebted (Kaplan & Thomsson, 2017: 607).

- 57 -

While the Swiss banks are shying away from establishing financial relations with the renegade general, the IBBC is engaging in a highly risky relations to help him to gain the control of the country by providing weapons, intelligence, logistical support as well as financial support. In exchange, it expects a friendly and thankful government, which will not be hesitant to meet its expectations. These expectations will be easier to be accommodated because the new regime will be authoritarian government based on military rule. The austerity policies and tax collection will be helpful in compensating the financial demands of the IBBC as the authoritarian military dictatorship does not have to consider the demands of people. Thus, an authoritarian government is preferable to the IBBC rather than a democratic government. The IBBC's missile deals with Syria and Iran also demonstrate this tendency.

It is ironic that the reason of the military coup, which increases debt, which in turn extends the transnational control of the IBBC, is nationalism. The broadcast shows that the renegade general, who concluded deal with the CEO of the IBBC, justifies the coup by stating that he is building national liberation and restoring nationhood (Tykwer, 2009).

Thus, nationalism serves as legitimizing tool for the coup plotters, which condemned their country to the dependence on the IBBC. The IBBC also takes advantage of the conflict of national interests among the Middle Eastern countries to make them purchase more weapons, surging their national debt. The Turkish arms dealer sales missiles to Syria and Iran simultaneously providing countermeasures to Israel (Tykwer, 2009). As nation-states experience conflict with each other and within themselves, the resistance to the activities of global capital is compromised.

3. RESISTANCE

The current stage of world economy signifies the transition from industrial to information economy, characterized by decentralized system of production. The hierarchical mode of production has been replaced by production modes based on networks. Networks do not need physical or territorial center (Hardt & Negri, 2000: 295). In this new form of economy, the relationship between multinational corporations and nation-states have been gradually changing. In the past, the nation-states managed restrain and control the activities of the capital. For instance, the crisis that the East India Company caused in India led to the promulgation of 1857 Indian act by the British parliament, ending the sovereignty of the East India Company over the territory of India. However, the increasingly deterritorialized capital after 1970s eclipsed the jurisdiction and power of the nation-states, integrating government and politics into a transnational arena (Hardt & Negri, 2000: 307).

The network economy is materialized by the participation of “*segments of firms, segments of governments and segments of the public sector*” (Castells, 2000: 154). Castell’s conceptualization of network economy resembles the constitution of *Empire* drawn by Hardt and Negri. When network is established with the participation of all segments of constitution, all layers of the constitution, the monarchy represented by the USA, aristocratic powers such as international institutions, multinational corporations, and democratic representatives, nation-states or NGOs, become partners in the system. As they all have a stake in the continuation of the system, the effective resistance is prevented.

The advisor of the IBBC, former Stasi member, told the Interpol inspector in the interrogation the futility of his endeavors in persecuting the IBBC:

Understand that the very system that you serve to protect will never allow anything to happen to Skarssen or the bank. On the contrary, the system guarantees the IBBC's safety because everyone is involved...Hezbollah, CIA, the Columbian drug cartels, Russian organized crime, Governments of Iran, Germany, China, your government. Every multinational corporation, every one. They all need banks like the IBBC so that they can operate within the black and gray latitudes. And this is why your investigative efforts have either been ignored or undermined and why you and I will be quietly disposed of before any case against the bank ever reaches a court of law (Tykwer, 2009).

Hardt and Negri identified *Empire* as an inclusive and incorporating entity, administering hybrid identities and conflicted exchanges (Hardt & Negri, 2000: 12). The character played by Armin-Mueller Stahl demonstrates inclusive character of *Empire*. A former communist, once served in Stasi, after the end of the Cold War, is advising a global bank in security and intelligence matters. *Empire* is also capable of managing the colliding interest of nation-states and global capital without incurring a substantial resistance. Although the IBBC infringes the sovereignty of the nation-states, the nation-states have also an interest in maintaining its opaque activities by participating in the networks. Since they involve themselves in the system where the IBBC operates, exposing the IBBC's illegal methods of making nations slaves of debt means the exposition of the nation states' own shady deals.

- 59 -

The alternative method of resistance is offered as: *"You understand, if you really want to stop the IBBC you won't be able to do it within the boundaries of system of justice. You will have to go outside. Once you do, there will always be collateral damage"* (Tykwer, 2009). Hardt and Negri also contend that the forms of resistance to *Empire* can be divided inside and outside the law. Labor strikes, civil disobedience within the rules of law aims at ameliorating the oppression of the law. In a vague area, where the line between inside and outside is blurred, parties and trade unions operate. Outside the law, organized resistance movements and guerilla forces struggle to subvert and overthrow the existing order (Hardt & Negri, 2004: 88). Thus, the resistance attempts described by Hardt and Negri had organized structure. However, the resistance in *the International* is

individualistic. The Interpol inspector pursues a personalized goal of retribution despite the fact that he states he demands justice. Instead of targeting the IBBC, the inspector simply wants to kill the CEO of the bank. The CEO of the IBBC points out this naked truth and the fruitlessness of the inspector's goal: *"Executing me won't change anything. There will be 100 other bankers to take my place. Everything will continue. The only thing you'll succeeding in doing is to satisfy your own blood lust."* (Tykwer, 2009). The death of the CEO does not signify justice, but it implies satisfaction of personal vendetta.

Although the CEO was killed by the assassin sent by the sons of the murdered Italian arms dealer, his final words proved to be true. The closing credits demonstrates despite the fluctuations emanated from the deaths of leadership of the bank, the IBBC quickly recovered itself. Another CEO replaced the deceased one. The IBBC even succeeded its operations in the third world countries. This demonstrates the power of the networks in overwhelming its opponents. When an organized network attacks, it swarms its enemy, striking from all directions and fall back into its environment. The movement of the networks appears formless and spontaneous as traditional thinking is characterized on hierarchical structure. However, a network is organized, rational, and creative, possessing the intelligence of swarm (Hardt & Negri, 2004: 91). *The International* shows the operation of the network that the IBBC created and administered. Despite it encountered several adversities on the way, it managed to overcome these difficulties tactfully.

The last fragment of the movie mentions a Senate investigation led by former Manhattan District Attorney is being conducted regarding the role of the IBBC in proliferation of global conflicts (Tykwer, 2009). This news offers silver lining in this bleak outlook. However, the investigation is opened to inquire the role of just one bank, the IBBC. As one individual is replaced by another individual as the head of the IBBC, the possible criminal fine for the IBBC does not change the system. Even if the IBBC is closed, another bank will replace the IBBC. The system will remain even though its players change. Furthermore, the IBBC or another bank will avoid replicating the mistakes, which led to the exposure. Thus, the system is going to be stronger because these investigations, which do not change the system but eliminating incapable players would serve as inoculator for the system.

CONCLUSION

The International differs itself from the rest of the political thrillers in that it paints a realistic picture in detailing the operations of global finance. Especially after the end of the Bretton Woods system, which fixates U.S. dollar to gold, in 1971, the dollar has become a fiat currency and the restrictions on capital has been gradually being lifted. Instead of strong imperialist countries, the banks and financial institutions are becoming political actors in the international arena. *The International* narrates how a multinational bank, whose headquarters located in Luxembourg, manipulates international politics by engaging in illicit activities such as dealing with illegal arms deals, funding renegade generals, and providing missiles to countries, considered as rogue by the international community.

To understand the position of the multinational banks in the international system, this paper used *Empire* written by Michael Hardt and Antonio Negri. The main argument of Hardt and Negri is that the imperialism of the powerful countries is an outdated notion in the international arena. Currently, the postmodern *Empire* dominates the global political and economic life. It encompasses three forms of government: the monarchy, embodied by the USA, the aristocracy, manifested in international institutions, multinational corporations, global banks, nation-states, and the democracy, represented by the NGOs and nation-states. Hardt and Negri argue that the intense competition takes place in the level of aristocracy. The components which comprise the aristocracy engage in a fierce clash to increase their shares of power such as nation-states versus international institutional or multinational corporations versus nation-states (Hardt & Negri, 2019: 74). This paper evaluates the main conflict in *the International* takes place in the aristocratic layer. The prosecutor in the movie acts as an agent of the monarchy, the USA. Her involvement in the events is limited. The main aristocratic powers in *the International* are the Interpol inspector and the global bank, the IBBC. Other minor actors such as arms dealers involve in the conflict between these two main aristocratic powers. Democratic elements in *the International* are weak as in the reality. The nation-states in the movie are either passive or corrupt. There are no NGOs to affect the events.

The main tool that the IBBC uses to subdue nations or individuals is debt, which forms the very essence of the banking industry. Private businesses or nation-states need credits

to flourish and invest. The banks and credit institutions provide this needed credit. This transaction appears purely economic, but it also has the political dimension. As the credits are provided in exchange of conditions, which might entail from implementing austerity measures in the country's budget to deciding which firms invest in the indebted country. Although the international relations literature investigates debt diplomacy between economically advanced countries and developing countries, *the International* reminds us that the primary organs that deal with debts are banks. Independent of strong states, these banks exert political sovereignty over the indebted countries. They are active players of the international politics. As long as economic inequality gap is so unevenly growing, this relationship will not change.

What makes *the International* fresh is the IBBC itself is not a rogue player in the system. It operates in the grey area where the legal international institutions, the nation-states, and other groups operate. The serious political conspiracy movies such as *the Manchurian Candidate* (Jonathan Demme, 1962), *Three Days of the Condor* (Sydney Pollack, 1977), *The Package* (Andrew Davis, 1989), *Conspiracy Theory* (Richard Donner, 1997) either deal with the conspiracies perpetrated by rival states or the attempts of an evil group within state structure to seize control. In the end, the antagonists are neutralized by the protagonists, leading to catharsis for the viewers. This narrative in these movies exculpate the system, putting the blame on the players. *The Parallax View* (Alan J. Pakula, 1974) approaches to the narrative of *the International*, centering on the activities of the Parallax corporation instead of activities of evil government officials. However, it fails short in identifying the goals of the Parallax corporation; thus, the corporation is viewed as some sort of an occult organization. There are no evil men or corporations in *the International*. There are just rational political and economic players. The IBBC is presented as rational and calculative actor in the international arena, which tries to maximize its interests and profits. In this respect, the movie narrates and shows how the system is set up and operates realistically.

The final of *the International* is also compatible with the general narrative of the movie. In the end, the protagonist as one individual could not overthrow *Empire* miraculously. The IBBC's activities continue even though its CEO was killed. It succeeds in instigating the coup and concluding arms deal, which increase the debts of the countries. The power of capital offers the IBBC strength to deal with troubles that it encountered. The last

fragment of the movie shows that an investigation in U.S. Senate started regarding the role of the IBBC. However, the worst punishment that the IBBC might face will be a criminal fine which the IBBC could pay easily because the USA would not compromise the system of which it is also part. In future, the IBBC will be more careful in its operations not to repeat mistakes which exposed its activities. Thus, *Empire* continues to function smoothly.

REFERENCES

- Abi-Habib, M. (25 June 2018). "How China Got Sri Lanka to Cough Up a Port." *The New York Times*. Url: <https://www.nytimes.com/2018/06/25/world/asia/china-sri-lanka-port.html> (Date of Accession: 15.02.2021).
- Allen, R. E. (2016). *Financial Crises and Recession in the Global Economy, Fourth Edition*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Banking Without Borders*. (2018). Washington D.C.:The World Bank.
- Bartelson, J. (2006). The Concept of Sovereignty Revisited. *The European Journal of International Law*, 17(2), 463–474.
- Biersteker, T. J., & Weber, C. (1996). The social construction of state sovereignty. T. J. Biersteker & C. Weber (Eds.), *State sovereignty as social construct* (1–22). Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Bonizzi, B., Laskaridis, C., Griffiths, J. (2020). *Private Lending and debt risks of low-income developing countries*. London: ODI.
- Castells, M. (2000). The Contours of the Network Society. *The Journal of Futures Studies, Strategic Thinking and Policy*, 2(2), 151–157.
- Chellaney, B. (2017). China's debt-trap diplomacy. *Aspi Strategist*. Url: <https://www.aspistrategist.org.au/chinas-debt-trap-diplomacy/> (Date of Accession: 12.02.2021).
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1983). *Anti-Oedipus Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Elden, S. (2013). *The Birth of Territory*. Chicago: Chicago University Press.
- George, S. (1989). *A Fate Worse Than Debt*. London and New York: Penguin Books.
- Gerstel, D. (2018). It's a (Debt) Trap! Managing China-IMF Cooperation Across the Belt and Road. Url: <https://www.csis.org/npfp/its-debt-trap-managing-china-imf-cooperation-across-belt-and-road> (Date of Accession: 05.02.2021).
- Goldberg, M. (2021). Top 15 largest banks in the US. Url: <https://www.bankrate.com/banking/biggest-banks-in-america/> (Date of Accession: 16.04.2021).

- Hardt, M. (2001). *Globalization and Democracy. GHC Working Papers*. Url: https://globalization.mcmaster.ca/research/publications/working-papers/2001/ighc-wps_01-1_hardt.pdf (Date of Accession: 02.02.2021).
- Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Hardt, M., & Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: The Penguin Press.
- Hardt, M., & Negri, A. (2019). *Empire, Twenty Years On*. New Left Review, November/D, 67–92.
- Hoppe, H.-H. (1990). *Banking, Nation States, and International Politics: A Sociological Reconstruction of the Present Economic Order*. *The Review of Austrian Economics*, 4, 55–87.
- IMF. (2021). *Gross Debt Position*. Url: https://www.imf.org/external/datamapper/G_XWDG_G01_GDP_PT@FM/ADV_EC/FM_EMG/FM_LIDC/JPN (Date of Accession: 16.04.2021).
- Isaacman, A. F., & Isaacman, B. S. (2015). *Extending South Africa’s tentacles of empire: The deterritorialisation of cahora bassa dam*. *Journal of Southern African Studies*, 41(3), 541–560.
- INTERPOL. *What is INTERPOL?* Url: <https://www.interpol.int/en/Who-we-are/What-is-INTERPOL> (Date of Accession: 27.02.2021).
- Jones, T. (2015). *The new debt trap How the response to the last global financial crisis has laid the ground for the next*. Url: <https://jubileedebt.org.uk/wp-content/uploads/2015/07/The-new-debt-trap-report.pdf> (Date of Accession: 11.02.2021).
- Kaplan, S. B., & Thomsson, K. (2017). *The Political Economy of Sovereign Debt: Global Finance and Electoral Cycles*. *The Journal of Politics*, 79(2), 605–623.
- Kose, M. A., Nagle, P., Ohnsorge, F., & Sugawara, N. (2020). *Global Waves of Debt Causes and Consequences*. Washington D.C.: World Bank Group.
- Lu, M. (2020). *Chart: Debt-to-GDP Continues to Rise Around the World*.

<https://www.visualcapitalist.com/debt-to-gdp-continues-to-rise-around-world/>
(Date of Accession: 16.04.2021).

ManhattanAD. About the Office. Url: <https://www.manhattanda.org/about-the-office/bureaus-and-units/> (Date of Accession: 27.02.2021).

McGrew, A. (2010). Globalization and Global Politics. J. Baylis, S. Smith, & P. Owens (Eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. (14-34). Oxford. Oxford University Press (OUP).

Money and debt. (2019). Hague: WRR The Netherlands Scientific Council for Government Policy.

Obermeier, K. (2016). *Countries don't go bankrupt: Sovereign debt crises and perceptions of sovereignty in an era of globalisation*. Oxford: GEG Working Paper, No. 121, University of Oxford, Global Economic Governance Programme (GEG).

Pairault, T. (2020). Djibouti's Chinese Debt. Url: <https://chinaafricaproject.com/analysis/djiboutis-chinese-debt/> (Date of Accession: 13.02.2021).

- 66 -

Parker, S., & Chefitz, G. (2018). *Debtbook Diplomacy China's Strategic Leveraging of its Newfound Economic Influence and the Consequences for U.S. Foreign Policy*. Cambridge: Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs.

Riley, S. P. (1993). Introduction: The Politics of Debt Crises. S. Riley. *The Politics of Global Debt* (1-25). Hampshire and London: St. Martin's Press.

Shattuck, T. J. (2018). *How China Dictates the Rules of the Game*. Philadelphia: Foreign Policy Research Institute.

Strange, S. (1994). *States and Markets: 2nd Edition*. London and New York: Continuum.

Tykwer, T. (Director). (2009). *The International [movie]*. The USA and Germany: Sony Pictures Releasing.

İLİMLER TASNİFİ BAĞLAMINDA İHVÂN-I SAFÂ İLE GAZZÂLÎ'NİN GÖRÜŞLERİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA¹

Nusret TAŞ²

<https://orcid.org/0000-0002-4108-7697>

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, İhvân-ı Safâ ile Gazzâlî'nin ilimler tasnifi bağlamındaki görüşlerini mukayese edip değerlendirmektir. Çalışmada esas alınan kaynaklar, İhvân-ı Safâ Risâleleri ile Gazzâlî'nin eserleridir. Çalışmanın hazırlık sürecinde söz konusu eserler incelenmiş, konuyla ilgili görüşler tespit edilerek değerlendirilmiştir.

İlk dönem İslam felsefecileri arasında yer alan İhvân-ı Safâ, din ile felsefeyi uzlaştırmaya çalışmakta, görüşlerini desteklemek amacıyla birtakım bâtinî yorumlara başvurmaktan çekinmemektedir. Gazzâlî ise İslam şeriatının öğretilerine bağlı kalarak bununla çeliştiğini düşündüğü felsefî ve bâtinî yaklaşımları hedef almaktadır. Bununla birlikte bazı konularda, özellikle çalışmamızın konusu olan ilimler tasnifi konusunda İhvân-ı Safâ ile benzer birtakım görüşler savunması dikkat çekmektedir. Kanaatimize göre İhvân-ı Safâ'nın ilimler tasnifi ve değerlendirmesiyle ilgili görüşleri, Gazzâlî'nin görüşlerine kıyasla daha tutarlı ve sistematik bir durum arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhvân-ı Safâ, Gazzâlî, İlimler Tasnifi.

A COMPARİSON OF IKHWAN AL-SAFA AND AL-GHAZALÎ'S VIEWS IN THE CONTEXT OF THE CLASSİFİCATION OF SCIENCES

ABSTRACT

The purpose of this study is to compare and evaluate the views of Ikhwan al-Safa and Al-Ghazali in the context of the classification of sciences. The sources taken as basis in the study are the treatises of Ikhwan

¹Bu çalışma, 10-11 Nisan 2021 tarihinde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu'nda (USVES) sunulan "İlimler Tasnifi ve Öğretim Süreci Bağlamında İhvân-ı Safâ ile Gazzâlî'nin Görüşleri Arasında Bir Karşılaştırma" başlıklı bildiri esas alınarak hazırlanmıştır.

²Dr., Diyarbakır Bilim ve Sanat Merkezi, nusrettas21@gmail.com

al-Safa and the works of Al-Ghazali. During the early stage of the study, the works in question are examined and opinions on the subject are determined and evaluated.

One of the early Islamic philosophers, Ihvân-ı Safâ tries to reconcile religion and philosophy, and does not hesitate to resort to some ingenious interpretations in order to support his views. On the other hand, al-Ghazali adheres to the teachings of Islamic Sharia and targets philosophical and intangible approaches that he thinks are in contradiction with this. On the other hand, some defenses of opinions similar to those of Ikhwan al-Safa on some issues, especially on the classification of sciences that are the subject of our study, draw attention. According to our opinion, the views of Ikhwan al-Safa on the classification and evaluation of sciences are more consistent and more systematic than those of al-Ghazali.

Keywords: Ikhwan al-Safa, Al-Ghazali, Classification of Sciences.

GİRİŞ

İslam medeniyetinin hâkim olduğu sınırlar genişledikçe Müslümanlar yeni birtakım düşünce, inanç ve kültür unsurlarıyla karşılaşmıştır. Örneğin İslam'ın doğuş yıllarından itibaren Müslümanlar, Yahudi ve Hristiyan düşüncesiyle karşılaşmış, H. II. asırdan itibaren Hint, İran, Süryani ve Yunan kültürleriyle yüzleşmiştir. Bunun üzerine gayr-i Müslimlerin düşünce, inanç ve kültürleri karşısında kendi düşünce, inanç ve kültürlerini ayakta tutabilmek için çeşitli savunma tedbirlerine başvurmuştur. Dolayısıyla bu bağlamda gösterilen çabalar, Müslümanların ilim ve kültür alanında büyük bir hamle başlatmalarına imkân sunmuştur.

Hilafetin Abbasilere geçtiği 750'lerden itibaren İslam kültürü ile diğer kültürlerin etkileşim süreci hızlanmıştır. Halife Mansur döneminde (762 yılında) Abdullah b. Mukaffa'nın Beydaba'ya ait "*Kelile ve Dimne*" adlı eseri Farsçadan Arapçaya tercüme etmesiyle birlikte başlayan tercüme faaliyetleri, Yunancadan tercüme edilen eserlerle devam edilmiştir. Nihayet Halife Me'mun tarafından 832 yılında Bağdat'ta kurulan "Beytü'l-Hikme", söz konusu tercüme faaliyetlerini devlet eliyle organize eden akademik bir kurum haline dönüştürmüştür. Burada tercümanlar istihdam edilerek Pehlevi, Süryanice, Sanskritçe ve Yunanca yazılmış temel eserler Arapçaya tercüme edilmeye başlanmıştır. Fakat sadece tercüme ile yetinilmemiş, tercüme edilen eserler, tefsir, şerh ve yorumlarla yeni bir hüviyete kavuşturulmuştur. (De Boer, 1960: 10; Fahri 1987: 11-13, 15, 18; Gürüz, 2016: 42; Koç 1996: 26-27)

İslam dünyasında yaklaşık bir buçuk asır devam eden tercüme faaliyetleri, çeşitli ilim ve eğitim-öğretim kurumlarının ortaya çıkmasına ve aktif bir şekilde faaliyet göstermesine yol açmıştır. (Koç, 1996: 26-27; Ülken, 1961: 12) Bu dönemde Bağdat, Basra, Harran, Isfahan, Buhara, Rey, Şiraz, Kurtuba ve Kahire, belli başlı ilim ve kültür merkezleri haline gelmiştir. (Koç, 1996: 27) Abbasî Halifesi Me'mun tarafından 832'de Bağdat'ta kurulan "Beytü'l-Hikme" kurumuna benzer şekilde Fatımî Halifesi el-Hâkim bi-Emrillah tarafından 1005'te Kahire'de "Darü'l-Hikme/Darü'l-İlm" müessesesi kurulmuştur. Bu iki kurumu örnek alan Endülüs Emevîleri de el-Hakem b. Abdurrahman'ın girişimiyle Kurtuba'da "Darü'l-İlm" adıyla bir ilim merkezini inşa etmiştir. Yine 988'de Kahire'de inşa edilen "Câmiu'l-Ezher", kuruluşundan itibaren bir cami olmaktan çok bir ilim yuvası olarak hizmet vermiştir. Samanilerin hâkimiyetindeki Buhara'da ise 970'lerden itibaren "Sıvanü'l-Hikme" adlı kurum aktif bir şekilde ilmî faaliyetlere merkezlik etmiştir. (Koç, 1996: 26; Ülken, 1961: 13-15)

H. II. Yüzyıldan itibaren Müslümanlar, karşılaştıkları dış kaynaklı farklı düşünce ve inanç unsurlarına karşı kendi inanç ve düşüncelerini sistemleştirme ihtiyacı duymuşlardır. Ayrıca kendi içlerinde de çeşitli siyasî, fikhî, kelâmî ve tasavvufî ekolleri ortaya çıkarmış, birbirleriyle kıyasıya bir mücadelenin içine girmişlerdir. Nitekim Şia ve Sünnî olarak adlandırılan iki ana akım arasındaki rekabetin yanı sıra Mu'tezile ve Eş'ariyye mensupları arasındaki mücadele, ilmî çabaları ve eğitim-öğretim faaliyetlerini canlandırmış, İhvân-ı Safâ'nın da faaliyet gösterdiği H. IV. yüzyılda bu çabalar zirveye ulaşmıştır. (Çetinkaya, 2003: 9-14; Koç, 1996: 29; el-Yazıcı ve Antan, 1990: 399-400)

Sünnî ve Şiiler arasındaki rekabette Sünnîlerin ilim merkezlerini "medrese", Şiilerinkini de "Darü'l-İlm" kurumları temsil etmiştir. Orta ve yükseköğrenim amacıyla inşa edilen bu kurumlar, devlet kontrolünde inşa edilmiş, müfredatları da devlet eliyle belirlenmiştir. (Koç, 1996: 27-30) İlk dönemlere ortaya konulan düşüncelerle gerçekleşen kurumsallaşma, sonraki dönemlerdeki ilmî çalışmaların çerçevesini belirlenmiştir. (Nasr, 1985: 32) İşte İhvân-ı Safâ ve onlardan yaklaşık yüz yıl sonra dünyaya gelen Gazzâlî de bu dönemde ilmî faaliyetlerde bulunan düşünürler arasında yer almaktadır.

Kindî (801-873) ve Fârâbî'nin (872-950) yanı sıra bir grup düşünürden oluşan İhvân-ı Safâ da ilk dönem İslam felsefecileri arasında yer almaktadır. (Bk. İhvânu's-Safâ, 1995e: 41, 54; Cemâlüddîn, 2002: 85-86; Çetinkaya, 2003: 15-18; Ferruh, 1983: 378; Taş, 2017:

2-7; et-Tevhîdî, 1929: 45-46, 2003: 162-63). Bunların 960-970 yılları arasında kaleme aldıkları İhvân-ı Safâ Risâleleri (bk. Masûm, 1998: 60-65.), o döneme kadar ortaya konulan çeşitli ilimlerden bahseden ansiklopedik bir eser mahiyetini arz etmektedir. (Çetinkaya, 2003: 14) Söz konusu eserlerde din ile felsefenin uzlaştırılması amaç edinilmiştir. Bu anlamda hem dinî ilimlere hem de felsefî ilimlere önem verilmiş, dinî öğretiler felsefî ilkelerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. İhvân-ı Safâ, açıkça herhangi bir mezhebe taassupla bağlı olmadıklarını, mezheplerinin tüm mezhepleri kapsadığını iddia etmekte, (Ferruh, 1983: 392-93; İhvân-ı Safâ, 2014a: 131; İhvân-ı Safâ, 1992a: 167-68) ancak risâlelerdeki ifadelerinden, aşırı olmamakla birlikte Şîî oldukları veya onlara sempati duydukları anlaşılmaktadır. (İhvân-ı Safâ, 2014b: 128, 169, 2014a:118-19; İhvân-ı Safâ, 1992b: 154, 211, 1992a: 147-48, 195) Bununla birlikte Sünnîlerin inanç ve düşüncelerine yönelik açıkça düşmanlık etmemekte, hatta birçok konuda Sünnîlerin görüşleriyle uyuşan birtakım görüşler savunmaktadırlar. Ayrıca benimsemiş oldukları dinî ve felsefî görüşlerini kanıtlayıp meşrulaştırma adına yerine göre Kur'ân ayetlerini bâtinî şekilde yorumlamaktan çekinmemektedirler.

İhvân-ı Safâ'dan yaklaşık yüz yıl sonra yaşayan Gazzâlî (1058-1111) ise Büyük Selçuklu Devleti'nin Veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan Bağdat Nizâmiye medreselerinin baş müderrisliğine getirilen ve bu medreselerin müfredatını oluşturan kişi olması bakımından önem arz etmektedir. Nizâmiye medreselerinin sistemi ve müfredatı, günümüze kadar devam edegelen Sünnî İslam dünyasındaki medrese geleneğinin esasını oluşturması bakımından da önem arz etmektedir. (Gürüz, 2016: 62-70; Özaydın, 2007: 188-91) Bu anlamda hem İhvân-ı Safâ hem de Gazzâlî'nin ilimler tasnifi ile ilgili yaklaşımları, incelemeyi ve mukayese edilmeyi hak eden bir konu niteliğini taşımaktadır.

İslam dünyasında detaylı ilimler tasnifi, Câbir b. Hayyân (öl. 815) ile başlamış, Kindî, Fârâbî, İhvân-ı Safâ ve Gazzâlî gibi düşünürlerin çalışmalarıyla devam etmiştir. Bu tasniflerde genel olarak konu veya yöntem merkezli bir yaklaşım sergilenmiştir. (Bk. Türker, 2011: 533-34) Örneğin bu tasniflerde dinî ilimler ile felsefî ilimler veya aklî ilimler ile naklî ilimler ya da dünyevî ilimler ile uhrevî ilimler şeklindeki tasniflere rastlamaktayız. Biz önce İhvân-ı Safâ'nın, ardından Gazzâlî'nin ilimler tasnifine değinecek, sonra da bu iki tasnif arasındaki benzerlik ve farklılıkları değerlendirmeye çalışacağız.

1. İHVÂN-I SAFÂ'NIN İLİMLER TASNİFİ

İhvân-ı Safâ'nın ilimler tasnifi, bir yandan yaşadıkları dönemde Müslümanların ilmî hayatlarını yansıtan genel bir panoramasını sunmakta, diğer yandan eksik de olsa Antik Yunan dünyasının ilimlerle ilgili bir resmini takdim etmektedir. (Bk. Ferruh, 1990: 337; Çetinkaya, 2003: 60)

İhvân-ı Safâ, ilimler tasnifinde, Orta Çağ'da genel kabul gören trivium (gramer, belagat, mantık) ve quadrivium (matematik, geometri, astronomi ve müzik) şeklindeki basit ilimler tasnifini aşarak genel anlamda pratik ilimler, dinî ilimler ve felsefî-hakiki ilimler olmak üzere üçlü bir tasnife başvurmuş, bunları da kendi içlerinde sınıflandırmıştır. (Bk. İhvânu's-Safâ, 1992a: 266; 1995e: 58-59; İhvân-ı Safâ, 2012a: 181; 2016e: 67). İhvân-ı Safâ'nın ilimler tasnifi metodu, Antik Yunan felsefesi ilimler tasnifi metoduna yakındır. (Ferruh, 1983: 383) Ancak İhvân, daha çok insan merkezli bir ilimler tasnifine başvurmaktadır. (Filiz, 1999:66)

İhvân-ı Safâ, kendilerinden sonra A. Comte'un yaptığı gibi ilimleri basitten karmaşığa doğru bir sıralamayı takip etmiştir. (İzmirli, (1930: 39; Ülken, 1993:43; Bolay, 1997: 208; Çetinkaya, 2003: 62) İhvân'ın tasnifini aşağıdaki şekilde sistemleştirmek mümkündür.

- 71 -

A. Pratik İlimler (el-Ulûmu'r-Riyâziyye):

Dünya hayatının geçim meselelerini ilgilendiren bu ilimler, dokuz çeşittir.

1. Okuma-yazma.
2. Dil ve gramer (lûgat, nahiv).
3. Hesap ve iş muameleleri.
4. Şiir ve arûz.
5. İyi ve kötü kehanete dair doktrinler.
6. Sihir ve simya.
7. İş ve el sanatları, zanaatlar.
8. Ticaret, alış-veriş, tarım ve üretim.
9. Siyer ve tarih. (İhvân-ı Safâ, 2012a: 181, 2016e: 67-68; İhvânu's-Safâ 1992a: 266-67, 1995e: 59)

B. Dinî/Şer'î İlimler (el-Ulûmu's-Şer'îyye):

Nefisleri ıslah etme ve ahiret hayatını kazanma amaçlı olan bu ilimler, altı çeşittir.

1. Vahiy ilmi (el-ilmu't-tenzil).
2. Tefsir/yorum ilmi (el-ilmu't-te'vil).
3. Hadis/Rivayet ilmi (el--ilmu'r-rivâyet ve'l-ahbâr).
4. Fıkıh ilmi (el-ilmu'l-fıkıh ve's-sünen ve'l-ahbâr).
5. Tasavvuf ilmi (el-ilmu't-tezkâr ve'l-mevâiz ve'z-zühd ve't-tasavvuf).
6. Rüya tabirleri ilmi (el-ilmu't-te'vil ve'l-menâmât). (İhvân-ı Safâ, 2012a: 181, 2016e: 68; İhvânü's-Safâ, 1992a: 267, 1995e: 59)

C. Felsefî İlimler (el-Ulûmu'l-Felsefiyye):

1. Matematik ilimler (er-Riyâziyyât):

- ✓ Aritmetik/sayılar ilmi (el-ilmu'l-aded).
- ✓ Geometri (el-ilmu'l-hendese).
- ✓ Mûsikî (el-ilmu't-te'lif).
- ✓ Astronomi (el-ilmu'n-nücûm). (İhvân-ı Safâ, 2012a: 181; 2016e: 60; İhvânü's-Safâ, 1992a: 78-79, 267-68; 1995: 68-69)

2. Mantık ilimleri (el-Mantikiyyât):

- ✓ Şiir.
- ✓ Hitabet.
- ✓ Cedel.
- ✓ Burhan.
- ✓ Mugalata Sanatı. (İhvân-ı Safâ, 2012a: 181-82, 2016e: 69-70; İhvânü's-Safâ, 1992a: 79vd., 268-69, 1995e: 60-61)

3. Tabiat ilimleri (et-Tabiiyyât):

- ✓ Madde/heyûlâ, form/suret, zaman, mekân ve hareketi kapsayan cisimlerin ilkelerine dair ilimler (el-ilmü'l-mebâdiü'l-cismâniyye).
- ✓ Gökler âleminde, yıldız ve gezegenlerin cevherinden ve feleklerinden bahseden ilimler (el-ilmu's-semâ ve'l-âlem).
- ✓ Esas ilkeleri dört unsur (ateş, hava, su ve toprak) olan oluş ve bozuluşu konu edinen ilim (el-ilmu kevnî ve'l-fesâd).
- ✓ Hava olayları/meteoroloji ilmi (el-ilmu havâdisi'l-cevv).
- ✓ Mineraloji/madenler ilmi (el-ilmu'l-meâdin).
- ✓ Botanik/bitkilerin ilmi (el-ilmu'n-nebât).

- ✓ Zooloji/hayvan ilmi (el-ilmu'l-heyevân). (İhvân-ı Safâ, 2012a: 183-84; İhvânu's-Safâ 1992a: 270-72)

4. Metafizik İlimler (el-İlâhiyat):

- ✓ Allah ve O'nun sıfatlarına dair ilimler (ma'rifetullah).
- ✓ Metafizik âleme dair ilimler (el-ilmu'r-Rûhâniyyât).
- ✓ Nefis/ruh bilgisi (el-ilmu'n-nefsâniyyât).
- ✓ Siyaset bilimi (el-ilmu's-siyâse).
 - Nebevî siyaset.
 - Krallık/devlet siyaseti.
 - Genel siyaset.
 - Özel siyaset.
 - Kişisel siyaset.
- ✓ Ahiret hayatının mahiyetine dair ilimler (el-ilmu'l-meâd). (Bk. İhvân-ı Safâ, 2012a: 184-85; İhvânu's-Safâ, 1992a: 48-49, 266-74, 1995:43, 58-60; Çetinkaya, 2019: 85-87; Ferruh, 1983: 383; Meçin, 2014: 441-42; Nasr, 1985: 51-52; Uysal, 1998: 28-33)

- 73 -

2. GAZZÂLÎ'NİN İLİMLER TASNİFİ

Gazzâlî, farklı eserlerinde farklı ilimler tasnifini yapmaktadır. Biz burada onun Risâletü'l-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl, Risâletü'l-Ledüniyye, el-Munkız Mine'd-Dalal ve İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserlerini dikkate alacak, söz konusu eserlerde başvurulan farklı ilimler tasnifine dikkat çekeceğiz.

A. “Risâletü'l-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl” Adlı Eserdeki Tasnif

Bu eserde iki farklı tasnif yapılmaktadır. Birinci tasnif şöyledir: (Gazzâlî, 1993: 8-9. Ayrıca bk. Çınar, 2014: 45-46)

1. Sadece Akli İlimler

- ✓ Hesap/aritmetik.
- ✓ Hendese/Geometri.
- ✓ Nücûm/Astronomi.

2. Sadece Nakli İlimler

- ✓ Tefsir.
- ✓ Hadis.
- ✓ Hitabet.

3. Hem Akî Hem de Nakî İlimler

- ✓ Fıkıh.
- ✓ Usûlü'l-Fıkıh.

Risâletü'l-Mustasfâ'daki ikinci tasnif şöyledir: (Gazzâlî, 1993: 12-17)

1. Akî İlimler

- ✓ Küllî İlimler.
- ✓ Cüz'î İlimler.

2. Şer'î/Dinî İlimler

- ✓ Küllî İlimler.
 - Kêlâm.
- ✓ Cüz'î İlimler
 - Fıkıh.
 - Usûl-ı Fıkıh.
 - Hadis.
 - Tefsir.
 - İlm-i Bâtın.

- 74 -

B. “Risâletü'l-Ledüniyye” Adlı Eserdeki Tasnif

1. Dinî/Şer'î İlimler (el-Ulûmü's-Şer'iyye).

- ✓ Aslî İlimler (Tevhit ilimleri).
- ✓ İkincil İlimler (Furu' ilimler).

2. Akî İlimler (el-Ulûmü'l-Akliyye).

- ✓ Riyâzî ve Mantıkî İlimler.
- ✓ Tabîî İlimler.
- ✓ İlâhî İlimler. (Gazzâlî, 2010: 51-55)

Gazzâlî, tasavvuf ilminin, Rabbanî öğretime tabi olan vahiy ve ilhamla desteklendiğini, bu nedenle diğer tüm ilimlerden üstün ve değerli olduğunu iddia etmektedir. (Gazzâlî, 2010: 56-62. Ayrıca bk. Çınar 2014: 47-48)

C. “El-Munkız Mine’-d-Dalal” Adlı Eserdeki Tasnif

Bu eserde sadece “Aklî-Felsefî İlimler” ele alınmış ve şöyle tasnif edilmiştir. (Bk. Gazzâlî, 1989: 29-42)

- ✓ Riyâzî İlimler.
 - Hesap/Aritmetik.
 - Hendese/Geometri.
 - İlmu’l-Hey’et/Astronomi).
- ✓ Mantıkî İlimler.
- ✓ Tabîî İlimler.
- ✓ İlâhî İlimler.
- ✓ Siyaset İlmi.
- ✓ Ahlak İlmi.

D. “Risâletü’l-Ledünniyye” Adlı Eserdeki Tasnif

1. Şer’î/Dinî İlimler

- ✓ Usûl (İlmî).
 - Tevhid.
 - Tefsir.
- ✓ Fürû (Amelî).
 - Hakullah (İbadetler).
 - Hakû’l-İbâd (Muamelat).
 - Hakku’n-Nefs (Ahlak).

2. Aklî İlimler

- ✓ Riyâzî.
- ✓ Tabîî.
- ✓ Mevcudat (Varlık) Araştırması.

E. “İhyâu Ulûmi’-d-Dîn” Adlı Eserdeki Tasnif

Bu eserde ilimler üç farklı şekilde tasnif edilmektedir.

Birinci Tasnif:

1. Farz-ı ayn ilimler.
2. Farz-ı kifaye ilimler.

İkinci Tasnif:

1. Dinî/şer'î ilimler.

✓ Övülen ilimler.

- Usûl: (Kitap, sünnet, icma-ı ümmet ve asar-ı sahabe ilimleri).
- Fûru: (Mükâşefe, muamele ilimleri (ahiretle ilgili); fıkıh ilmi (dünyevî işlerle ilgili).
- Hazırlayıcı ilimler: (Lügat ve nahiv vb. ilimler).
- Tamamlayıcı ilimler: (Kıraat, tefsir, hadis usulü ve fıkıh usulü ilimleri).

✓ Yerilen ilimler.

- Kelâm.
- Fıkıh.

2. Dinî/şer'î olmayan ilimler.

- ✓ Övülen ilimler: (Tıp, hesap, rençberlik, dokumacılık, siyaset vb. ilimler).
- ✓ Yerilen ilimler: (Sihir, tılsım ve yıldız ilimleri (nücûm) gibi ilimler).
- ✓ Mübah görülen ilimler: (tarih ve şiir gibi ilimler) .

Üçüncü Tasnif:

1. Övülen ilimler.

2. Yerilen ilimler.

3. Mübah görülen ilimler. (Gazzâlî, 2002: 43-51, 57-62, 77-83. Ayrıca bk. Türker, 2011: 548-549)

Gazzâlî, dinî/şer'î ve dinî/şer'î olmayan ilimleri, övülen ve yerilen ilimler olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Mübah olarak adlandırdığı ilimleri ise sadece dinî/şer'î olmayan ilimler içinde tasnif etmektedir.

3. DEĞERLENDİRME

Gazzâlî, İhvân-ı Safâ Risâlelerini okumuş, bazı konularda onların görüşlerine benzer görüşler savunmuştur. (Bk. Karlığa, 1981: 26; Sunar, 1980: 18; Taylan, 1994: 31; Çetinkaya, 2003: 94-95; Bozkurt, 2012: 123; Taş, 2017: 28-29) Örneğin İhvân-ı Safâ gibi züht ve verâ gibi tasavvufî ilkeleri önemsemiş, her bilginin her yerde, herkesle paylaşılması gerektiğini savunmuştur. (Gazzâlî, 1994: 14-15, 1996: 88, 269, 335; Taş, 2017: 10-11; Taş ve Dölek, 2017: 274) Duyu organlarımızın kusurlu oluşu, dolayısıyla duyuusal verilere dayalı bilginin güvenilirliği bağlamındaki sıkıntılar konusunda

İhvân'ın dile getirdiği görüşlere benzer görüşleri dillendirmiştir. (Bk. Gazzâlî, 1994: 17-23). Yine İhvân gibi toplumdaki insanları avâm ve havâs olarak ikiye ayırmıştır. (Gazzâlî, 1994: 15, 1996: 117, 155, 202, 205-6, 241, 270, 278, 292, 2005: 126, 179) Kur'ân ayetlerinin ve hadis rivayetlerinin zâhirî ve bâtinî yorumu muhtaç olduğunu savunmuş; zâhir ile bâtin arasındaki ilişkiyi, öz ile kabuk arasındaki ilişkiye benzetmiştir. (Gazzâlî, 1994: 24, 50, 1996: 273, 283) Buna rağmen Gazzâlî, felsefî ve bâtinî yorumlara dayalı birtakım görüşlerinden dolayı İhvân-ı Safâ'yı eleştirmiş ve risâlelerinin okutulmaması gerektiğini savunmuştur. (Bk. Gazzâlî, 1989: 39-42, 54-55)

İhvân-ı Safâ'nın ilimler tasnifinin Gazzâlî'nin ilimler tasnifine göre daha sade, anlaşılır, sistematik ve tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Gazzâlî, farklı eserlerinde farklı tasniflere başvurmakta, bazen söz konusu tasniflerde ilimlerin yerlerini değiştirmektedir. Örneğin Bir yandan bütün dinî/şer'î ilimlerin övülen ilimler olduğunu ifade etmekte, kelâm ve fıkıh ilmini de bu kapsamda tasnif etmektedir. Diğer yandan mantık ve tabiat gibi meselelerle de ilgilenmesi, tartışma, gösteriş, makam ve şöhret gibi şeylere yöneltme ihtimali nedeniyle kelâm ilmini; dünyevi problemlerle ilgilenmesi bakımından fıkıh ilmini, ahiret ilimlerinden ayırıp onlardan daha az değerde görmektedir. Dolayısıyla bir bakıma onları, yerilen dinî ilimler arasında tasnif etmektedir.

- 77 -

Gazzâlî, fıkıh ilminin önemini anlatırken İhvân'ın din ile devlet/siyasi otorite arasındaki ilişki bağlamındaki görüşlerini (İhvânü's-Safâ, 1992c: 495; İhvân-ı Safâ, 2014c: 395) tekrarlamakta, İhvân gibi din ile siyasi otoritenin kardeş olduğunu, her birinin diğeri sayesinde ayakta durabildiğini, dolayısıyla her ikisinin birbirine muhtaç olduğunu savunmaktadır. Gazzâlî, devletin dini koruduğunu, dinin de fıkıh ilmi vasıtasıyla devletin nizamını kurup düşmanlıklara dair problemleri ve hak ihlallerini halletmede devlete yardım ettiğini ifade etmektedir. (Bk. Gazzâlî, 2002: 51-52)

İhvân, ilimler arasında herhangi bir ayırım yapmamakta, bütün ilimleri değerli görmektedir. Bununla birlikte öğretim sürecinde ilimleri sıralamakta, bazı ilimlerin bazı ilimlerden önce öğrenilmesi gerektiğini savunmaktadır. Örneğin sırasıyla matematiksel ve eğitsel ilimler, mantık ilimleri, tabiat/fiziksel âlemle ilgili ilimler ve metafizik/teoloji ilimlerinin öğrenilmesi gerektiğini savunmaktadır. (Bk. İhvânü's-Safâ, 1992a: 266 vd.) Gazzâlî ise ilimleri öncelikle dinî/şer'î ve dinî/şer'î olmayan ilimler olarak tasnif etmekte, dinî/şer'î ilimlerin öğrenilmesini gerekli görmektedir. Dinî/şer'î olmayan ilimleri ise

övülen, yerilen ve mübah görülenler olmak üzere üç kısma ayırmakta, övülen ilimlerin öğrenilmesini farz-ı kifâye, yani ihtiyacı giderebilecek kadar birilerinin öğrenmesini yeterli görmektedir. Mübah olarak tasnif ettiği ilimlerin öğrenilmesine karşı çıkmamakla birlikte onları zaruri kabul etmemekte, bir bakıma öğrenilmeye değer görmemektedir. Yerilen ilimler sınıfında tasnif ettiği ilimlere gelince, onları zararlı görmekte, kesinlikle öğretimine müsaade edilmemesi gerektiğini savunmaktadır.

İhvân, felsefî ilimleri “hakiki/gerçek ilimler” olarak adlandırmakta, Allah’ın zatı, sıfatları ve varlık âlemiyle ilişkisi konularını kapsayan ilimleri (marifetullah), bu ilimlerin ilk sırasına yerleştirmektedir. Yine bu ilmin içinde yer verdiği “siyaset ilimleri” kısmının ilk bölümünü “nebevî siyaset ilmi” olarak adlandırdığı nübüvvete dair ilimlerine ayırmaktadır. Bununla birlikte ölüm sonrası yeniden diriliş, hesap, ödül ve ceza konularını içeren ahiret hayatına dair ilimleri de bu ilimler içinde tasnif etmektedir. Dolayısıyla İhvân, ayırım yapmaksızın düşünce ve inanca dair tüm ilimleri felsefî ilimler içinde tasnif etmekte ve onları “en yüce ilimler” olarak adlandırmaktadır. Bu anlamda onların eğitim-öğretimini, en son hedef ve en yüce gaye olarak takdim etmektedir.

Gazzâlî ise felsefeyi bağımsız bir ilim olarak görmemesine ve felsefî ilimlere hoş bakmamasına rağmen İhvân-ı Safâ’ya benzer şekilde bir felsefî ilimler tasnifi yapmaktadır. Özellikle İhvân gibi Allah’ın varlığı, birliği, sıfat ve fiillerine dair ilimleri ve peygamberin siyasetini/yönetim şeklini ele alan ilmi felsefî ilimler içinde tasnif etmesi dikkat çekmektedir.

Gazzâlî, felsefeyi bağımsız bir ilim olarak değil de bir grup ilmin ortak ismi olarak değerlendirmektedir. Onun düşüncesine göre felsefî ilimlerin birincisi, hendese/geometri ve hesap/aritmetik ilimleridir. Bunlarda ifrata girerek kınanmış ilimlere yönelenler, bu ilmi öğrenmekten men edilmelidir. İkincisi, mantık ilmidir ki o da kelâm ilmi içinde yer almaktadır. Üçüncüsü, ilahiyat ilimleridir. O da Allah’ın zatı ve sıfatlarından bahsettiği için o da kelâm ilmi içinde yer almaktadır. Dördüncüsü ise tabiiyyât ilimleridir ki bunlardan bir kısmı din ve şariat ile uyuşmayan cahilane şeylerdir. Bu tür bid’at olan ilimlerle uğraşan bidatçıların, halkın genelini oluşturan avâm kesimi kandırmaması için Kelâm ilminin öğrenilmesi farz-ı kifâye olmuştur. Eğer bidatçılar olmasaydı kelâm ilmine ihtiyaç olmayacaktı. Nitekim sahabe devrinde sadece Kur’ân ve sünnet aktif olduğu için kelâm ilmine ihtiyaç olmamıştır. Kelamcılar, münazara ve müdafaayla yetinip ahiret

yoluna girmedikçe ve kalplerini düzeltmedikçe asla din âlimlerinden sayılamazlar. Kelamcının dindeki yeri, avâm tabakasının yeri gibidir. Bununla birlikte avâmın akidesini bidatçıların şüphelerinden koruyan kelâm ilmidir. Aynı şekilde fakihler de mazlumun hakkını korumaktadır. Bu nedenle kelamcı ve fıkıhçılar, bu ümmetin faziletli âlimlerindendir. Allah'ın katındaki en değerli yaratıklar da onlardır. Kelamcı ve fakihe değer kazandıran sadece ahiret ilimleridir. Nitekim sahabe bu ilimlerle uğraşmamıştır. Kelamcı ve fakihlerin halkın arasında meşhur olmaları, onların Allah katında da faziletli ve üstün oldukları anlamına gelmemektedir. (Gazzâlî, 2002: 63-65; Türker, 2011: 550)

Anlaşıldığı üzere Gazzâlî, bir yandan felsefeyi bağımsız bir ilim olarak değerlendirmemekte, diğer yandan ona, dört farklı ilmi kapsayan üst bir konum tahsis etmektedir. Onun felsefî ilimler tasnifi, İhvân-ı Safâ'nın ilimler tasnifine benzemektedir. Nitekim o da İhvân gibi ilahiyat ilimlerini ve onun kapsamında yer alan Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili ilimleri felsefî ilimler içinde saymaktadır. Ancak felsefî ilimleri, genel anlamda bid'at olarak yorumlamakta, kelâm ilminin bunun içinde yer alan gerekli ilimleri kapsadığını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle felsefî ilimlerin tahsilinin gerekli olmadığını, zaten onun kapsamında olup tahsil edilmesi gereken mantık ve ilahiyat gibi kısımların kelâm ilmi tarafından ele alındığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla bir bakıma felsefî ilimlerden kaynaklanan zararlı kısımları bertaraf etme vazifesini üstlenmesi nedeniyle kelâm ilmini övmekte, bu vazifeyi üstlenen kelâmcıların Allah katında en değerli varlıklar olduğunu iddia etmektedir. Buna karşılık, kelâmcılar ile fıkıhçıları, dinî ilimlerle meşgul olmadıkça din âlimleri arasında saymamaktadır. Hatta kelâmcıları avâm arasında saymaktadır.

- 79 -

Hem İhvân hem de Gazzâlî, ilimler tasnifinde ahiret hayatına hazırlık yapmaya hizmet etme amacını önemli bir ölçüt olarak kabul etmektedirler. Bununla birlikte İhvân'ın daha çok aklî ilkeleri, Gazzâlî'nin ise daha çok dinî/şer'î ilkeleri merkeze aldığını söylemek mümkündür. İhvân, bütün ilimleri değerli görmekte ve sahiplenmektedir. Gazzâlî ise bazı ilimleri dinî olmayan ilimler olarak tasnif etmekte, dolayısıyla onlara mesafe koymakta, onların tahsilinin yasaklanması gerektiğini savunmaktadır.

SONUÇ

İslam âlimleri, Hz. Muhammed'in vefatından sonra sosyal, siyasi ve iktisadi şartların değişmesiyle birlikte karşılaşılan problemleri çözmek için uğraşmış, Kur'an ayetlerini ve

hadis rivayetlerini yorumlamaya çalışmışlardır. Bunun neticesinde siyasî, itikâdî ve fikhî mezhepler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ilk yıllardan itibaren Yahudi ve Hristiyan düşüncesiyle, H. II. Yüzyıldan itibaren de Hint, İran, Süryani ve Yahudi kültürleriyle karşılaşmış, dolayısıyla onlardan gelebilecek birtakım olumsuz etkilere karşı bir takım ilmî faaliyetlerin içine girmişlerdir. Özellikle Farsça, Süryanice ve Yunancadan bazı eserlerin tercümesiyle birlikte H. II. Yüzyıldan itibaren İslam toplumunda büyük bir ilmî faaliyet başlamıştır. Bu dönemde yapılan ilmî faaliyetlerden birisi de ilimler tasnifi ve değerlendirmesi olmuştur.

Câbir b. Hayyân ile başlayan, Kindî ve Fârâbî ile devam eden bu faaliyete İhvân-ı Safâ ve Gazzâlî de aktif bir şekilde katılmışlardır. İhvân'dan yaklaşık yüz yıl sonra dünyaya gelen Gazzâlî, onların risâlelerini incelemiş, savundukları birtakım bâtınî ve felsefî düşünceleri nedeniyle onları eleştirmiş, risâlelerinin okutulmaması gerektiğini savunmuştur. Buna rağmen bazı konularda onların savunduğu birtakım görüşlerini benimseyip savunmuştur. Nitekim ilimler tasnifi ve değerlendirmesinde de bazı yönleriyle onlardan farklı görüşler savunmuş, bazı yönleriyle de benzer görüşler dile getirmiştir.

İhvân ile Gazzâlî, ilimlerin ahiret hayatına hizmet etme amacını taşıması ve ilimlerin öğrenilmesinde tedrici bir metoda başvurulması gerektiği konusunda benzer görüşler savunmaktadırlar. Bununla birlikte felsefî ilimlerin tasnifinde birbirine yakın bir tasnife başvurmaktadırlar. Ancak bazı ilimlerin işlevi, değeri ve önemi konusunda farklı görüşler ileri sürmektedirler. İhvân, bütün ilimlerin ilahiyat ilimlerine ulaşmak için birer basamak olduğunu, dolayısıyla hepsinin ahirete hazırlık amacına hizmet ettiğini, bu nedenle hepsinin değerli ve önemli olduğunu savunmaktadır. Gazzâlî ise ilimleri; dinî ve dinî olmayan, farz-ı ayn ve farz-kifâye; övülen, yerilen ve mübah görülenler olmak üzere farklı şekillerde tasnif etmektedir. Dolayısıyla bazı ilimlerin faydasız, hatta zararlı olduğunu, bu nedenle söz konusu ilimlerin öğrenilmesi ve öğretilmesinin yasaklanması gerektiğini savunmaktadır. Kanaatimize göre ilimler tasnifi ve değerlendirmesi konusunda İhvân-ı Safâ, Gazzâlî'ye göre daha sistematik ve tutarlı bir tutum sergilemiştir.

Çalışma alanımızın kapasitesi nedeniyle İhvân-ı Safâ ile Gazzâlî'nin eğitim-öğretim süreci hakkındaki görüşlerini değerlendiremedik. Dolayısıyla bu konuda da bağımsız bir akademik çalışmaya ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Bolay, S. H.. (1997). *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Bozkurt, Ö. (2012). “İhvân-ı Safâ’da Aritmetik, Geometri ve Felsefe İlişkileri”. *Kaygı*, 18: 123-152.
- Cemâlüddîn, N. (2002). *Felsefetü’l-terbiyye İnde İhvâni’s-Safâ*. Kahire: Daru’l-Kitabi’l-Mısri.
- Çetinkaya, B. A. (2003). *İhvân-ı Safâ’nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*. Ankara: Elis Yayınları.
- Çetinkaya, B. A. (2019). “İhvân-ı Safâ Felsefesinde Bilimler ve Tasnifi.” Ed. İ. Özcoşar vd., *İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi*. (ss. 79-113), Ankara: Divan Kitap.
- Çınar, S. (2014). *Fârâbî’den Taşköprizâde’ye: İslam Medeniyetinde İlimler Tasnifinin Gelişimi*. Yayınlanmamış Y. Lis. Tezi. F. S. Mehmet V. Ün. Medeniyetler İttifakı Ens.
- De Boer, T. J. (1960). *İslâm’da Felsefe Tarihi*. Ankara.
- et-Tevhîdî, E. H. (1929). *El-Mukâbesât*. Mısır: el-Mektebet-ül-Bihariye.
- et-Tevhîdî, E. H. (2003). *El-İmtâ’ ve’l-Müânese*. Beyrut: el-Mektebetü’l-Unsûriye.
- el-Yazıcı, K., ve Antan, K. (1990). *A’lâmü’l-Felsfeti’l-Arabiyye*. Beyrut: Mektebetu Lübnan.
- Fahri, M. (1987). *İslâm Felsefesi Tarihi*. İstanbul: İklim Yay.
- Ferruh, Ö. (1983). *Târihü’l-Fikri’l-Arabî İlâ Eyyâmi İbn Haldûn* (4. bs). Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn.
- Ferruh, Ö. (1990). "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*. İ. Kutluer (çev.), M. M. Şerif (editör), C. I. İstanbul. İnsan Yayınları.
- Filiz, Ş. (1999). "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan Sorunu", *Makâlât*. 2:21-68
- Gazzâlî, M. (1989). *el-Munkızu Min-ad-Dalal*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gazzâlî, M. (1994). *Mişkâtü’l-envâr*. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gazzâlî, M. (1996). *Mecmuâtü Resâilü İmâmü’l Gazzâlî*. Beyrut: Daru’l-Fikir.

- Gazzâlî, M. (2002). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. C. I. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Gazzâlî, M. (2005). *el-Maksadü'l-Esnâ (Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi)*. İstanbul: Feriât Yayınları.
- Gazzâlî, M. (2010). *Yol, Bilgi ve varlık (Eyyûhe'l-Veled-Ledünnî İlim Risalesi-Mişkatü'l-Envar)* A. C. Köksal (çev.), 4. bs). İstanbul: Sufi Kitap Yay.
- Gürüz, K. (2016). *Medrese v. Üniversite*. İstanbul: Ka Kitap.
- İhvân-ı Safâ. (2012a). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. C. I. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2013b). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. C. II. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2014c). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. C. III. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2014d). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. C. IV. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2016e). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. C. V. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvânu's-Safâ. (1992a). *Resâilu İhvânu's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ*. C. I. Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvânu's-Safâ. (1992b). *Resâilu İhvânu's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ*. C. II. Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvânu's-Safâ. (1992c). *Resâilu İhvânu's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ*. C. III. Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvânu's-Safâ. (1992d). *Resâilu İhvânu's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ*. C. IV. Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvânu's-Safâ. (1995e). *Risâletu'l-câmia', el-câmia'tu'l-câmia'*. C. V. Beyrut-Paris: Menşûrâtu Üveydât.
- İzmirli, İ. H. (1930). "İslâm'da Felsefe Cereyanları-III". *DİFM*, 3 (12): 21-40
- Karlığa, B. (1981). "Gazzâlî ve Tehâfüt el-Felâsife". *Tehâfüt el-Felâsife*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Koç, A. (1996). *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ün. SBE, İstanbul.
- Masûm, F. (1998). *İhvânu's-Safâ, Felsefetuhüm ve Gâyetuhüm*. Şam: Daru'l-Meda.

- Meçin, M. (2014). "İhvân-ı Safâ'da Bilgi, Bilim ve İlimlerin Sınıflandırılması". *Dicle Ün. İFD*, 16 (1), 427-458.
- Nasr, S. H. (1985). *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. N. Şişman (çev), İnsan Yay.
- Özaydın, A. (2007). "Nizâmiye Medresesi". *DİA* (C. 33, ss. 188-191). TDV.
- Sunar, C. (1980). *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslâm'da Ahlâk Görüşleri*. Ankara Ün. İF Yay.
- Taş, Nusret. (2017). *İhvan-ı Safa Risalelerinde Kötülük Problemi*. Fırat Ün. SBE, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Elazığ.
- Taş, N. ve Dölek, H. (2017). "X. Yüzyılın Bilimler Akademisi: İhvân-ı Safâ Teşkilatı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22(1):271-286.
- Taylan, N. (1994). *Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*. İstanbul: MÜİF Yay.
- Türker, Ö. (2011). "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi". *Sosyoloji Dergisi* 3(22):533-556.
- Uysal, E. (1998). *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1961). "İslam'da Akademiler ve Medreseler". *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 78: 12-22.
- Ülken, H. Z. (1993). *Eski Yunan'dan çağdaş düşünceye doğru İslam felsefesi kaynakları ve etkileri*, İstanbul: Cem Yayınları.

DENETİM RAPORLARINA GÖRE KAZANCINI YÖNETEN ŞİRKETLERDE TOPLAM VE SPESİFİK TAHAKKUKLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Ahmet ONAY²

<https://orcid.org/0000-0003-1182-6003>

Serdar BENLİGİRAY³

<https://orcid.org/0000-0001-7593-7971>

ÖZET

Uluslararası literatürdeki kazanç yönetimi incelemelerinde toplam ve spesifik tahakkuklar kullanılmaktadır. Ulusal literatürde ise yalnızca toplam tahakkuklara odaklanılmış, spesifik tahakkuklar üzerinden bir kazanç yönetimi incelemesi yapılmamıştır. Bu çalışmada, denetim raporlarındaki ifadeler baz alınarak Borsa İstanbul şirketlerindeki kazanç yönetimi uygulamaları toplam ve spesifik tahakkuklar ile analiz edilmiştir. Analizde 2013-2019 yıllarında şartlı görüş bildirilen 224 denetim raporu incelenmiş ve 720 adedi kontrol grubu şirketlere ait toplam 900 şirket-yıl verisi kullanılmıştır. İncelenen denetim raporlarında kazanç yönetimine işaret eden ifadeler yer almaktadır. Bunların önemli bir kısmı alacaklar ile ilişkilidir. Spesifik tahakkuklara yönelik analizler, incelemedeki bu bulguyu desteklemektedir. Denetim raporundaki ifadelerle göre spesifik kalemlerde kazancı artırıcı uygulamalara işaret eden şirketlerin toplam ihtiyari tahakkukları negatiftir. Toplam ihtiyari tahakkuklar negatif olduğu için bu şirketlerde genel anlamda bir kazanç artırımından bahsedilememektedir. Çalışmanın sonucuna göre, Borsa İstanbul şirketlerinin 2013-2019 yıllarına ait denetim raporlarında işaret edilen spesifik kalemlerdeki kazanç artırıcı uygulamalar genel anlamda kazanç yönetimine işaret etmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazanç yönetimi, Spesifik tahakkuklar, İhtiyari tahakkuklar, Finansal bilgi manipülasyonu, Denetim raporu.

A RESEARCH ON TOTAL AND SPECIFIC ACCRUALS IN COMPANIES MANAGING THEIR EARNINGS ACCORDING TO AUDIT REPORTS

¹Bu çalışma, 3. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu'nda (USVES) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

²Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ahmet_onay@eskisehir.edu.tr

³Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Muhasebe-Finansman Bölümü, serdarbenligiray@anadolu.edu.tr

ABSTRACT

Total and specific accruals have been used in earnings management research in the literature. However, studies in Turkey have focused only on total accruals and specific accruals are overlooked. In this study, based on the statements in the audit reports, earnings management practices in Borsa Istanbul companies are analyzed with total and specific accruals. In the analysis, 224 qualified audit reports presented between 2013-2019 are examined and a data set is formed that comprises a total of 900 firm-year data, 720 of which belong to companies constituting the control group. Audit report examination indicates that there are expressions implying earnings management in the reports. A bulk of these is related to accounts receivable. The analysis of specific accruals supports this finding. Companies deemed to practice earnings management by specific accruals based on the examination of audit reports have negative discretionary accruals. Therefore, these companies can not be deemed as income-increasing earnings management practitioners in general terms. In conclusion, income-increasing practices in the specific accruals implied in the 2013-2019 audit reports of Borsa Istanbul companies do not indicate earnings management in general.

Keywords: Earnings management, Specific accruals, Discretionary accruals, Financial Information Manipulation, Audit report.

GİRİŞ

Kazanç yönetimi, muhasebe ve finans literatüründe uzun geçmişi olan bir araştırma konusudur. Kazanç yönetimini inceleyen ilk çalışmalar, sermaye piyasalarının derinleşmeye başladığı yıllarda yapılmıştır. 2000’li yılların başında yaşanan büyük şirket skandalları, konuya olan ilgiyi canlandırmıştır. Son yıllarda hem uluslararası hem de yerel kamuoyunu çok sık meşgul etmeye başlayan manipülatif yönetici davranışlarına ilişkin haberler, kazanç yönetiminin önemli araştırma konuları arasında gösterilmeye devam edilmesine sebep olmaktadır. Uzun bir geçmişe sahip olan kazanç yönetimi literatüründe, konunun birçok farklı yönünü araştıran çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bunlar arasında en çok ihmal edilen araştırma tasarımı, toplam tahakkukların yanı sıra spesifik tahakkukların incelenmesidir. Kazanç yönetimi çalışmalarına yön veren birçok değerli araştırmacı, spesifik tahakkukları inceleyen çalışmalar yapılması yönünde mevcut araştırma boşluğunu vurgulamışlardır.

Bu çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul şirketlerinin tahakkukları üzerindeki yöneticilerin takdir yetkilerinden kaynaklanan davranışlarını analiz ederek, Türkiye’deki şirketlerin kazanç yönetimi uygulamalarına ışık tutmaktır. Bunun için şirketlerin bağımsız denetim raporlarında vurgulanan kazanç yönetimine işaret etme potansiyeli yüksek tespitler incelenmiştir. Çalışmamızın önemli bir motivasyonu, Türkçe literatürde spesifik tahakkukları inceleyen ampirik bir çalışmanın olmayışıdır. Türkiye’deki şirketlerde kazanç yönetimini araştıran literatürü destekleyen bu çalışmanın öne çıkan

farklı yönü, toplam tahakkukların yanı sıra spesifik tahakkuklara odaklanmasıdır. Böylece Türkiye’deki şirketlerin kazanç yönetiminde kullandığı spesifik tahakkuk hesapları belirlenebilir ve buradan yola çıkılarak bu şirketler için genel bir kazanç yönetimi değerlendirmesi yapılabilir.

1. LİTERATÜR

Finansal bilgi manipülasyonu, şirketin finansal durumu ve performansına ilişkin gerçek dışı bir algı oluşturmak amacıyla finansal bilginin çarpıtılmasıdır. Finansal bilgi manipülasyonunun amacı, bilgi kullanıcılarını yanıltmak ve şirkete ilişkin yanlış kararlar almalarına yol açan bir algıya sahip olmalarını sağlamaktır. Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerinin (GKGMİ) sınırları içerisinde olsun ya da olmasın manipülatif eylemler, finansal bilgi manipülasyonunun kapsamına girmektedir. Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu (2004), finansal bilgi manipülasyonunun tanımında bu ayrıma dikkat çekmiştir: *“Finansal bilgi manipülasyonu; kazanç yönetimi, karın istikrarlı hale getirilmesi, yaratıcı muhasebe, agresif muhasebe veya muhasebe hilesi olarak sınıflandırılan yöntemlerle gerçekleştirilen, yöneticilerin amaçları doğrultusunda şirketin finansal tablo ve raporlarında yer alan verilerin düzenlenme süreçlerine muhasebe standartlarına uygun veya aykırı biçimde müdahale edilmesidir”*.

- 86 -

Finansal bilgi manipülasyonu, geniş kapsamlı bir kavramdır. Birçok çalışmada, muhasebeyi yönlendiren faktörlerden kaynaklı sınırların ötesine geçen manipülatif eylemler de finansal bilgi manipülasyonu içerisinde sınıflandırılmıştır (Stolowy ve Breton, 2004; Demir ve Bahadır, 2007; Benligiray ve Onay, 2020). Hisse senetleri sermaye piyasalarında işlem gören şirketlerde finansal bilgi manipülasyonunun ilk akla gelen amacı, piyasalara şirketin finansal durumu ve performansına ilişkin sinyaller göndererek şirketin sermaye piyasası araçlarının fiyatlarını etkilemektir. Bu sinyaller manipülatif amaçlarla tutarlı olarak olumlu veya olumsuz algı yaratılmasına yol açabilecek mesajlar taşıyabilir. Diğer taraftan yöneticilerin ücret sözleşmelerinden kaynaklanan şahsi çıkarlarına ilişkin nedenlerden, şirketin borçlanma maliyetlerinin düşürülmesine veya vergilendirme açısından avantajlar elde edilmesine kadar şirketin içerisinde bulunduğu birçok farklı koşuldan kaynaklanan amaç, finansal bilgi manipülasyonunun arka planında yer alır.

Finansal bilgi manipölasyonunun, GKGMİ'lerin sınırları içerisinde olması halinde bu tür eylemler, kazanç yönetimi olarak tanımlanır. Bu açıdan bakıldığında kazanç yönetimi, finansal bilginin raporlayanlar tarafından manipüle edilmesine izin veren sınırlara sahip olmasından kaynaklanır. Ancak tahakkuk esaslı muhasebenin doğası gereği sahip olduğu sınırlar, finansal bilginin doğru sunumunu sağlayan bir zorunluluktur. Kazanç yönetiminin üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı olmamakla beraber, birçok araştırmacı tarafından çalışmalarının kapsamı ve amaçları ile tutarlı olarak farklı bir yönünü öne çıkaracak şekilde yapılan çeşitli tanımları bulunmaktadır. Schipper (1989), kazanç yönetimi ile dış finansal raporlamanın yönetimini kastetmiştir. Schipper'a göre, kazanç yönetimi, bazı özel faydalar elde edebilmek için dış finansal raporlama sürecine amaçlı bir müdahaledir. Bu tanım, maliyet veya yönetim muhasebesi raporları yerine dış raporlamaya dikkat çekmesi açısından sınırlandırılmıştır. Schipper'ın tanımı, belirli bir kazanç yönetimi eylemi yerine manipölatif muhasebe eylemlerinin tamamına dayanır. Bu tanıma göre, kazanç yönetimi dış raporlama sürecinin herhangi bir bölümünde gerçekleşebilir ve bir dizi manipölatif eylemle tezahür edebilir.

Kazanç yönetimi, yöneticilerin hissedarlar ile aralarındaki bilgi asimetrisinden yararlanmaları sonucunda ortaya çıkar. Scott'un (2015) kazanç yönetimi tanımının merkezinde bu yaklaşım yer alır. Scott (2015) kazanç yönetimini, yöneticilerin belirli amaçlara ulaşmak için şirketlerinin muhasebe politikalarını yönlendirmeleri, olarak tanımlamıştır. Bu açıdan bakıldığında kazanç yönetimi, yöneticilerin ücretlerini artırmak için yaptıkları manipölatif eylemlerin faturasını şirketin yatırımcılarına ödetmesine yol açar. Diğer taraftan, kazanç yönetimi, şirketin yeni hissedarlarından eski hissedarlarına doğru bir servet transferine neden olur. Çünkü kazancı olduğundan iyi göstermek, piyasa algısını yönlendiren firma değerine ilgi duyan potansiyel hissedarları yanıltır.

Benzer bir kazanç yönetimi tanımı, Healy ve Wahlen (1999) tarafından yapılmıştır. Buna göre, kazanç yönetimi, yöneticilerin şirketin paydaşlarını ekonomik performans hakkında yanıltmak veya raporlanan muhasebe rakamlarına bağlı sözleşme sonuçlarını etkilemek amacıyla finansal raporlama ve muhasebe işlemlerinin yapılandırılması üzerindeki takdir yetkilerini kötüye kullanmalarıdır. Bu tanımın çeşitli yönleri tartışılmaya değerdir. Tanımda ifade edilen yöneticilerin finansal raporlama üzerindeki takdir yetkisini kullanabilmelerinin birçok yolu vardır. Örneğin maddi duran varlıkların öngörülen ömürleri ve kalıntı değerleri, çalışanlara sağlanan faydalar kapsamındaki yükümlülükler,

ertelenmiş vergiler, şüpheli alacaklar, borçlar ve varlıklara ilişkin değer düşüklüklerinden kaynaklanan zararlar gibi birçok ekonomik olayın tahmin edilmesi için yönetimin muhakemesi gereklidir. Ayrıca yöneticiler, ekonomik işlemleri muhasebeleştirmek için, doğrusal ve hızlandırılmış amortisman yöntemleri veya LIFO, FIFO ve ağırlıklı ortalama stok değerlendirme yöntemleri gibi kabul edilebilir muhasebe yöntemleri arasından seçim yapmalıdır. Diğer taraftan tanımın öne çıkardığı yönetimin finansal raporlama üzerindeki takdir yetkisinin hem maliyetleri hem de faydaları vardır. Maliyetlere, kazanç yönetiminin yol açtığı yanlış kaynak tahsisleri neden olur. Faydaları arasında ise, yönetimin özel bilgileri dış paydaşlara daha etkili bir şekilde iletmesini kolaylaştırması sayılabilir.

Kazanç yönetimi, muhasebenin tahakkuk esaslı doğasının yöneticiler tarafından belirli koşullardan kaynaklanan amaçları için istismar edilmesidir. Tahakkuk esaslı muhasebe, nakit esasına göre zamanlama açısından farklılık gösterir. Şirketin tüm ömrü boyunca her iki yöntem arasında hiçbir fark olmayabilir. Uzun vadeli bir perspektifte, getiriler kazançlarla oldukça doğru bir şekilde açıklanacaktır. Ancak kısa vadede, gelirlerin ve giderlerin eşleştirilmesi farklılıklar yaratacaktır (Stolowy ve Breton, 2004). Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GKGMİ) ve standartların kapsamında yer alan tahakkuk seçeneklerinin çeşitliliği, tahakkuk hesaplarını manipülasyona açık hale getirir ve finansal raporlamanın yanlış bilgi sunma noktasına kadar esnetebileceği anlamına gelir. Ancak yine de muhasebenin doğasından kaynaklanan tahakkuk esaslı yapısının, aslında finansal tablo kullanıcıları için daha fazla bilgilendirici bir yapı sunduğu unutulmamalıdır. Yani, finansal raporlamanın sahip olduğu kazanç yönetimi fırsatları, sunulan bilginin yararlılığını ortadan kaldırmaz. Elbette, yöneticilerin takdir yetkileri üzerinde düzenleyici kurumlar tarafından yapılan değişikliklerin, muhasebe kazançlarının bilgi vericiliğine katkıda bulunup bulunmayacağı tartışılmalıdır (Schipper, 1989: 91).

Araştırmacılar çalışmalarında muhasebe yöntemlerinin seçiminde ve uygulanmasında yönetsel takdir yetkisine izin vermenin maliyetlerine ve faydalarına odaklanarak, kazanç yönetimini sınırlandırmak için nelerin ortadan kaldırılması gerektiğini gösteren bir çerçeve sağlamışlardır. Örneğin yöneticiler ile yapılan teşvik sözleşmeleri kazanç eşikleri barındırmaz ise, kazançları yönetmeye yönelik ücrete dayalı teşvikler ortadan kalkacaktır. Ancak bu yaklaşım, yöneticiler ile yapılan sözleşmeleri yönetsel

Üretkenlik açısından rasyonel bir göstergeyi barındırmayacak şekilde sınırlandırır ve yöneticilerin elindeki faydalı bir göstergeye sahip olma fırsatını göz ardı eder.

Araştırmacılar tarafından kazanç yönetiminin varlığını tahakkuklar üzerinden değerlendirmek için üç yaklaşımlar kullanılmıştır. Bunlardan ilkinde, toplam tahakkuklara odaklanılır. İhtiyari ve ihtiyari olmayan tahakkukları hesaplamak için regresyon modelleri kullanılır. İkinci yaklaşımda, şüpheli alacak karşılıkları gibi spesifik tahakkuk hesaplarına veya sigortacılık sektöründeki hasar karşılıkları gibi spesifik bir sektördeki tahakkuklara odaklanılır. nc yaklaşımda ise, kazanç yönetimine ilişkin bir bulgu elde etmek için raporlanan kazançların dağılımı incelenir. Bu tür çalışmalar, yöneticilerin zarar açıklamaktan kaçınmak, önceki dönemin kar rakamına ulaşımak ve analistlerin tahminlerini tutturmak eğiliminde oldukları varsayımı altında, raporlanan kazancın bu sınırlar etrafındaki dağılımına odaklanır (Beneish, 2001: 5; Marinakis, 2011: 39).

Kazanç yönetimi çalışmalarında karşılaşılan temel problem, tahakkukların kazanç yönetimi amacıyla raporlanan kısmının belirlenememesi ve bu nedenle doğrudan llememesidir. Yöneticiler kazancı, ücret sözleşmelerinden kaynaklanan sınırlara ulaşmak, hisse senetlerinin fiyatını halka açılma öncesinde etkilemek veya hâlihazırda devam eden borç sözleşmelerinden kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçmek gibi birçok farklı durum söz konusu olduğunda amaçları doğrultusunda yönetmek isteyebilirler. Yöneticilerin muhasebenin doğasından kaynaklanan takdir yetkilerini istismar etmelerine yol açan potansiyel koşulların büyük ölçüde gözlemlenememesi, tahakkukların kazancı yönetmek amacıyla raporlanan kısmının belirlenmesini zorlaştıran ana nedendir. Bu belirsizlik, literatürde yer alan birçok çalışmayı, kazanç yönetimini teşvik eden koşullar ile yöneticilerin muhasebedeki takdir yetkilerini tahmin etmeye yarayan toplam tahakkuklara odaklanan çeşitli modeller arasındaki ilişkiyi test eden hipotezleri sınamaya yönlendirmiştir (Beneish, 2001: 3).

Toplam tahakkuk modellerine yapılan önemli bir eleştiri, yöneticilerin takdir yetkisinden kaynaklanan tahakkuklar ile şirketin ekonomik performansındaki değişimden kaynaklanan tahakkukları birbirinden ayırt edememeleridir. Birçok alışma (Holthausen, Larker ve Sloan, 1995; Beneish, 1997; McNichols, 2000) toplam tahakkuk modellerinin kazanç yönetimi bileşenini ayırt etme becerisini, kazanç yönetimini teşvik eden durumları inceleyen çalışmalarda elde edilen sonuçların şirketin performansı ile ilişkili olduğu ve

sonuçların birbiriyle karıştırıldığı iddiası ile eleştirmektedir. Guay, Khotari ve Watts (1996), tahakkuk modellerinin ihtiyari tahakkukları büyük ölçüde belirsiz şekilde tahmin ettiğini ve bazı tahakkuk modellerinin kazançları ihtiyari ve ihtiyari olmayan bileşenlerine rastgele ayırdığını öne sürmektedirler. Beneish (1997), tahakkuk modellerinin düzenleyici kurumların denetimlerinde tespit edilecek kadar aşırı manipülatif davranışlara sahip şirketlerden oluşan bir örnekleme bile zayıf tespit performansına sahip olduğuna dair kanıtlar sunmuştur.

Birçok farklı motivasyonun kazanç yönetimi üzerindeki etkisini tahakkuklar üzerinden inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğu (Healy, 1985; Deangelo, 1986; Jones, 1991; Dechow vd., 1995; Kasznik, 1999; Larcker ve Richardson, 2004; Kothari vd., 2005), kazanç yönetiminin varlığını tespit etmek için toplam tahakkuklara veya toplam tahakkuklar üzerinden hareket ederek ihtiyari tahakkuklara odaklanma eğiliminde olmuşlardır. Kazanç yönetimi eylemlerini spesifik tahakkuklar üzerinden inceleyen çalışmaların sayısı ise, nispeten çok azdır. Spesifik tahakkuklara odaklanan sınırlı literatür, birkaç önemli istisna dışında (Marquardt ve Wiedman, 2004; McNichols ve Wilson, 1988), bankacılık veya sigortacılık sektörlerine yönelmiştir. Healy ve Wahlen'e (1999: 372) göre, kazancın spesifik tahakkuklar üzerinden yönetildiğini ortaya koyan az sayıda araştırmanın olması, gelecekte yapılacak çalışmalar için spesifik tahakkukların verimli bir alan olduğuna işaret etmektedir. Beneish'e (2001: 12) göre, toplam tahakkuk modellerini kullanmanın verimsizliği, spesifik tahakkukları inceleyen ampirik veya vaka çalışmalarına ihtiyaç duyulduğunu gözler önüne sermektedir. Spesifik tahakkukları inceleyen güncel çalışmaların azlığı, Healy ve Wahlen'in (1999) ve Beneish'in (2001), işaret ettiği literatürdeki mevcut eksikliğin henüz giderilmediğini göstermektedir.

Yaygın kullanımlarına rağmen, toplam tahakkuk modellerinin önemli eleştiriler alması, spesifik tahakkukların incelenmesinin önemini daha da artırmıştır. McNichols (2000), spesifik bir tahakkuk yaklaşımının avantajları ve dezavantajları hakkında tatminkâr bir tartışma sunar. Spesifik tahakkuklara odaklanmanın ilk avantajı araştırmacının, GKGMİ hakkındaki bilgisinden yararlanarak, tahakkuk raporlama davranışını etkileyen anahtar faktörler için sezgiler geliştirebilmesidir. Spesifik bir tahakkuk yaklaşımının, spesifik bir tahakkuk kaleminin önemli ve potansiyel bir muhakeme ve takdir nesnesi olduğu sektörlerde (örneğin bankacılık sektöründe kredi zararı karşılıkları veya sigorta ve reasürans sektöründe hasar karşılıkları) uygulanabilmesi, ikinci önemli avantajıdır.

Spesifik bir tahakkukun ihtiyari bileşenini tanımlamak için belirli bir sektörü incelemek, kontrol edilecek değişkenler hakkında daha fazla bilgi elde edilmesini sağlama potansiyeli sunar. Üçüncü avantaj, tek bir tahakkuk ile onu açıklayan faktörler arasındaki ilişkinin doğrudan tahmin edilebilmesidir. Toplam tahakkuklara odaklanmak farklı kalemlerin örneğin satışlardaki değişimle farklı şekilde ilişkili olduğu durumlarda, toplam parametre tahminlerinde tahmin hatasına yol açabilir.

Diğer taraftan McNichols (2000) çalışmasında, spesifik bir tahakkuk yaklaşımının dezavantajlarına da dikkat çekmiştir. İlk dezavantaj, yönetimin takdir yetkisini hangi tahakkuklar üzerinde kötüye kullanabileceğinin güvenilir bir şekilde belirlenmesi gerekliliğidir. Yönetimin kazançları manipüle etmek için hangi tahakkuk kalemini kullanacağı net değilse, kazanç yönetimi için spesifik bir tahakkuk testi yapmanın gücü zayıflayacaktır. Dahası, araştırmanın amacı, eğer spesifik bir tahakkukun varsayılmış faktörlerle ilişkili olup olmadığını test etmek yerine kazançlar üzerindeki manipülasyonun büyüklüğünü belirlemekse, o zaman yönetim tarafından manipüle edilmesi muhtemel her bir tahakkuk kalemi için bir hesaplama gerekli olacaktır. İkinci dezavantaj, spesifik bir tahakkuk yaklaşımının genellikle toplam tahakkuk yaklaşımlarına göre şirketlere ilişkin bilgi ve veriyi daha fazla gerektirmesidir. Bu durum, spesifik tahakkukları incelemenin maliyetini yükseltir. Üçüncü dezavantaj, spesifik bir tahakkukun kazanç yönetimine konu edildiği şirketlerin sayısının, toplam tahakkukların yönetildiği şirketlerin sayısına göre daha az olabileceğidir. Bu durum, spesifik tahakkukları inceleyen çalışmaların bulgularının genelleştirilebilirliğini sınırlayabilir ve kazanç yönetimi davranışının belirlenmesini zorlaştırabilir.

Kazanç yönetiminin belirlenmesi için spesifik tahakkukları araştıran sınırlı literatür, bir dizi önemli çalışma dışında, büyük çoğunlukla bankacılık ve sigortacılık sektörlerini incelemiştir. Bankacılık sektörüne odaklanan çalışmaların çoğu (Beatty vd., 1995; Beatty vd., 2002; Kanagaretnam vd., 2003; Cheng, 2012), kredi kayıp karşılıklarını incelemiştir. Sigorta sektörüne odaklanan çalışmalar ise (Adiel, 1996; Beaver vd., 2003), yönetimin takdirinde olan sigorta kaybı tahminleri üzerinden kazancın yönetilip yönetilmediğini incelemiştir. İhtiyari tahakkukları tahmin etmek için toplam tahakkuk modellerinin yaygın kullanımına karşın, sınırlı sayıda çalışma (McNichols ve Wilson, 1988; Teoh vd., 1998; Dhaliwal vd., 2004; Marquardt ve Wiedman 2004; Schrand ve Wong 2003), araştırmalarını spesifik tahakkuklara yöneltmiştir. Bu çalışmalarda araştırmacılar,

yöneticilerin amaçlarına ulaşmak için kullanabileceği bir veya birden fazla spesifik tahakkuk kaleminin (alacaklar, borçlar, amortismanlar, şüpheli alacaklar karşılığı veya vergi giderleri gibi) ihtiyari kısmına odaklanmıştır.

Spesifik tahakkukları inceleyen ilk önemli çalışma, McNichols ve Wilson (1988) tarafından yapılmıştır. McNichols ve Wilson (1988) çalışmalarında, şüpheli alacaklar karşılıklarını incelemişlerdir. Yöneticiler, şüpheli alacak karşılıklarına ilişkin takdir yetkilerini, muhasebeleştirme yöntemindeki tahminler üzerinde kullanmaktadır. Bu çalışmada, toplam varlıklarının içerisinde önemli miktarda alacakları olan ve şüpheli alacak karşılıkları kazançlarına göre yüksek seviyede olan şirketlerden oluşan bir örneklem kullanılmıştır. Çalışmada benimsenen yaklaşımın iki önemli ayırt edici yönü, tek bir tahakkuk kalemi üzerine odaklanmak ve ihtiyari tahakkuk göstergesini geliştirmek için şüpheli alacak karşılıkları ile ilgili GKGMİ'yi kullanmaktır. Çalışmada tek bir tahakkuk kalemine odaklanarak, analiz tasarımında kapsayıcılıktan ödün verilmiş ancak ihtiyari tahakkuk bileşenini daha doğru yansıtan bir model elde edilmiştir. Şirketlerin raporladığı şüpheli alacak karşılıkları ile GKGMİ tarafından belirtilen ölçüm arasındaki fark, ihtiyari bir tahakkuktur ve modelde ihtiyari tahakkukların göstergesi olarak kullanılmıştır. McNichols ve Wilson'ın (1988) çalışması, modellenen şüpheli alacak karşılıklarından sapmaların kazanç yönetimini yansıttığına ilişkin ampirik bir doğrulama sağlamıştır.

- 92 -

Teoh vd. (1998) çalışmalarında, şirketlerin amortisman yöntemlerine odaklanmışlardır. Çalışmada amortisman yöntemleri; doğrusal amortisman, hızlandırılmış amortisman ve bu iki yöntemin kombinasyonları şeklinde üçe ayrılmıştır. Doğrusal amortisman en fazla gelir artırıcı yöntem olarak sınıflandırılırken, hızlandırılmış amortisman en fazla gelir azaltıcı muhasebe politikasının göstergesi olarak tanımlanmıştır. Teoh vd. (1998) çalışmalarında, hisse senetlerini ilk defa halka arz eden şirketlerin halka açılma yıllarındaki muhasebe politikalarını analiz etmişler ve hisse senetlerini ilk defa halka arz eden şirketlerin aynı sektörde faaliyet gösteren benzer finansal performansla sahip ve hisse senetlerini ilk defa ihraç etmeyen şirketlere göre daha fazla gelir artırıcı amortisman yöntemleri uyguladıklarını tespit etmişlerdir.

Schrand ve Wong (2003) çalışmalarında, yöneticilerin ertelenmiş vergi varlıklarına ilişkin yüksek karşılıklar raporlayarak kazançlarını sınırlandırıp daha sonraki dönemlerde

kullanılmak üzere gizli yedekler oluşturarak stratejik bir kazanç yönetimi davranışına başvurup başvurmadıklarını araştırmışlardır. Çalışmada, özellikle sermaye yapısı güçlü şirketlerin yöneticilerinin yüksek değerleme karşılıkları raporlayarak muhasebenin ihtiyatlılık ilkesini gizli yedekler ayırmak için istismar etme eğiliminde oldukları ve analist tahminleri ya da hisse başına geçmiş kazançla göre kazançlarını yönettikleri tespit edilmiştir.

Dhaliwal vd. (2004) çalışmalarında, vergi kalemlerinin kazançları yönetmek için kullanılıp kullanılmadığını incelemişlerdir. Çalışmanın araştırmacıları, bağımsız denetçilerin gerekli gördüğü vergiyi düzenleyen bir muhasebe kaydının şirket tarafından kabul edilmesi sonrasında, vergi giderleri hesabının yöneticilerin kazanç yönetimi amaçlarına ulaşması için son bir fırsat sunduğunu savunmuşlardır. Vergi giderleri, bilgi asimetrisinin devam etmesi için gereken karmaşıklığa ve yöneticilerin takdir yetkisini kullanabilmesine açıktır. Bu nedenle, vergi giderleri, çeşitli şirketler üzerinde kazanç yönetimi davranışının incelenmesi için kullanılmaya uygundur (451–452). Çalışmanın sonuçları, kazançları analistlerin tahminlerinin altında kalan şirketlerin vergi giderlerini dördüncü çeyrek finansal raporlarında üçüncü çeyreğe göre düşürme eğiliminde olduklarını göstermiştir.

- 93 -

Marquardt ve Wiedman (2004), kazanç yönetimini teşvik eden üç farklı koşulda, şirketlerin kazanç yönetimi davranışını altı spesifik tahakkuk (alacaklar, borçlar, stoklar, tahakkuk eden yükümlülükler, amortisman giderleri ve olağandışı gelir tablosu kalemleri) üzerinden araştırmışlardır. Ancak bu çalışmada kullanılan spesifik tahakkuk vekilleri, odaklanılan tahakkuk kalemlerine ilişkin GKGMİ ve standartların ayrıntılı olarak incelendiği bir değerlendirmenin çıktısı olarak türetilmediği için tartışmalıdır. Çalışmada, kazançlarında düşüş raporlamaktan kaçınmaya çalışan, hisse senetlerini ilk defa ihraç eden ve hisse senetleri yönetim tarafından satın alınan üç farklı kazanç yönetimini teşvik etme olasılığı yüksek koşul içerisinde olan şirketlerin kazanç yönetimi davranışı, spesifik tahakkuklar aracılığıyla incelenmiştir. Yöneticiler, bu koşulların ilk ikisinde kazancı artırma yönünde üçüncüsünde ise azaltma yönünde motivasyona sahiptirler. Çalışmada, yöneticilerin kazanç yönetimi motivasyonları ile tutarlı olarak, hisse senetlerini ilk defa ihraç eden şirketlerin, gelirlerin tanınmasını hızlandırarak kazançlarını artırıcı yönde yönettikleri tespit edilmiştir. Hisse senetlerini ilk defa ihraç eden şirketler için özellikle alacak hesaplarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Hisse

senetleri yönetim tarafından satın alınan şirketler için ise alacak hesaplarının ihtiyari kısmının yöneticilerin kazanç yönetimi motivasyonunun yönlendirdiği tahminlerle tutarlı olarak negatif olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, çalışmada kazançlarında düşüş raporlamaktan kaçınmaya çalışan şirketlerin kazanç sürekliliğiyle daha az ilgili oldukları için kazanç yönetiminde olağandışı ve geçici kalemleri kullanacakları tahmin edilmiş ve bu kalemlerin (özel kalemler) diğer şirketlerde olduğundan anlamlı seviyede pozitif olduğu tespit edilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, 2013-2019 dönemine ait SPKn.'a tabi şirketlerin şartlı denetim görüşü bildirilen denetim raporları incelenerek finansal bilgi manipülasyonu bağlamında kazanç yönetimini ayrıştıracak bir sınıflandırma yapılmış, bu sınıflandırma bağlamında oluşturulan şirket-yıl verisi gruplarına göre toplam ve spesifik tahakkuklara yönelik karşılaştırmalar yapılmıştır. Karşılaştırmada, Borsa İstanbul'a kote edilmiş diğer şirketlerden oluşan bir kontrol grubuna da yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın yöntemini oluşturan unsurlara yönelik açıklamalara yer verilmektedir. Bunun için öncelikle kazanç yönetimini saptayabilmek amacıyla şartlı denetim görüşlerinin kullanımını destekleyen çalışmalara değinilmiş, sonrasında temel alınan çalışmalara göre toplam ve spesifik tahakkukların ölçüm ve yorumlanması açıklanmıştır. Bölümün sonunda ise veri seti hakkında bilgi verilmiş ve karşılaştırma gruplarının oluşturulmasında izlenen yöntem açıklanmıştır.

- 94 -

Görece açık ve net bir değişime neden olacağı için GKGMİ ile uyumlu muhasebeleştirme tercihleriyle yapılan kazanç yönetiminin bağımsız denetçiler tarafından denetim raporlarında belirtilmesi olasıdır (Schipper, 1989: 92). Chen vd. (2001), Çin borsasındaki şirketler üzerine yaptıkları çalışmada, denetim raporunda olumlu görüş dışında görüş bildirilen şirketlerin kazançlarını yönetme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Mohanram (2003), şartlı görüş içeren bir denetim raporunu, kazanç yönetimi kaynaklı finansal bilgi manipülasyonunu vurgulama ihtimali fazla olan durumlar içinde değerlendirmiştir. Francis ve Krishnan (1999) tahakkuk düzeyi yüksek olan şirketlerin bağımsız denetim raporlarında varlıkların tanınmasına ilişkin belirsizlikler ve işletmenin sürekliliğinin belirsizliği nedeniyle olumlu görüşten sapma olasılığının yüksek olduğunu

belirlemişlerdir. Bartov vd. (2001), tahakkuk modellerinin kazanç yönetimini tespit etme gücünü inceledikleri çalışmalarında, ihtiyari tahakkuklar ile şartlı denetim görüşü arasında anlamlı düzeyde pozitif ilişki saptamışlardır. Bu çalışmalar temel alındığında, şartlı denetim görüşü alan şirketler incelenerek toplam ve spesifik tahakkuklar yoluyla kazanç yönetimi uygulamalarının gözlenebileceği öngörülmüştür.

Toplam ihtiyari tahakkukların ölçümü için birçok farklı araştırmacı tarafından çok sayıda model tasarlanmıştır. Kazanç yönetimini belirlemek için kullanılan yaygın yöntem, toplam ihtiyari tahakkukları kazanç yönetiminin göstergesi olarak tanımlayan söz konusu tahakkuk modellerinden yararlanmaktır. Tahakkuk modelleri, ihtiyari tahakkukları dolaylı olarak ölçmektedir. Önce toplam tahakkuklar hesaplanır. Daha sonra toplam tahakkukların ihtiyari olmayan kısmı tespit edilir. Nihayetinde bu iki hesaplama arasındaki fark, ihtiyari tahakkukları verecektir. Yani özetle, ihtiyari tahakkuklar; toplam ve ihtiyari olmayan tahakkukların farkı üzerinden ölçülür. Toplam tahakkukların ölçümü için bilançodan veya nakit akım tablosundan yararlanılarak yapılan iki hesaplama faydalanır. Hribar ve Collins (2002) çalışmalarında, bilanço kalemleri kullanılarak hesaplanan toplam tahakkukların önemli ölçüm hatalarına yol açtığını, bu yüzden nakit akım tablosundan yararlanılan hesaplamanın kullanılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre toplam tahakkuklar, olağandışı faaliyetler öncesi kârdan işletme faaliyetlerinden sağlanan nakit akışının çıkarılmasıyla hesaplanır. Liu ve Lu (2007), olağandışı faaliyetler öncesi kâr yerine net kârın kullanımının birçok durumda daha uygun bir tercih olacağını savunmuşlardır. Bu bağlamda çalışmamızda toplam tahakkuklar aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır:

$$TT_{it} = (NK_{it} - FNA_{it})$$

Formülde yer alan TT_{it} =Toplam Tahakkukları, NK_{it} =Net Karı, FNA_{it} = İşletme Faaliyetlerinden Sağlanan Nakit Akışını ifade etmektedir.

Dechow vd. (1995) çalışmalarında, toplam ihtiyari tahakkukların ölçümü için Jones (1991) modelinin modifiye ettikleri bir versiyonunun en iyi sonuçları verdiğini raporlamışlardır. Daha sonra Modifiye Jones Modeli olarak isim yapan bu model ve türevleri, kazanç yönetiminin ölçümünde en sık kullanılan modeller olmuşlardır. Birçok çalışmada ölçüm hatalarını en aza indirgeyebilmek için Modifiye Jones Modeline faaliyetlerden sağlanan nakit akışı değişkeni eklenerek elde edilen orijinal modelin farklı

bir versiyonu kullanılmıştır (Tsipouridou ve Spathis, 2012; Larcker ve Richardson, 2004; Kasznik, 1999; Onay ve Benligiray, 2021). Bu çalışmada da aynı yöntem tercih edilmiştir. Toplam ihtiyari tahakkuk hesaplamaları için çalışmamızda kullanılan modelin formülasyonu aşağıda verilmiştir:

$$\frac{TT_{it}}{TV_{it-1}} = \beta_0 + \beta_1 \left(\frac{1}{TV_{it-1}} \right) + \beta_2 \left(\frac{\Delta Hasılat_{it} - \Delta Alacaklar_{it}}{TV_{it-1}} \right) + \beta_3 \left(\frac{MDV_{it}}{TV_{it-1}} \right) + \beta_4 \left(\frac{FNA_{it}}{TV_{it-1}} \right) + \varepsilon_{it}$$

Modelde yer alan TT_{it} =Toplam Tahakkukları, TV_{it-1} =Önceki Yılın Toplam Varlıklarını, $\Delta Hasılat_{it}$ =Hasılatdaki Değişimi, $\Delta Alacaklar_{it}$ =Alacaklardaki Değişimi, MDV_{it} =Maddi Duran Varlıkları, FNA_{it} = İşletme Faaliyetlerinden Sağlanan Nakit Akışını ifade etmektedir.

Modifiye Jones Modeli ve benzerleriyle yapılan toplam ihtiyari tahakkuk ölçümleri kazanç yönetimini genel olarak göstermeye yönelik toptancı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Kazanç yönetimine yönelik toptan ölçüm yöntemleri, kazanç yönetiminin nasıl uygulandığına yönelik detaylı bir çıkarsamaya imkân vermemektedir. Marquardt ve Wiedman (2004) toplam tahakkukları oluşturan ve kazancın yönetilmesinde kullanılabileceğini öngördükleri spesifik tahakkuk unsurlarına yönelik ölçümler geliştirmişlerdir. Araştırmacıların belirledikleri tahakkuk unsurları alacaklar, stoklar, amortisman giderleri, satıcılar hesabı, borç ve gider karşılıkları ve özel kalemler olarak adlandırdıkları olağandışı ve geçici kalemlerdir. Belirtilen çalışmada, spesifik tahakkukların ihtiyari kısmı için belirlenen ölçüm yaklaşımı literatürdeki toplam ihtiyari tahakkukların ölçümüyle benzeşmektedir. Her bir spesifik kalem için ihtiyari tahakkuk tutarı, ilgili kalemdeki bir önceki döneme ait tutara göre gerçekleşen değişimdeki beklenmeyen sapmadır. Çalışmamızın analiz bölümünde raporladığımız alacaklar, stoklar ve amortisman giderleri kalemlerindeki spesifik tahakkuklara ilişkin Marquardt ve Wiedman'ın (2004) geliştirdiği ölçümler aşağıda sunulmuştur:

$$ALBD_{it} = [Alacak_{it} - (Alacak_{it-1} \times Satışlar_{it} / Satışlar_{it-1})] / TV_{it-1}$$

$$SBD_{it} = [Stok_{it} - (Stok_{it-1} \times SMM_{it} / SMM_{it-1})] / TV_{it-1}$$

$$AGBD_{it} = [Amort_{it} - (Amort_{it-1} \times MDV_{it} / MDV_{it-1})] / TV_{it-1}$$

Denklemlerdeki değişkenlerin indislerinden i , i . şirkete; t , t . yıla işaret etmektedir. Alacaklar kalemini belirleyen başlıca unsurun satışlar olduğundan hareketle, alacaklardaki beklenmeyen değişim (ALBD), t yılındaki satışlarda bir önceki yıla göre yaşanan değişime oranla t yılının alacaklarında beklenen tutara göre oluşan fark olarak formüle edilmiştir. Stoklar kalemi doğrudan doğruya satılan malın maliyetiyle (SMM) ilgili olduğu için stoklardaki beklenmeyen değişim (SBD), t yılındaki satılan malın maliyetinde bir önceki yıla göre yaşanan değişime oranla t yılının stoklarında beklenen tutara göre oluşan fark olarak belirlenmiştir. Bunlara benzer olarak, amortisman giderlerinin de maddi duran varlıkların bir oranı olarak sabit seyretmesi beklenir. Dolayısıyla, amortisman giderlerindeki beklenmeyen değişim (AGBD), t yılındaki maddi duran varlıklarda (MDV) bir önceki yıla göre yaşanan değişime oranla t yılının amortisman giderlerinde beklenen tutara göre oluşan fark olarak formüle edilmiştir. Alacaklar, stoklar ve amortisman giderleri için hesaplanan beklenmeyen değişimlerin üçü de $t-1$ yılının toplam varlıklarına (TV) oranlanarak hesaplanmaktadır.

Şüpheli alacak karşılığını da içerecek şekilde brüt alacaklar ile hesaplanan ALBD'nin pozitif olması hasılatın tanınmasına veya alacakların tahsil edilebilirliğine ilişkin yönetimin yanlış takdir yetkisi kullanarak kazanç yönetiminin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Hasılatın erken tanınması eş zamanlı bir envanter hareketi yaratmayarak satılan malın maliyetine yansımayacağı için SBD'yi yükseltecektir. Satılan malın maliyetinin olduğundan düşük gösterilmesi de SBD'yi yükseltir. Amortisman giderinin düşürülmesi kâra pozitif yansıyacaktır ve AGBD'yi düşürecektir. Böyle bir durumda şirketin maddi duran varlıkları olduğundan yüksek değerlendirilmiş olmaktadır. Marquart ve Wiedman (2004: 467) tahakkuklar ile kazancın yönetilmesini kazancı artırmak olarak tanımlamaktadır. Buna göre, kazanç yönetimi yapıldığı varsayılan yıl için alacaklara ilişkin ALBD ve stoklara ilişkin SBD'de pozitif, bir gider kalemi olarak amortismanlara ilişkin AGBD'de ise negatif işaret gözlenmesi beklenir.

Bağımsız denetçinin olumlu görüş dışında farklı bir görüş bildirmesinin kazanç yönetimi gibi bir finansal bilgi manipülasyonuna işaret eden durumlar dışında farklı nedenleri olabilir. Bunlar denetimin kapsamının çeşitli nedenlerle sınırlandırılmış olması, denetçinin bağımsızlığını ortadan kaldıran koşullar veya GKGMİ'ye uygun olmayan raporlama uygulamalarıdır (Arens vd., 2012). Dolayısıyla, denetim raporlarındaki şartlı denetim görüşlerinin içerik olarak incelenmesi gerekir. Bu analiz kapsamında, 2013-2019

yılları arasında SPKn.'a tabi olan holding ve finans sektörü dışındaki şirketlerin denetim raporları taranmış ve 224 adet şartlı görüş bildirilen denetim raporu incelenmiştir. İncelenen raporlarda kazanç yönetimine doğrudan işaret eden çeşitli vurgular yer almaktadır. Bu vurgulardan bir kısmı kazanç yönetimi ile doğrudan ilişkilendirilemezken, bir kısmı geniş anlamda finansal bilgi manipülasyonu bağlamında ele alınabilir. Burada sunulan çalışmada kullanılan veri setine ait denetim görüşlerini inceleyen Benligiray ve Onay'ın (2020) oluşturduğu sınıflandırma Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Şartlı Görüş İçeren Denetim Raporlarındaki İfadelerin Sınıflandırılması

(i) Kazanç yönetimine işaret eden vurgular *	
Karşılık Ayrılması Gerektiği - Ticari Alacaklar	28
Karşılık Ayrılması Gerektiği - Diğer Alacaklar	17
<i>(Karşılık Ayrılmayan Alacaklarda İlişkili Taraf Vurgusu)</i>	(24)
Varlıkların Olduğundan Yüksek Değerlendiği	9
Karşılık Ayrılması Gerektiği - Finansal Varlıklar Değer Düşüklüğü	6
Stok/SMM Değerinin Düşük Gösterildiği	5
(ii) Finansal bilgiyi olduğundan farklı gösteren diğer vurgular	
Gelir tablosuyla ilişkili hususlar	8
Bilançonun pasifiyle (çoğunlukla, öz kaynaklarla) ilişkili hususlar	6
Bilançonun aktifiyle ilişkili hususlar	3
(iii) Dolaylı olarak örtülü kazanç aktarımına işaret eden vurgular	
Tahsilat için takibin yapılmaması - Diğer Alacaklar	12
Tahsilat için takibin yapılmaması - Ticari Alacaklar	3
<i>(Takibi yapılmayan Alacaklarda İlişkili Taraf Vurgusu)</i>	(13)
Tahsilat için takibin yapılmaması - Avanslar	4
Diğer çeşitli vurgular	142

* Kazancı artırıcı etkide bulunması beklenen kazanç yönetimi uygulamaları

İncelenen raporlarda yer alan vurgulardan biri veya birkaçı bir arada bulunabilmektedir. Finansal tablolarında şartlı görüş alan şirketlerin bir kısmının denetçi tarafından vurgulanan hususları tekrarladıkları, yani aynı sebeplerden ötürü birden çok kez şartlı görüş aldıkları gözlenmiştir. Ayrıca, görüşte belirtilen vurgu kimi durumlarda denetim görüşünün oluşturulduğu yıldan önceki bir yıla işaret etmektedir. Bu sebeple analizde yer alan şirket-yıl verisinin seçiminde, görüşte yer alan vurguda işaret edilen yılın seçilmesine özen gösterilmiştir. Tablo 1'de "diğer çeşitli vurgular" olarak sınıflandırılan görüşler için bir alt sınıflandırma oluşturulmuştur. Benligiray ve Onay'ın (2020) diğer çeşitli vurgular için oluşturduğu alt sınıflandırma Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Şartlı Görüş İçeren Denetim Raporlarındaki Diğer Çeşitli Vurguların Sınıflandırılması

(i) Finansal bilgi manipülasyonu ihtimali yaratabilecek diğer çeşitli vurgular	
Varlıklara ilişkin değer düşüklüğü çalışmasının gerekliliğine ilişkin belirsizlikler	15
Finansal yatırımların gerçeğe uygun değer ile hesaplanmasına ilişkin belirsizlikler	13
Alacaklar için karşılık ayrılması gerekliliğine ilişkin belirsizlikler	12
Stok değerlemesine ilişkin belirsizlikler	11
Vergi/Ceza doğurabilecek devam eden davalar için karşılık ayrılabilmesi vurgusu	8
Şerefiye ve maddi olmayan duran varlıkların değerlenmesine ilişkin belirsizlikler	4
(ii) Şartlı görüşteki diğer çeşitli vurgular	
İşletmenin sürekliliğinin belirsizliği, borca batıklık durumunun vurgulanması	22
Bağlı ortaklık ve iştiraklerin değerlemesine ve/veya denetlenmesine ilişkin sorunlar	17
Çeşitli kalemler özelinde yeterli denetim kanıtı toplanamaması	14
Borç mutabakatının yapılamaması	13
Gayrimenkuller için değerlendirme raporu alınmaması	13
Devam eden dava ve benzeri durumlar hakkında ilave açıklamalar	12
(iii) Sınıflandırılmayan diğer çeşitli vurgular	30

Şartlı denetim görüşlerinde doğrudan kazanç yönetimine işaret eden vurgular saptanmıştır. Bu vurgular esas olarak kazancın olduğundan fazla raporlandığını ifade etmektedir. Kazanç yönetimine işaret eden vurgular arasında alacaklarla ilişkili olanların önemli bir boyutta olduğu görülmektedir. Bunun yanında stoklar/SMM ve diğer varlıklar üzerinden kazanç yönetimine işaret eden vurgular da bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, şartlı görüşlerde doğrudan kazanç yönetimiyle ilişkilendirilemeyen fakat kazancın raporlanmasını etkileyebilecek diğer vurgular da saptanmıştır. Bunlar finansal bilgiyi olduğundan farklı gösteren diğer vurgular ve dolaylı olarak örtülü kazanç aktarımına işaret eden vurgular olarak sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda toplam ve spesifik tahakkukları analiz etmek için Tablo 1 ve Tablo 2'de sınıflandırılan vurgulara göre şirket-yıl verisi grupları oluşturulmuş ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Denetim Görüşlerindeki Vurgulara Göre Oluşturulmuş Analiz Grupları

Kısaltma	Tanım	Kapsam
KZY	Denetim görüşünde kazanç yönetimine işaret eden vurgular	Tablo1 (i)
FBM	Denetim görüşünde diğer finansal bilgi manipülasyonuna işaret eden vurgular	Tablo1 (ii) ve Tablo2 (i)
ŞDG	Şartlı denetim görüşü	Tablo1 ve Tablo2'deki tümü
DİĞ-ŞDG	Şartlı denetim görüşleri içinde kriterlere uymayan diğerleri	Tablo1 ve Tablo2'deki diğerleri
AL-KZY	Denetim görüşünde alacakla ilgili kazanç yönetimine işaret eden vurgular	Tablo1 (i) 1.ve 2. satır
AL-FBM	Denetim görüşünde alacakla ilgili diğer finansal bilgi manipülasyonuna işaret eden vurgular	Tablo2 (i) 3. satır
AL-ÖKA	Denetim görüşünde alacakla ilgili örtülü kazanç aktarımına işaret eden vurgular	Tablo1 (iii) 1.ve 2. satır
AL-DİĞ-ŞDG	Şartlı denetim görüşleri içinde kriterlere uymayan diğerleri	Tablo1 ve Tablo2'deki diğerleri

Şartlı denetim görüşlerine göre oluşturulan şirket-yıl verisi grupları iki ayrı sınıflandırma yaklaşımıyla oluşturulmuştur. Bunlardan ilki kazanç yönetimine yönelik toplu sınıflandırmadır. Buna göre, denetim görüşünde doğrudan kazanç yönetimine işaret eden vurgular bulunan şirketlerin ilgili yıla ait verisi KZY grubunda yer almaktadır. FBM şirket-yıl veri grubu denetim görüşünde diğer finansal bilgi manipülasyonuna işaret eden vurgulara sahiptir. Bu iki grupta yer almayan fakat yine de şartlı denetim görüşüne sahip olan şirket-yıl verisi DİĞ-ŞDG'de yer alır. Tüm şartlı denetim görüşü şirketlerinin yer aldığı veri grubu ŞDG'dir. İkinci sınıflandırma yaklaşımı, Tablo 1 ve Tablo 2'de önemli yer tutan alacaklara ilişkin vurguları da dikkate almaktadır. Bu gruptaki sınıflandırmaların açıklaması ilk gruptakilere benzerdir, fakat ek olarak denetim görüşündeki vurgunun alacaklarla ilişkili olması kriterini içerir. Tüm veri grupları için oluşturulan referanslar Tablo 3'te sunulmuştur.

Denetim raporundaki şartlı görüşleri incelenen 224 şirketin ilgili yıllarına ait finansal verisinde analiz parametrelerinin tümüne ulaşılabilenlerin sayısı 180'dir. Denetim görüşlerinin yıllara göre dağılımı çok farklılık göstermemektedir. Şartlı görüşe sahip tüm verideki yılların medyan değeri 2016'dır. Bu şirketlerin sektörel dağılımı incelendiğinde, Borsa İstanbul'daki tüm şirketlerin genel dağılımına benzer olduğu görülmüştür. Bunlar dikkate alınarak, ihtiyari tahakkukların hesaplanmasında ve aynı zamanda alt gruplardaki karşılaştırmalarda kullanılacak bir kontrol şirketleri grubu oluşturulmuştur. Bunun için Thomson-Reuters Datastream veri tabanında verisi olan Borsa İstanbul Şirketlerinden, medyan yılı 2016 olacak şekilde, rassal bir örneklem oluşturulmuştur. Kontrol şirketleri veri grubunun örneklem büyüklüğü 720'dir. Yöntem, veri seti ve analiz gruplarının

oluşturulması açıklandıktan sonra, Bulgular ve yorum başlığı altında, burada açıklanan yöntem uygulanarak oluşturulan analiz gruplarına ait veriler karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

3. BULGULAR VE YORUM

Şartlı denetim görüşüne göre kazanç yönetimi ve kazancı etkileyebilecek diğer finansal bilgi manipülasyonlarına yönelik yapılan sınıflandırmalara göre toplam ve kalemler bazında ihtiyari tahakkukları incelemenden önce, oluşturulan analiz grupları sahip oldukları genel özellikler bakımından incelenmiş ve kontrol şirketleriyle birlikte finansal karakteristiklerinin bir karşılaştırmasına yer verilmiştir. Analiz grupları için seçilmiş finansal göstergeler ortalama değer olarak Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Analiz Grupların İçin Seçilmiş Betimleyici İstatistikler

Değişken (ortalama)	Kontrol Şirketleri	TÜM-ŞDG Şirketleri	KZY Şirketleri	FBM Şirketleri
TT/TV	- 0,008	- 0,026	- 0,034	- 0,028
FNA/TV	0,040	0,021	0,014	- 0,034
ROA	0,027	-0,036	-0,019	-0,149
TV (x 1.000)	2.975.910	651.821	594.356	325.230
Borç/TV	0,295	0,364	0,341	0,316
Al.Karş.Gid/Alacaklar	0,043	0,079	0,063	0,047
Alacaklar/TV	0,242	0,224	0,232	0,247
Stoklar/TV	0,148	0,122	0,151	0,137
Amort.Gid./BrütDV	0,098	0,694	0,578	0,445
n (birim)	720	180	42	46

Tablo 4'te 2013-2019 dönemde şartlı denetim görüşüne sahip tüm şirketler (TÜM-ŞDG) içinde kazanç yönetimi vurgusu kapsamında ele alınan grupta (KZY) şirket-yıl verisi 42, diğer finansal bilgi manipülasyonları ihtimali kapsamında oluşturulan grupta (FBM) şirket-yıl verisi 46 örneklem birimine sahiptir. Toplam tahakkukların toplam varlıklara oranı (TT/TV) grup içi ortalamlar incelendiğinde, kontrol şirketlerinde sıfıra yakın negatif bir değer gözlenirken, şartlı denetim görüşüne sahip şirket gruplarında toplam tahakkukların yine negatif fakat çok daha düşük değerler aldığı görülmüştür. Analiz gruplarında, nakit akışlarının toplam varlıklara oranı (FNA/TV) FBM hariç pozitifdir. Kontrol şirketlerinin aktif kârlılığı (ROA) ortalama olarak %2,7 civarında seyrederken,

diğer gruplarda aktif kârlılığı negatiftir. FBM şirketlerinin ortalama olarak toplam varlıklarına göre büyük ölçüde zarar ettiği görülmektedir.

Şartlı denetim görüşü alan şirketlerin ortalama büyüklüğü ile kontrol şirketleri arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Şartlı denetim görüşü alan şirketler, diğer şirketlerin ortalama olarak yaklaşık beşte biri büyüklüğündedir. Gruplar arasında borçlanma oranları büyük farklılık göstermemektedir. Yine de şartlı görüş alan şirketlerin kontrol şirketlerden bir miktar daha fazla borçlandığı söylenebilir. Grupların dönem içi ayrılan alacak karşılığının alacaklara oranları, alacakların ve stokların toplam varlıklara oranları benzerdir. Önemli bir fark amortisman giderlerinin maddi duran varlıkların brüt tutarına oranında gözlenmektedir. Kontrol şirketleri grubunda bu oran ortalama olarak %9,8 iken, diğer gruplardaki oran bu değerin çok üstündendir. Belirtmek gerekir ki bu farkı artıran, çok sayıda aşırı uç değere sahip örneklem birimleridir.

Analiz gruplarında yer alan tüm örneklem birimleri için toplam ihtiyari tahakkuklar yöntem bölümünde açıklanan Modifiye Jones modeline göre oluşturulmuştur. Bu modelde öncelikle toplam tahakkukların bağımlı değişken olduğu bir regresyon modeli ile her bir şirket-yıl örneklem birimi için toplam tahakkuklar tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, tahmin modelinin açıklayıcılık düzeyi R^2 ve F anlamlılık değerleri önem taşımaktadır. Sektörel ayrıma gidilmeden 900 örneklem birimiyle oluşturulan Modifiye Jones tahmin modeli orijinal haliyle bir bütün olarak anlamlıdır ($F=7,59$) fakat bu modelin açıklayıcılık düzeyi düşüktür ($R^2=0,025$). Modelin açıklayıcılığını artırmanın bir yolu tahmin modelini sektörel bazda oluşturmaktır. Fakat analizin veri setinde sektörel kırımların yeterli örneklem birimine sahip olmaması nedeniyle sektörel bir ayırım uygulanmamıştır. Toplam tahakkukları daha yüksek düzeyde açıklayan bir tahmin modeline ulaşmak için, modele nakit akışlarının toplam varlıklara oranı (FNA/TV) değişkeni ilave edilmiştir. Oluşturulan yeni model bir bütün olarak anlamlı ($F=87,64$) ve açıklayıcılık düzeyi ($R^2=0,282$) bakımından benzer amaca sahip çalışmalara göre kabul edilebilir bir seviyededir. Buna göre oluşturulmuş toplam ihtiyari tahakkuklar ve yöntem bölümünde açıklanan spesifik tahakkukların bir ölçümü olarak spesifik kalemlerdeki beklenmeyen değişim oranları Tablo 5 ve Tablo 6'da analiz grupları bazında karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Tablo 5. Genel Gruplar Bazında Toplam ve Spesifik Tahakkuklara İlişkin Göstergeler

Değişken (ortalama)	Kontrol Şirketleri	Tüm ŞDG Şirketleri	KZY Şirketleri	FBM Şirketleri	DİĞ-ŞDG Şirketleri
İT / TV	0,008	- 0,032	- 0,035	- 0,051	- 0,021
ALBD	0,001	- 0,019	0,027	- 0,074	- 0,014
SBD	- 0,010	- 0,052*	0,004*	- 0,011	- 0,099
AGBD	- 0,005	- 0,021	- 0,001	0,010	- 0,046
n (birim)	720	180	42	46	92

* Wilcoxon signed-rank test sig. değeri < %10

Tablo 5'te kazanç yönetimine ilişkin genel sınıflandırma yaklaşımıyla oluşturulmuş analiz gruplarının (bkz. Tablo 3) toplam ve spesifik ihtiyari tahakkuklarına ait grup içi ortalamalar karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Kontrol şirketlerinde, beklendiği üzere, ihtiyari tahakkukların ortalaması sıfıra yakın bir değerdedir. Diğer taraftan şartlı denetim görüşü bulunan şirketlerin ihtiyari tahakkukları ortalama olarak negatiftir. Ek olarak, şartlı denetim görüşünün alt grupları olan kazanç yönetimine yönelik vurgulara sahip şirketler (KZY), kazancı olduğundan farklı gösterebilecek diğer finansal bilgi manipülasyonu vurgularına sahip şirketler (FBM) ve bu iki alt grubun dışında kalan diğerleri (DİĞ-ŞDG) için de toplam ihtiyari tahakkuklar ortalama olarak negatiftir. KZY şirketler grubu için bu bulgu özellikle dikkat çekicidir. Çünkü bu sonuç, şartlı denetim görüşlerinde kazancını olduğundan yüksek gösterdiği iması bulunan şirketlerin toplam ihtiyari tahakkuklarını azaltıcı yönde kullandığı ve dolayısıyla kendi tercihleriyle kazançlarını azalttığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu çıkarsamanın geçerliliği ihtiyari tahakkuklar için kullanılan ölçüm yönteminin gerçekten ihtiyari tahakkukları gösteriyor olmasına bağlıdır.

Tablo 5'in alacaklarla ilgili ihtiyari tahakkukları ölçen ALBD değerlerine bakıldığında, KZY şirketler grubunun pozitif değer alırken diğer tüm analiz gruplarında bu değer negatif olduğu görülmektedir. Buna göre, denetim görüşünde kazanç yönetimine ilişkin vurgular bulunan şirketlerin alacaklara ait ihtiyari tahakkuklar yoluyla kazancını olduğundan yüksek gösterdiği söylenebilir. Benzer yorum stoklarla ilgili ihtiyari tahakkukları ölçen SBD değeri için de geçerlidir: denetim görüşünde kazanç yönetimine ilişkin vurgular bulunan şirketlerin stoklara ait ihtiyari tahakkuklar yoluyla kazancını olduğundan yüksek gösterdiği söylenebilir. Kazancını artış yönünde yöneten şirketlerde amortisman giderine ilişkin ihtiyari tahakkukların negatif olması beklenir. Beklentiye uygun olarak, KZY şirketler grubunun AGBD değeri negatiftir. Burada yapılan

çıkarsamaların geçerliliği spesifik tahakkuklar için kullanılan ölçüm yöntemlerinin gerçekten ihtiyari tahakkukları gösteriyor olmasına bağlıdır.

Analizin bu kısmında, özet olarak, denetim görüşlerinde kazancını yönettiği iması bulunan şirketlerde ölçülen spesifik tahakkuk kalemlerinin ihtiyari kısmının kazanç artırımı yönünde raporlandığı söylenebilir. Fakat bu şirketlerde ölçülen toplam ihtiyari tahakkuklar negatif olduğu için bu gruptaki şirketler adına genel anlamda bir kazanç yönetiminden bahsedilememektedir. Dolayısıyla bu çalışmada benimsenen alacak / stok / amortisman giderleri kalemlerine yönelik spesifik tahakkuk ölçümleriyle saptanan kazanç yönetimi, şirketlerin genel anlamda kazançlarını yönettiklerini göstermemektedir. Bununla birlikte, toplam tahakkukları etkileyen satıcılar hesabı, borç ve gider karşılıkları ve özel kalemler gibi birçok spesifik tahakkuk kalemi bulunmaktadır. Kapsamı genişletilmiş bir çalışmada, diğer spesifik tahakkuk kalemlerinin etkisiyle ilave çıkarımlar yapılabilir.

Tablo 6. Alacaklara İlişkin İfadeler Özelinde Toplam ve Spesifik Tahakkuklara İlişkin Göstergeler

Değişken (ortalama)	AL-KZY Şirketleri	AL-FBM Şirketleri	AL-ÖKA Şirketleri	AL-DİĞ-ŞDG Şirketleri
İT / TV	- 0,041	- 0,036	- 0,031	- 0,030
ALBD	0,042	- 0,111	0,161	- 0,041
SBD	0,012	0,003	- 0,005	- 0,076
AGBD	- 0,002	- 0,003*	- 0,265*	- 0,004
n (birim)	28	12	12	128

* Wilcoxon signed-rank test sig. değeri < %5

Spesifik tahakkukların incelenmesinde Tablo 1 ve Tablo 2'de önemli yer tutan alacaklara ilişkin vurguların çokluğu dikkate değerdir. Bu sebeple, şartlı denetim görüşlerini baz alan kazanç yönetimi sınıflandırmalarında alacaklara özel bir ayırım yaratılmıştır. Tablo 6'da kazanç yönetiminde alacaklara yapılan vurguya dayalı sınıflandırma yaklaşımıyla oluşturulmuş analiz gruplarının (bkz. Tablo 3) toplam ve spesifik ihtiyari tahakkuklarına ait grup içi ortalamalar karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Buradaki tüm analiz grupları için toplam ihtiyari tahakkuklar negatiftir. Yani doğrudan veya dolaylı olarak kazanç yönetimini ima eden denetim görüşlerine karşın, şartlı denetim görüşü alan şirketlerin genelinde görülen negatif toplam ihtiyari tahakkuklar burada da gözlenmektedir. Tekrar etmek gerekirse, bu bulgunun güvenilirliği ihtiyari tahakkuklar için kullanılan ölçüm yönteminin gerçek ihtiyari tahakkukları ne ölçüde yansıttığına bağlıdır.

Tablo 6'da denetim görüşünde alacaklar üzerinden kazanç yönetimini ima eden vurgulara sahip olan şirketlerde (AL-KZY) alacaklarla ilgili ihtiyari tahakkukları ölçen ALBD değerinin pozitif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, alacaklarında tahsilat takibi yapmadığına yönelik denetim görüşü bildirilen ve bu sebeple örtülü kazanç aktarımına (AL-ÖKA) yorulabilecek faaliyetleri içeren şirketler grubunda ALBD pozitif ve yüksek bir değere sahiptir. Aynı analiz grubunda amortisman giderine ilişkin ihtiyari tahakkukların da önemli büyüklükte ve negatif olduğu görülmektedir. Bu durum amortismanlara yönelik tahakkuklarda kazancı artıcı yönde beklenmeyen bir değişime işaret etmektedir.

Özet olarak, denetim görüşlerinde alacaklara ilişkin vurgulara göre yapılmış ikinci kazanç yönetimi gruplandırmasında da spesifik tahakkuk ölçümlerinde beklenen yönde sonuçlara ulaşılmıştır. Fakat buradaki analiz gruplarının örneklem büyüklükleri görece düşüktür ve bu sebeple ulaşılan sonuçların genellenebilirliği de sınırlıdır. Bu analizde yapılan çıkarsamalar yalnızca ortalama değerler üzerinden yapılmıştır. Gruplar arası farkların parametrik olmayan analizdeki istatistiksel anlam düzeyleri elde edilen sonuçların güvenilirliğini azaltmaktadır. Bunun nedeni ortalamalara kıyasla ölçülen sapmaların çok yüksek olmasıdır.

- 105 -

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Borsa İstanbul şirketlerinden oluşan bir örneklemde yöneticilerin muhasebe tahmin ve tercihleri üzerindeki takdir yetkilerinin kötüye kullanımı incelenmiş ve Türkiye'deki şirketlerde gerçekleşen kazanç yönetimi eylemlerini belirlemek amaçlanmıştır. Türkiye'deki şirketlerin genel olarak kazanç yönetimi yönelimini toplam tahakkuklar üzerinden belirlemek ile birlikte hangi kalemlerin yöneticilerin kazanç yönetimi eylemlerinde kullanıldığını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç için bağımsız denetim raporları ayrıntılı olarak analiz edilmiş ve kazanç yönetimi davranışlarını da içine alan finansal bilgi manipülasyonuna işaret etme potansiyeli taşıyan vurgular belirlenmiştir. Araştırma kapsamında denetim raporlarında 2013-2019 yılları arasında şartlı görüş bildirilen Borsa İstanbul şirketleri, denetim görüşlerindeki ifadeler baz alınarak araştırmanın amaçlarına uygun şekilde sınıflandırılmıştır.

Spesifik tahakkukları inceleyen araştırmalar, bu çalışmada ayrıntılı olarak tartışılan bazı dezavantajlarla karşı karşıyadır. Bunların başında hangi tahakkuk kalemlerinin kötüye kullanılabileceğinin en baştan güvenilir bir şekilde belirlenmesinin zorluğu gelir. Çünkü hangi hesapların kazancı yönetmek için kullanıldığı net bir şekilde belirlenemez ise parametrik veya parametrik olmayan istatistiksel testlerin gücü zayıflar. Bu çalışmada hangi kalemlerin kazanç yönetimi için kullanıldığını testler öncesinde öngörebilmek amacıyla denetim raporlarından yararlanılmıştır. Ayrıca, bu çalışmada olduğu gibi, spesifik bir kalemin literatürde belirtilen bir kazanç yönetimi motivasyonu ile ilişkisini tespit etmek yerine kazanç yönetiminin büyüklüğünü ölçmeyi amaçlayan çalışmalarda yönetim tarafından kullanılması muhtemel her bir tahakkuk kalemi için bir hesaplama gereklidir. Bu çalışmada alacaklar, stoklar ve amortisman giderleri için tahakkukların beklenmeyen değişimini ölçen hesaplamalardan faydalanılmıştır.

Kazanç yönetiminin kazancın artırılması yönünde eylemlerle gerçekleştirildiği varsayımı altında, alacaklar ve stoklara ilişkin beklenmeyen değişiminin pozitif, amortisman giderlerine ilişkin beklenmeyen değişimin ise negatif olması beklenir. Çünkü kazancını olduğundan yüksek raporlamayı amaçlayan bir şirket, alacaklarını ve stoklarını gerçekte olduğunda fazla, amortisman giderlerini ise daha az gösterme eğilimindedir. Bu çalışma kapsamında incelenen denetim raporlarında kazanç yönetimine işaret eden ifadeler bulunan şirketler, yukarıda açıklanan kazanç yönetimi beklentisi ile tutarlı olarak alacak ve stoklarını olduğundan farklı şekilde pozitif yönde, amortisman giderlerini ise negatif yönde raporlamıştır. Bu bulgu, araştırma kapsamında incelenen üç spesifik tahakkuk kaleminin şirket yöneticileri tarafından kazanç yönetimi eylemlerinde kullanıldığını desteklemektedir.

Çalışma kapsamında incelenen denetim raporlarında alacaklara ilişkin ifadelerin diğer kalemlere göre daha fazla olması nedeniyle, alacaklara ilişkin detaylı bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırma bağlamında, spesifik tahakkuklara ilişkin göstergeler incelendiğinde denetim raporlarında alacaklar üzerinden kazancını yönettiğine ilişkin ifadeler bulunan şirketlerin spesifik ihtiyari tahakkuklarını kazancı artırıcı yönde kazanç yönetimi beklentisiyle tutarlı şekilde raporladığı belirlenmiştir. Buna göre, bu şirketlerin alacaklar ve stoklarının ihtiyari kısmının pozitif, amortisman giderlerinin ise negatif olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, denetim raporlarında alacaklar özelinde ifadeler bulunan kazancını yöneten şirketlerin manipülatif eylemlerinde söz konusu üç kalemden

faaydalandıklarını doğrular niteliktedir. Bu bulgu önceki paragrafta açıklanan bulguyla birlikte değerlendirildiğinde, denetim görüşlerinde güçlü bir kazanç yönetimi vurgusu bulunan işletmelerin alacaklar, stoklar ve amortisman giderleri üzerinden kazançlarını yönettikleri çıkarımı yapılabilir.

Bu çalışma kapsamında, denetim raporlarında şartlı görüş bildirilen şirketler üzerinden genel bir tahakkuk değerlendirmesi yapabilmek için toplam tahakkuklar da analiz edilmiştir. Buna göre, araştırma kapsamında yapılan her iki sınıflandırmaya göre kategorize edilen şirket gruplarının hepsinde tutarlı bir şekilde toplam tahakkukların ihtiyari kısmının negatif olduğu belirlenmiştir. Bu şirketlerde toplam ihtiyari tahakkukların negatif olması, genel anlamda bir kazanç artırımı olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, Türkiye’deki şirketlerin toplam ihtiyari tahakkukları üzerinden genel bir kazanç yönetimi değerlendirmesi yapıldığında, kazanç artırımına dönük bir yönelimden bahsetmek doğru olmayacaktır. Denetim raporlarındaki kazanç yönetimi vurguları da dikkate alındığında, Borsa İstanbul şirketlerinin 2013-2019 yıllarına ait denetim raporlarında işaret edilen spesifik kalemlerdeki kazanç artırıcı eylemlerin genel anlamda bir kazanç yönetimine işaret etmediği sonucuna ulaşılabilir.

- 107 -

Kazancını yöneten şirketlerin spesifik tahakkuk kalemlerindeki beklenmeyen değişimin denetim raporlarındaki kazancı artırıcı yönde vurguları doğrular nitelikte olmasına karşın toplam ihtiyari tahakkukların negatif yönde olması üç başlıkta açıklanabilir. Her şeyden önce elde edilen sonuçlara, toplam ihtiyari tahakkukları ölçmek için kullanılan modelin performansına bağlı olarak ulaşıldığı unutulmamalıdır. Bu çalışmada belirttiğimiz üzere, birçok araştırmacı tarafından toplam tahakkuk modellerine, kazanç yönetiminin göstergesi olan yöneticilerin takdir yetkisinden kaynaklanan tahakkuklar ile şirketin ekonomik performansındaki değişimden kaynaklanan tahakkukları birbirinden ayıramadığı eleştirisinin yöneltildiği dikkate alınmalıdır. İkincisi, çalışmanın toplam tahakkuk modeline ilişkindir. Bu çalışmada ihtiyari tahakkukları ölçmek için birçok çalışmada en iyi performansı gösterdiği raporlanan Modifiye Jones Modelinden yararlanılmıştır. Ancak çalışmamız kapsamında, sektörel ayrımlar sonrasında yeterli örneklem sayısına ulaşamadığı için modelin ölçüm performansını artırmaya yönelik olarak sektörel bir ölçüm yapılmamıştır. Bu durum çalışmamızın toplam ihtiyari tahakkukların ölçümünü zayıflatan bir sınırlılığıdır. Son olarak, spesifik tahakkuklara ilişkin sonuçların tersine toplam tahakkukların ihtiyari kısmının negatif olması, çalışma

kapsamına alınan spesifik tahakkuk kalemlerinin sayısı ile açıklanabilir. Muhasebede toplam tahakkukları açıklayan çok sayıda spesifik kalem mevcuttur. Bu çalışmada ise spesifik tahakkuklar sadece üç kalem üzerinden araştırılmıştır. Yani çalışmada yer alan şirketlerde toplam ihtiyari tahakkukların negatif olması, araştırma kapsamına alınmayan tahakkuk kalemlerinden kaynaklanıyor olabilir. Gelecekteki çalışmalarda daha fazla spesifik tahakkuk kaleminin incelenmesi, bu sonuca ilişkin belirsizliği ortadan kaldırmaya dönük bir katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

- Adiel, R. (1996). Reinsurance and the management of regulatory ratios and taxes in the property—Casualty insurance industry. *Journal of Accounting and Economics*, 22(1-3), 207-240.
- Arens, A., Elder, R. J. & Beasley, M. (2012). *Auditing and Assurance Services: an Integrated Approaches*, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Bartov, E., Gul, F. A. & Tsui, J. S. L. (2001). Discretionary Accruals Models and Audit Qualifications, *Journal of Accounting and Economics*, 30(3), 421–452.
- Beatty, A., Chamberlain, S. L., & Magliolo, J. (1995). Managing financial reports of commercial banks: The influence of taxes, regulatory capital, and earnings. *Journal of Accounting Research*, 33(2), 231-261.
- Beatty, A. L., Ke, B., & Petroni, K. R. (2002). Earnings management to avoid earnings declines across publicly and privately held banks. *The Accounting Review*, 77(3), 547-570.
- Beaver, W. H., McNichols, M. F., & Nelson, K. K. (2003). Management of the loss reserve accrual and the distribution of earnings in the property-casualty insurance industry. *Journal of Accounting and Economics*, 35(3), 347-376.
- Beneish, M. D. (1997). Detecting GAAP violation: Implications for assessing earnings management among firms with extreme financial performance. *Journal of Accounting and Public Policy*, 16(3), 271-309.
- Beneish, M. D. (2001). Earnings management: A perspective. *Managerial Finance*, 27(12), 3-17.
- Benligiray, S., & Onay, A. (2020). Finansal Bilgi Manipülasyonu Bağlamında Bağımsız Denetçi Raporlarının ve SPK Bültenlerinin İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 13-42.
- Chen, C. J., Chen, S. & Su, X. (2001). Profitability regulation, earnings management, and modified audit opinions: Evidence from China. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 20(2), 9-30.
- Cheng, X. (2012). Managing specific accruals vs. structuring transactions: Evidence from banking industry. *Advances in Accounting*, 28(1), 22-37.
- DeAngelo, L. E. (1986). Accounting numbers as market valuation substitutes: A study of management buyouts of public stockholders. *Accounting review*, 400-420.
- Dechow, P. M., Sloan, R. G., & Sweeney, A. P. (1995). Detecting earnings management. *The Accounting Review*, 70(2), 193-225.
- Demir, V., & Bahadır, O. (2007). Muhasebe Manipülasyonu: Yöntem ve Teknikler. *Mali Çözüm Dergisi*, 17(84), 103-119.

- Dhaliwal, D. S., Gleason, C. A., & Mills, L. F. (2004). Last-chance earnings management: using the tax expense to meet analysts' forecasts. *Contemporary Accounting Research*, 21(2), 431-459.
- Francis, J. R. & Krishnan, J. (1999). Accounting Accruals and Auditor Reporting Conservatism, *Contemporary Accounting Research*, 16(1), 135-165.
- Guay, W. R., Kothari, S. P., & Watts, R. L. (1996). A market-based evaluation of discretionary accrual models. *Journal of Accounting Research*, 34, 83-105.
- Healy, P. M. (1985). The effect of bonus schemes on accounting decisions. *Journal of Accounting and Economics*, 7(1-3), 85-107.
- Healy, P. M., & Wahlen, J. M. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting Horizons*, 13(4), 365-383.
- Holthausen, R. W., Larcker, D. F., & Sloan, R. G. (1995). Annual bonus schemes and the manipulation of earnings. *Journal of Accounting and Economics*, 19(1), 29-74.
- Hribar, P. & Collins, D. W. (2002). Errors in Estimating Accruals: Implications for Empirical Research. *Journal of Accounting Research*, 40(1), 105-134.
- Jones, J. J. (1991). Earnings management during import relief investigations. *Journal of Accounting Research*, 29(2), 193-228.
- Kanagaretnam, K., Lobo, G. J., & Mathieu, R. (2003). Managerial incentives for income smoothing through bank loan loss provisions. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 20(1), 63-80.
- Kasznik, R. (1999). On the association between voluntary disclosure and earnings management. *Journal of Accounting Research*, 37(1), 57-81.
- Kothari, S. P., Leone, A. J., & Wasley, C. E. (2005). Performance matched discretionary accrual measures. *Journal of Accounting and Economics*, 39(1), 163-197.
- Küçüksözen, C. & Küçükkocaoğlu G. (2004) Finansal Bilgi Manipülasyonu: İMKB Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, 1st Annual International Accounting Conference, MODAV, İstanbul.
- Larcker, D. F., & Richardson, S. A. (2004). Fees paid to audit firms, accrual choices, and corporate governance. *Journal of Accounting Research*, 42(3), 625-658.
- Liu, Q. & Lu, Z. (2007). Corporate Governance and Earnings Management in the Chinese Listed Companies: A Tunneling Perspective. *Journal of Corporate Finance*, 13, 881-906.
- Marquardt, C. A., & Wiedman, C. I. (2004). How are earnings managed? An examination of specific accruals. *Contemporary Accounting Research*, 21(2), 461-491.
- McNichols, M. F. (2000). Research design issues in earnings management studies. *Journal of Accounting and Public Policy*, 19(4-5), 313-345.

- McNichols, M., & Wilson, G. P. (1988). Evidence of earnings management from the provision for bad debts. *Journal of Accounting Research*, 1-31.
- Mohanram, P. S. (2003). How to Manage Earnings Management, *Accounting World*, 10(1), 1-12.
- Onay, A. & Benligiray, S. (2021). Denetçi Görüşlerinin ve Denetim Kalitesinin Kazanç Yönetimi İle İlişkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerinde Bir Araştırma, *International Symposium of Scientific Research and Innovative Studies*, Bandırma.
- Schipper, K. (1989). Commentary on Earnings Management, *Accounting Horizons*, 3(4), 91-102.
- Schrand, C. M., & Wong, M. F. (2003). Earnings management using the valuation allowance for deferred tax assets under SFAS No. 109. *Contemporary Accounting Research*, 20(3), 579-611.
- Scott, William R. (2015). *Financial accounting theory*. Canada, Toronto: Pearson Inc.
- Stolowy, H., & Breton, G. (2004). Accounts manipulation: A literature review and proposed conceptual framework. *Review of Accounting and Finance*, 3(1), 5-28.
- Teoh, S. H., Wong, T. J., & Rao, G. R. (1998). Are accruals during initial public offerings opportunistic?. *Review of Accounting Studies*, 3(1), 175-208.
- Tsipouridou, M. & Spathis, C. (2012). Earnings management and the role of auditors in an unusual IFRS context: The case of Greece. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 21(1), 62-78.

AKADEMİDE HİBRİT YÖNETİCİLİK ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Özgür YEŞİLYURT¹

<https://orcid.org/0000-0001-9252-3375>

ÖZET

Çalışmanın amacı, akademide hibrit yöneticilik kavramının akademisyenlik ve yöneticilik bağlamında nitel yöntemlerde değerlendirilmesidir. Çeşitli idari görevlerde yer alan kasti örnekleme yöntemiyle seçilmiş on beş akademisyenle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde yapılandırılmış soru formları vasıtasıyla toplanan veriler için ilgili nitel analiz programında temalar ve kodlar oluşturulmuştur. İdari görev süresi uzun olan ve farklı idari görevlerde bulunan akademisyenler hibrit yöneticilikle ilgili daha çok fikir beyan etmişlerdir. Hibrit yöneticilik teması için oluşturulan kategoriler akademisyenlik ve yöneticiliktir. Hibrit yöneticilikle oluşturulmuş alt kodlar; akademik yaşamı kısıtlaması, kişisel gelişime katkı, sorumluluk ve yoğun tempo, sürekli güncel kalma, insan ilişkilerinde zorluklar, özel yaşama etkisi, ilave iş yükü, akademik işleyişe katkı, maddi avantaj ve potansiyel verime katkıdır. Sonuç olarak, yöneticilik çok fazla sorumluluk ve yoğun tempoyu beraberinde getirdiği için akademik yaşamı sınırlandırmaktadır. Hibrit yönetici olan akademisyenlerin yönetim ve etkili iletişim konularında belirli aralıklarla eğitimlere ve rotasyona tabi tutulmaları akademisyenlerin yönetimde olmaktan kaynaklı maruz kaldıkları olumsuzlukları azaltacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Yöneticilik, Akademide Yöneticilik, Akademisyenlik.

A QUALITATIVE STUDY ON HYBRID MANAGEMENT IN ACADEMY

ABSTRACT

The study aims to evaluate hybrid management in academia with qualitative methods in the context of academicianship and management. Fifteen academicians in various managerial positions and selected by purposive sampling method were interviewed. In the interviews, the data collected through structured questionnaire forms were used in qualitative analysis, and theme and codes were created through the relevant qualitative analysis program. Academicians with a long period of administrative duty and different managerial positions expressed more opinions about hybrid management. The category created for hybrid management are academicianship and management. Sub-codes created with hybrid management are as follows: limitations of academe, contribution to personal development, responsibility, and intensive tempo, constantly up-to-date, difficulties in human relations, impact on private life, extra workload, and contribution to academic functioning, financial advantage, and contribution to potential efficiency. In conclusion, management limits academe as it brings with it too much responsibility and intensive tempo. It

¹Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ozguriesilyurt-25@hotmail.com

is considered that subjecting the academicians, who are hybrid managers, to training and rotation on management and effective communication at regular intervals will reduce the problems they are exposed to due to being in management.

Keywords: Hybrid Management, Management in Academia, Academicianship.

GİRİŞ

Akademisyenler bazen isteyerek bazen de zoraki yöneticilik pozisyonunda bulunabilmektedirler. Akademisyenlerin gerek isteyerek gerek zoraki bulunma durumları genel itibari ile akademisyenleri zorlayan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Akademisyenler bazen rol çatışması durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Akademideki rollerin sınırlarının net olarak çizilememiş olması akademisyenleri özellikle akademide ve özel hayatlarında zorlamaktadır. Bu çalışma daha önce hekimlerle ilgili olarak çalışılmış ve akademide çalışılmamış olan hibrit yöneticilik kavramını akademisyenlik ve yöneticilik çerçevesinde değerlendirilmesini yapmak amacıyla yapılmıştır. Farklı kurum ve kuruluşlar için yapılması iş süreçleri birbirinden farklı olan organizasyonlarda farklı algılanan hibrit yöneticilik kavramının daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

- 113 -

Bazı akademisyenler hem yöneticilik hem de akademisyenlik görevini yerine getirmektedirler. Hibrit yöneticilik yapan akademisyenler genel itibari ile asli mesleklerinden yöneticilik yapan hekimlerde olduğu gibi uzaklaştıkları gözlemlenmiştir. Hatta bazı hibrit yöneticilerin asli mesleklerinde tamamen koptukları bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda yöneticilik yapan akademisyenlerin akademisyenlik, yöneticilik ve hibrit yöneticilik kavramlarıyla ilgili düşünceleri alınarak kavramsal çerçeveleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Hibrit yöneticiliğin kavramsal çerçevesinin çizilerek, hibrit yönetici olarak tanımlanan asıl mesleğinin yanında yöneticilik yapan akademisyenlerin sorunlarına çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, akademide hibrit yöneticilik, akademisyenlik ve yöneticilik bağlamında nitel yöntemlerde değerlendirilmesidir. Çalışma kapsamında akademisyenliğe ek olarak bir kamu üniversitesinde farklı birim ve kademelerde (dekan yardımcılığı, müdür, müdür yardımcılığı, bölüm başkanlığı gibi) yöneticilik görevi olan on beş akademisyen yöneticinin akademisyenlik, yöneticilik ve hibrit yöneticilik ilgili düşünceleri alınarak çalışma saha araştırmasıyla desteklenmeye çalışılmıştır. Saha

araştırmasında uzman kişilerin görüşlerine de başvurularak hazırlanmış olan yapılandırılmış soru formları kullanılmıştır. Hibrit yöneticiliğin kavramsal çerçevesinin çizilerek, hibrit yönetici olarak tanımlanan asıl mesleğinin yanında yöneticilik yapan akademisyenlerin bu kavramlarla ilgili düşünceleri alınmıştır.

1. HİBRİT YÖNETİCİLİK

Küreselleşmeyle birlikte toplumsal ihtiyaçlarda ve işletmelerde paydaşların beklentilerinde ortaya çıkan değişimler, organizasyonların amaçlarının değişmesine sebep olmuştur. İşletmeler kar amacı güden veya gütmeyen şeklinde sınıflandırılmalarından ziyade değişen iş süreçlerine ayak uydurabilen hibrit yapılara dönüşebilmektedirler (Baycan ve Ata, 2012: 214). Kısaca hibrit yapılar iş organizasyonlarının geleneksel profesyonel kimlik modellerini bulanık hale getirmektedir (Correia ve Denis, 2016: 73). Profesyonel deneyim ve organizasyonel koşulların karşılıklı etkileşimiyle hibrit yönetici olan kişilerin, neden ve nasıl hibrit yönetici olduklarıyla ilgili çok az şey bilinmektedir (Bresnen vd., 2018: 1). McGivern ve diğerleri (2015) yönetici-profesyonellerin yönetsel organizasyon ve politika bağlamlarında profesyonelliği nasıl sürdürdüklerini ve hibritleştiklerini açıkladıkları çalışmalarında iki çeşit hibrit tip bulduklarını açıklamışlardır. Birinci tip hibrit olan geçici rollerdeki “tesadüfi hibritler” profesyonelliği sürdürmek, korumak ve temsil etmek adına karma roller üstlenmektedirler. İkinci tip hibrit olan “istekli hibritler” ise biçimlendirici kimlik çalışmasıyla kimlik uzlaştırması yapmakta ve profesyonel kimlik ihlallerine tepki olarak kendilerine has hibrit kimlikler oluşturmaktadırlar (McGivern vd., 2015).

Literatür göz önünde bulundurulduğunda hibrit yöneticilik kavramını profesyonel meslek ve yöneticilik olmak üzere iki ana çerçevede değerlendirmek gerekmektedir (Joffe ve MacKenzie-Davey, 2012: 163). Hibrit yöneticilik özellikle kamu sektöründe profesyonel meslek grubu olarak ifade edilebilecek meslek gruplarında (üniversitelerde idari görevi olan akademisyenler, hastanelerde idari görevi olan doktorlar, askeriyede idari görevi olan askerler gibi) görülmektedir. Diğer bir deyişle profesyonel meslek gruplarının kendi iş alanlarına ek olarak yöneticilik görevi üstlendikleri zaman hibrit yöneticilik kavramı ortaya çıkmaktadır. Akademisyenlerdeki hibrit yöneticilik, yöneticilik tarafından ziyade akademisyenlik tarafının ağır bastığı bir kavramdır. Tablo 1’de yöneticiler ve akademisyenler arasındaki farklılıklara yer verilmiştir.

Tablo 1: Yöneticiler ve Akademisyenler Arasındaki Farklılıklar *

Yöneticiler	Akademisyenler
Pek çok alana hakimiyetleri vardır.	Genelde belirli alanlarda uzmanlıkları vardır.
Bireyleri denetleme görevleri vardır.	İdari görevleri yoksa bireyleri denetleme görevleri yoktur.
Kural koyarlar ve bu kuralları uygularlar.	Kurallarla sınırlandırılmayı sevmezler
Birçok insan gruplarıyla ilgilenirler.	İdari görevleri yoksa genelde öğrencilerle ve akademik çalışmalarlarıyla ilgilenirler
Karar alırken uzlaşma yöntemini kullanırlar.	Bireysel karar aldıkları için uzlaşma ihtiyaçları yoktur
Realizm yöneticiler için önemlidir.	İdealizm akademisyenler için önemlidir
Kurumu temsil etmekle yükümlüdürler.	İdari görevleri yoksa sadece kendilerini temsil etmekle yükümlüdürler
Maliyet kontrolü önemlidir.	Maliyet kontrolü önemli değildir
Finans konularıyla ilgilidirler.	Özel ilgi alanlarına girmiyorsa finans konusuyla ilgilenmezler
Kaynak: (Hayran, 2000)'den uyarlanmıştır.	Kaynak: *Akademisyenlerle ilgili olan kısım ilgili kaynaktan (Hayran, 2000) akademisyenlere uyarlanmıştır.

Şekil 1'de akademiye hibrit yöneticilerin özelliklerine yer verilmiştir.

Şekil 1: Akademiye Hibrit Yöneticilerin Özellikleri*

*İlgili literatürden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2. YÖNTEM

Çalışmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırma çalışma grubunu bir kamu üniversitesinde idari görevi olan hibrit yönetici akademisyenler oluşturmaktadır. Örneklem seçimi ise olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden bir olan amaçlı (kasti) örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Çalışma kapsamında idari görevi olan 15 akademisyenle görüşmeler yapılmıştır. Çalışma verileri yapılandırılmış soru formları kullanılarak toplanmıştır. Sorular içerisinde katılımcıların idari görevleri, unvanları, görev süreleri ve daha önce idari görevde bulunup bulunmadıkları sorularına cevap aranmıştır. Çalışmaya katılanların profilleri ortaya koyulmuştur. Çalışmada kullanılan diğer sorular akademisyenlik, yöneticilik ve hibrit yöneticilikler ilgili sorulardır. Çalışmaya katılan akademisyenlerden toplanmış veriler ilgili nitel veri analiz programı yardımıyla kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Veriler pandemi döneminde toplandığı için görüşmeler yüz yüze yapılamamış ve yazılı olarak toplanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma problemine açıklık getirmesi adına yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular bu başlık altında sunulmuştur. Katılımcılar sırasıyla K1'den K15'e kadar kodlanmıştır. Tablo 2'de katılımcıların profilleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

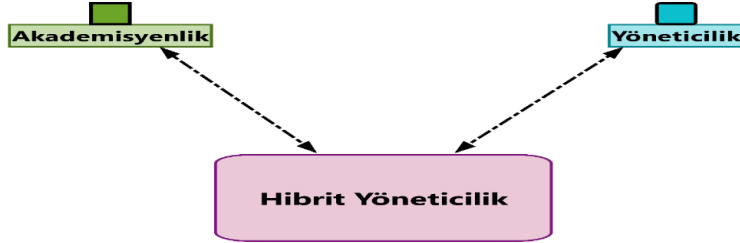
- 116 -

Tablo 2: Katılımcı Profili

Belge Adı	İdari Görev	Unvan	Görev Süresi	Daha Önce Yapılan İdari Görevler
K1	Dekan Yardımcısı	Öğretim Üyesi	1 yıl	Bölüm Başkanlığı
K2	Dekan Yardımcısı	Öğretim Üyesi	1 yıl	Bölüm Başkanlığı
K3	Müdür	Öğretim Üyesi	18 yıl	Müdür Yardımcılığı
K4	Dekan Yardımcısı	Öğretim Üyesi	6 yıl	Müdürlük
K5	Bölüm Başkanı	Öğretim Gör.	3 yıl	112 Şube Müdürlüğü
K6	Bölüm Başkanı	Öğretim Üyesi	3 yıl	-
K7	Bölüm Başkanı	Öğretim Üyesi	5 yıl	-
K8	Bölüm Başkanı	Öğretim Gör.	4 yıl	-
K9	Dekan Yardımcısı	Öğretim Üyesi	11 yıl	Müdür
K10	Müdür Yardımcısı	Öğretim Gör.	4 yıl	Bölüm Başkanlığı
K11	Bölüm Başkanı	Öğretim Üyesi	3 yıl	Bölüm Başkanlığı
K12	Bölüm Başkanı	Öğretim Üyesi	2 yıl	-
K13	Müdür Yardımcısı	Öğretim Gör.	1 yıl	Müdürlük
K14	Bölüm Başkanı	Öğretim Üyesi	15 yıl	Müdür
K15	Bölüm Başkanı	Öğretim Üyesi	4 yıl	Müdür Yardımcılığı

Şekil 2’de görüldüğü üzere çalışma 1 tema 2 kategori altında toplanmıştır. Bunlar; akademisyenlik, yöneticilik ve hibrit yöneticiliktir.

Şekil 2: Hibrit Yöneticilik Kavramı Tema ve Kategori Gösterimi

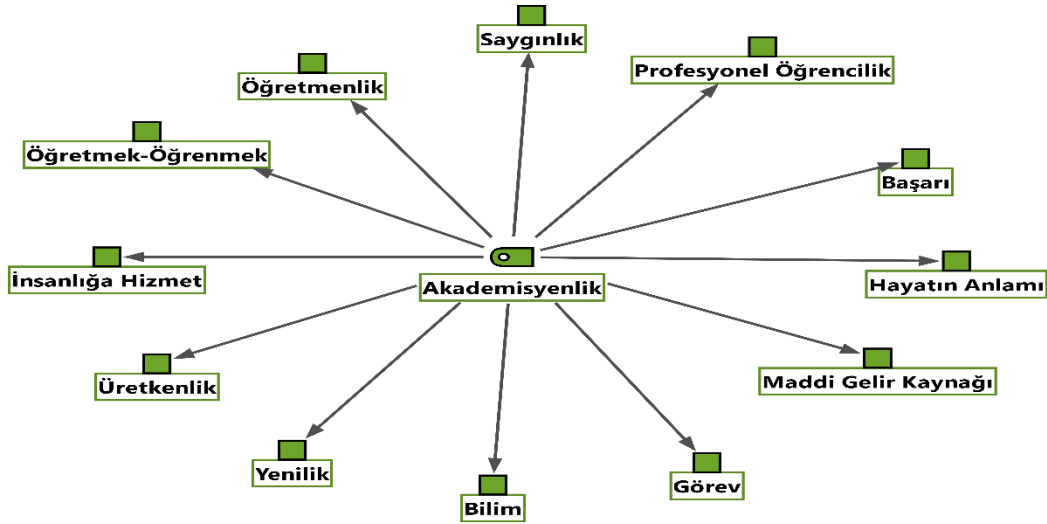
3.1. Akademisyenlik Kategorisi İlgili Bulgular

Katılımcı ifadeleri doğrultusunda akademisyenlik kategorisi 12 kod ile ifade edilmiştir. Akademisyenlik temasının, insanlığa hizmet, öğretmek-öğrenmek, üretkenlik, öğretmenlik, yenilik, saygınlık, bilim, maddi gelir kaynağı, profesyonel öğrencilik, görev, başarı ve hayatın anlamı kodları ile tanımlandığı görülmektedir. Katılımcılar için akademisyenlik algısı insanlığa hizmet kodu çerçevesinde anlam bulmuştur. Akademisyenlik mesleğinin ülkeye ve insanlığa hizmet etmek olarak algılayan katılımcılar aynı zamanda insanlığa hizmet etmenin topluma yol gösterme, rol model olma, insanların bir noktada hayatlarına dokunma ve toplum yararına gerçekçi çözümler üretme noktasında faydalı olacaklarını ifade etmişlerdir. Özellikle K6 kodlu katılımcı bu konuda şu görüşü ile konuya açıklık getirmiştir:

“Akademisyenlik mesleğini hem ülkeye hem de sosyal anlamda insanlığa hizmet eden bir kavram olarak algılamaktayım.” (K6)

Şekil 3’te akademisyenlik kategorisi ile ilgili kodlara yer verilmiştir.

Şekil 3: Akademisyenlik Kategorisi Kodları

Akademisyenlik algısı ile ilgili olarak katılımcıların yoğun olarak bahsettiği diğer bir konu ise öğretmek-öğrenmek olmuştur. Katılımcılardan bazıları bilime katkı sunmak ve topluma fayda sağlamak için daha çok öğrenme ve öğretme ihtiyacı duyduklarını ifade etmişlerdir. K8 kodlu katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“Daha çok öğrenip daha çok öğretme ihtiyacı hissetmekteyim. Bilime kendi alanımla ilgili katkı sunma konusunda gayret etmekteyim. Bunu yaparken buradaki asli görevim olan öğrenci eğitimini maksimum düzeyde tutmam gerektiğini unutmamaktayım.” (K8)

Akademisyenlik mesleğinin katılımcılar tarafından farklı farklı yorumlanması bu kavramın derinliğini ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların mesleklerini tanımlarken geniş bir yelpazeden baktığı görülmektedir. Kodların frekans dağılımını incelemeye devam edildiğinde, katılımcılar üretkenlik, öğretmenlik, yenilik, saygınlık, bilim, maddi gelir kaynağı, profesyonel öğrencilik, görev, başarı ve hayatın anlamı gibi tanımlamalar ile akademisyenlik mesleğini anlatmaya çalışmışlardır. Katılımcıların insanlığa hizmet ve öğretmek-öğrenmek kodları ile birlikte yoğun olarak dile getirdikleri ifadeler ise üretkenlik, yenilik ve öğretmenliktir. Bu bağlamda K11 kodlu katılımcının ifadesi üretkenlik kodunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Benim için sürekli yenilenmeyi ve canlı kalmayı ifade ediyor. Sürekli okumak yeni şeyler öğrenmek benim hayatımın merkezinde yer alıyor. Her gün kendime bugün yeni ne öğrendim diye sorarım. Eğer yanıt alamazsam uyumadan alanımla ilgili uluslararası akademik bir derginin son sayısında hangi makalelerim yayımlandığına bakarım. Bu yüzden bu meslek maddi getirisinden bu açılarıyla benim için önem taşıyor.” (K11)

Akademisyenlik mesleğini öğretmenlik kodu ile tanımlayan katılımcılar, daha iyi birey yetiştirme ve bilgiyi öğrenciye aktarma noktasında akademisyenlik mesleğinin özünün öğretmenlik olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda K2 kodlu katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“Öncelikle benim mesleğim akademisyenlik değil öğretmenlik. Akademisyenlik dediğiniz şey gerçek anlamda bir yol açmayı gerektirir. Yaptığınız işin dünya çapında da ülke çapında da hiç yapılmamış olanı ortaya koyması gerekir. Bunu bugün bizim ülkemizde yapabilen nadir. Kendimi de açıkçası bu grubun içinde görmüyorum. Çoğu üniversitede bu sıfatın kullanılmasının da hata olduğunu düşünüyorum. Bugün Türkiye’de “akademisyen” sıfatıyla çalışan kişilerin çoğunluğu (%80) kendinden öncekine not düşmekten ileri gidemeyen, herhangi bir yeniyi ortaya koyamayan, bir yabancı dili bile okuma-yazma-dinleme-anlama seviyesinde öğrenememiş bir gürühtür. Dolayısıyla benim mesleğim akademisyenlik değil, üniversitede hocalık/öğretmenlik.” (K2)

Akademisyenlik mesleği tanımlanırken katılımcıların yoğun olarak bahsettiği kodlar dışında saygınlık, bilim, başarı ve maddi gelir kaynağı gibi kodlar ile ilgili de düşüncelerini paylaşmışlardır. Bu konuda K15 kodlu katılımcı akademisyenliğin saygınlığı arttırdığını, bir bilim olduğunu, başarı olduğunu ve maddi gelir kaynağı olduğunu şu ifadeleri kullanarak ifade etmiştir:

“Akademisyenlik benim için;

- *Başarılı olmak için bir araç*
- *Bilim yapabilmem için*
- *Yeni şeyler keşfetmek ve geliştirebilmek için bir araç*
- *Amaçlarıma ulaşabilmek için bir araç*
- *Ülkeme hizmet ve katkı sunmak için bir araç*
- *Konuşurken dikkate alınmak için bir araç*
- *Başka insanlara yardım edebilmem ve onlara bir şeyler anlatabilmem için bir araç*
- *Saygı duyulmak için bir araç*
- *Toplum saygınlığı için bir araç*
- *Ailemi ve kendimi maddi yönden idame ettirebilmem için bir araç” (K15)*

Akademisyenliği tanımlarken katılımcılar son olarak profesyonel öğrencilik, görev ve hayatın anlamı ile ilgili de fikirlerini paylaşmışlardır. Bu konuda K4, K1 ve K7 kodlu katılımcıların düşünceleri şu şekildedir:

“Hayat boyu öğrenmenin profesyonelce yapıldığı bir alanı ifade etmektedir. Daha öğrencilik yıllarımda akademisyen olmayı kafama koyduğum için KPSS dâhil hiçbir sınava hazırlanmadım. Akademisyen olmanın şartlarına odaklandım sadece ve tek amacım olan meslek grubuna dâhil oldum. Severek yaptığımı söyleyebilirim kısacası.” (K4)

“Akademisyenlik görevim ile de yöneticilik gibi farklı kulvarda olsalar da vatan millet için bir ürün ortaya koymanın farklı enstrümanlarıdır. Ben olaya böyle bakarak bana verilen akademisyenlik görevinin icabını imkânlar dâhilinde yerine getirmeye çalışıyorum.” (K1)

“İdealde hayatın anlamını; reelde ekmek kapısını.” (K7)

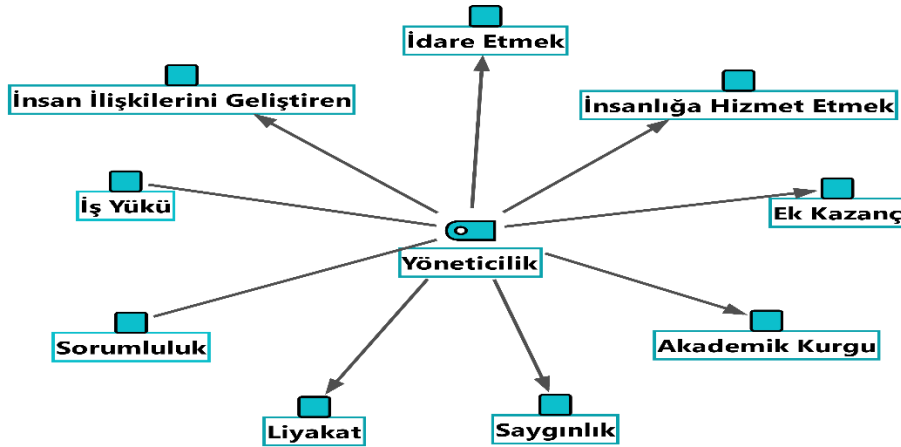
Akademisyenlik kategorisi katılımcılar için farklı noktalarda yoğunluk göstermekle birlikte insanlığa hizmet ve öğretmek-öğrenmek kodları üzerinde ki yoğunluk daha fazladır. Özellikle K15 kodlu katılımcı akademisyenliği tanımlarken insanlığa hizmet, üretkenlik, yenilik, saygınlık, bilim, maddi gelir kaynağı ve hayatın anlamı ile ilgili görüşlerini yoğun olarak dile getirmiştir. Akademisyenliğin tanımını öğretim üyesi olan katılımcılar yoğun olarak insanlığa hizmet ve saygınlık bağlamında düşünürken, öğretim görevlisi olan katılımcılar ise öğretmek-öğrenmek bağlamında ifade etmişlerdir.

- 120 -

3.2. Yöneticilik Kategorisi İlgili Bulgular

Katılımcı ifadeleri doğrultusunda yöneticilik kategorisi 9 kod ile ifade edilmiştir. Yöneticilik kategorisinin iş yükü, sorumluluk, liyakat, insan ilişkilerini geliştiren, idare etmek, saygınlık, insanlığa hizmet etmek, akademik kurgu ve ek kazanç kodları ile tanımlandığı görülmektedir. Şekil 4’te yöneticilik kategorisi kodlarına yer verilmiştir.

Şekil 4: Yöneticilik Kategorisi Kodları

Katılımcılar için yöneticilik algısı iş yükü kodu çerçevesinde anlam bulmuştur. Akademisyenlik mesleğinin yanında yöneticilik yapan katılımcıların çoğu bunu iş yükü olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. K8 kodlu katılımcı bu konuda en çarpıcı yorumlardan birini yapmıştır:

“Akademisyenliğe ek olarak yöneticilik yapmak iş yükünü artırmaktan başka bir şey değildir. Görev bağlamından birbirinden kesinlikle ayrıdır. Yöneticilik yapmak bu alanda tecrübe sahibi olanların yapabileceği bir şey olmalıdır. Aksi takdirde akademisyenliğin asli gereçleri arka plana düşecektir.” (K8)

- 121 -

Yöneticilik kategorisinde iş yükü ile birlikte katılımcıların en fazla yorum yaptığı konu sorumluluktur. Katılımcılardan bazıları yöneticiliğin iş yükü ile birlikte daha fazla sorumluluk getirdiğini ifade etmişlerdir. K9 kodlu katılımcının konu ile ilgili ifadesi şöyledir:

“Akademik açıdan yük ve beraberinde sorumluluk” (K9)

Yöneticilik kategorisini incelemeye devam ettiğimizde yöneticiliğin katılımcı ifadelerinde anlam bulduğu diğer kodlar, liyakat, insan ilişkilerini geliştiren ve saygınlık kodları olduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar yöneticiliğin her ne kadar iş yükü ve sorumluluk arttırdığını söyleseler de bununla birlikte insan ilişkilerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte katılımcılardan bazıları yöneticilik vasfına erişebilmek için belirli bir aşamaya gelen kişilerin bu göreve getirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar yöneticiliğin örgüt içinde yer alan insanları birbirlerine karşı idare etmek olarak algılandığını da ifade etmişlerdir. Bu K14, K13 ve K11 kodlu katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Yöneticilik hangi kurumda olursa olsun belli aşamalardan geçip başarılı olunmuşsa bir üst yöneticiliğe geçiş olmalı ve kazanılan tecrübeler sürekli paylaşılmalıdır.” (K14)

“Diğer akademik personellerle daha fazla iletişim halinde olunabilir.” (K13)

“Diğer insanların açıklarını kapatmak, küsleri barıştırmak.... gibi sürekli birilerini idare etmekten başka sanırım ortaya bir şey koyamıyorum. İdarecilikten başkalarının anladığı sanırım onları sürekli idare etmem gibi düşünmeye başladım. Bu da beni oldukça yıpratıyor. Bunun yanında birisi diğerinden 2 saat fazla derse girdiğinde bunu bana bir lütufta bulunmuş gibi aksettirdiği durumlardan nefret ediyorum. Bu yüzden de sevemedim bu işi” (K11)

Yöneticiliğin katılımcılarda oluşturduğu ifadelerle genel olarak baktığımızda bir kere saygınlık, bir kere insanlığa hizmet etmek, bir kere ek kazanç ve bir kere de akademik kurgu ifadelerinin katılımcılar tarafından dile getirildiği görülmektedir. Burada ki çarpıcı ifadelerden yöneticiliğin akademisyenlik meleği ile bağdaştığını ifade eden K6 kodlu katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“Yöneticilik yapmak kurumsal kurgulanmaya katkı sunmak ve ilgili işlemlerin kanun ve ahlak üzerine sürdürülmesini sağlanmasıyla akademisyenlikle bağdaşan bir anlayış olduğunu düşünmekteyim.” (K6)

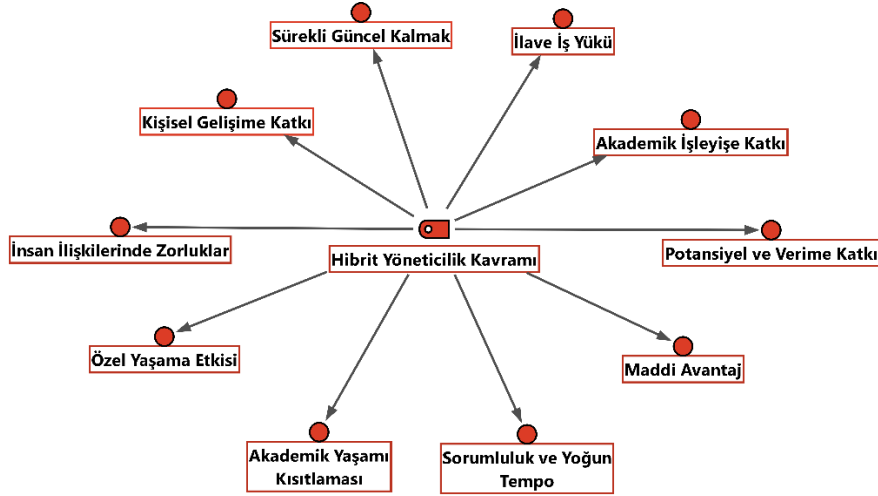
- 122 -

Bölüm başkanı ve dekan yardımcısı görevinde bulunan katılımcılar yöneticilik noktasında çok daha fazla görüş bildirmişlerdir. Yöneticilik kavramını iş yükü çerçevesinde yoğun olarak dile getirmişlerdir. İş yükü dışında bölüm başkanı ve dekan yardımcısı olan katılımcılar sorumluluk, liyakat, insan ilişkilerini geliştiren ve idare etmek kodları ile ilgili de yoğun ifadelerde bulunmuşlardır.

3.3. Hibrit Yöneticilik Teması İlgili Bulgular

Katılımcılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşan diğer bir tema da hibrit yöneticilik kavramıdır. Hem akademisyen hem yöneticilik konumunda olan katılımcı ifadeleri doğrultusunda 10 kod ortaya çıkarılmıştır. Bu kodlar, akademik yaşamı kısıtlaması, kişisel gelişime katkı, sorumluluk ve yoğun tempo, sürekli güncel kalma, insan ilişkilerinde zorluklar, özel yaşama etkisi, ilave iş yükü, akademik işleyişe katkı, maddi avantaj ve potansiyel verime katkı kodlarıdır. Şekil 5’te hibrit yöneticilik teması kodlarına yer verilmiştir.

Şekil 5: Hibrit Yöneticilik Teması Kodları

Katılımcılar için hibrit yöneticilik akademik yaşamı kısıtlaması kodu çerçevesinde anlam bulmuştur. Hibrit yöneticilik yapan katılımcıların çoğu bu durumun akademik yaşamı kısıtladığını ifade etmişlerdir. K4 kodlu katılımcının akademik yaşamın kısıtlanması ile ilgili olarak ifadesi şöyledir:

“Yaşadığım zaman kaybı akademik hayatımı olumsuz etkiliyor. Yöneticiliğin doçent veya profesörlerden seçilmesi gerektiği kanaatindeyim.” (K4)

- 123 -

Katılımcılar hibrit yöneticiliğin akademik yaşamı kısıtlamasının yanında sorumluluk ve yoğun tempo gerektirdiği, insan ilişkilerinde zorlandıklarını ve özel yaşamı etkilediğini fakat bununla birlikte kişisel gelişime katkı sağladığını ifade etmişlerdir. K2 kodlu katılımcı bu konuda en çarpıcı yorumlardan birini yapmıştır:

“Saymakla bitmez. Öncelikle asla geceniz gündüzünüz yoktur. Her an her yerde ulaşılabilir olmanız gerekir. Kendimi öğretmenlikten uzaklaştırmamak için ders alıyorum kendi bölümümde ama yöneticilerin en büyük sorunu mesleklerinden uzaklaşmak. İdari iş yükü diye bir kavram var. Bu sebeple idareye kendinizi adanmanız bekleniyor. Oysa ben mesleğimi yapmak istiyorum. Çoğu yönetici ise bunu bir keyfiyet olarak alıp, bulunduğu fakülteye hiçbir katkısı olmuyor, yöneticilik dışında bu da en büyük dezavantaj. İdari işler bir şekilde yürür, oysa öğrencileriniz sizden bir şeyler almalı, almak zorunda. Bu sizin borcunuz. Yöneticilerin bu bağlamda mesleki olarak bulundukları fakültelere yeteri kadar katkı sağlayamadıklarını düşünüyorum.” (K2)

Bununla beraber K3 kodlu katılımcının ifadesi de K2 kodlu katılımcının görüşünü destekler niteliktedir. K3 kodlu katılımcı hibrit yöneticiliğin dezavantajlarını şu şekilde sıralamıştır:

- “-Akademik faaliyetler için yaşanan zaman yetersizliği*
- Aile sorumluluklarını yerine getirme konusunda yaşanan güçlükler*
- Profesyonelce hareket edilmesine rağmen yönetilenlerin şahsi hesapları ve hırslarına maruz kalmak*
- Adil davranılmasına rağmen insanların memnuniyetsizliğini görmek”*

Bu başlık altında ele alınan diğer bir konu hibrit yöneticilerin sürekli güncel kalma gerekliliğidir. Bu kod görüşmeciler tarafından dört kere dile getirilmiştir. Bu ifade çerçevesinde katılımcılar hem akademik çevrede hem de idari çevrede bulunmanın bir gerekliliği olarak sürekli yenilikleri takip etmek gerekliliği olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda K4 kodlu katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“Daha iyi bir akademisyen olma hayalimi her zaman diri tutuyorum. Sürekli güncel kalabilmek ve entelektüel bir bakış kazanabilmek çabasını her zaman verdiğimi düşünüyorum.

Hibrit yöneticiliğin katılımcılarda oluşturduğu ifadelere genel olarak baktığımızda iki defa ilave iş gücü, iki defa akademik işleyişe katkı, bir defa maddi avantaj ve bir defa potansiyel verime katkı ifadelerinin katılımcılar tarafından dile getirildiği görülmektedir. Burada ki ifadelerden hibrit yöneticilik ile birlikte ilave iş yükü artışının olduğunu dile getiren K8 kodlu katılımcının ifadesi şu şekildedir:

“Yöneticilik yapmak dışarıdan bakıldığında avantajlı gibi görünse de aslında mevcut duruma ek bir iş yüküdür.” (K8)

İlave iş yükü ile birlikte diğer çarpıcı ifadeyi ise K1 kodlu katılımcı vermiştir. K1 kodlu katılımcının potansiyel ve verime katkı kodu ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Ayrıca iki farklı pozisyon ile kendimde bir motivasyon ve tecrübe cesaret görerek işlere daha iyi yoğunlaşıyor ve potansiyelli işler ortaya koymaktayım.” (K1)

Daha önce hiç idari görevde bulunmayan katılımcılar, daha önce bölüm başkanı olan katılımcılar ve daha önce müdür ve müdür yardımcılığı yapan katılımcılar hibrit yöneticilikle ilgili daha fazla görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların hibrit yöneticilik kavramını akademik yaşamı kısıtlaması kodu çerçevesinde yoğun olarak dile

getirmişlerdir. Yine daha önce hiç görevde bulunmayan katılımcılar sürekli güncel kalmak üzerinde en fazla duran gruptur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hibrit yöneticiliğin kavramsal çerçevesinin oluşturulması için akademide çalışan kasti örnekleme ile seçilmiş on beş yöneticinin akademisyenlik, yöneticilik ve hibrit yöneticilik kavramları ile ilgili düşünceleri alınarak kavramsal çerçeve saha araştırmasıyla desteklenmeye çalışılmıştır. Hibrit yönetici olarak tanımlanan asıl mesleğinin yanında yöneticilik yapan akademisyenlerin akademisyenliğe ve yöneticiliğe bakış açıları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın kategorilerinden biri akademisyenlik kategorisidir. Akademisyenlik kategorisinin kodları; insanlığa hizmet, öğretmek-öğrenmek, üretkenlik, öğretmenlik, yenilik, saygınlık, bilim, maddi gelir kaynağı, profesyonel öğrencilik, görev, başarı ve hayatın anlamıdır. Katılımcılar için akademisyenlik algısı insanlığa hizmet kodu çerçevesinde anlam bulmuştur. Akademisyenler, akademisyenlik mesleğini ülkeye ve insanlığa hizmet etmek olarak algılayan katılımcılar aynı zamanda insanlığa hizmet etmenin topluma yol göstererek rol model olmak olarak tanımlamaktadır. Ayrıca akademisyenler, akademisyenlik mesleğini insanların bir noktada hayatlarına dokunma ve toplum yararına gerçekçi çözümler üretme noktasında faydalı olmak olarak görmektedirler.

- 125 -

Araştırmanın diğer bir kategorisi yöneticilik kategorisidir. Yöneticilik kategorisinin kodları; iş yükü, sorumluluk, liyakat, insan ilişkilerini geliştiren, idare etmek, saygınlık, insanlığa hizmet etmek, akademik kurgu ve ek kazançtır. Yöneticilik kategorisinde en çok dile getirilen kod iş yükü kodudur.

Araştırmanın teması olan hibrit yöneticili temasının kodları; akademik yaşamı kısıtlaması, kişisel gelişime katkı, sorumluluk ve yoğun tempo, sürekli güncel kalma, insan ilişkilerinde zorluklar, özel yaşama etkisi, ilave iş yükü, akademik işleyişe katkı, maddi avantaj ve potansiyel verime katkıdır.

Kaya (2018: iii) hibrit yönetici olarak değerlendirdiği doktorların yönetsel süreçlere daha fazla hakim olmalarını ve etkin kararlar almalarını vurguladıkları çalışmada doktorların yönetsel dersler almalarının gerekliliği üzerinde durmuştur. Buna ek olarak yöneticilik

sürelerinin uzun oluşu ve rotasyonun genel itibariyle olmayışı doktorları profesyonel mesleklerinden uzaklaştırmaktadır. Kaya ve Kaya (2019: 96) doktorların profesyonel iş kimlikleri ile yöneticilik kimlikleri arasında kaldıkları ve genel olarak da yöneticilik görevini zoraki kabul ettikleri üzerinde durmuşlardır. Hibrit yönetici olarak kabul edilen akademisyenleri konu edinen bu çalışmada da benzer şekilde akademisyenlik kimlikleri ile yöneticilik kimlikleri arasında kalabilmektedirler. Buna ek olarak yöneticilikle ilgili faaliyetleri yürütürken akademisyenlikle alakalı işleri aksatabildikleri ve genelde işleri erteledikleri gözlemlenmiştir. Bazı akademisyenler idari görevleri gönüllü bir şekilde kabul ederken bazı akademisyenler de bu görevi almak zorunda kalmaktadırlar.

Baynal Doğan ve diğerlerinin (2020: 694) sağlık yöneticiliği yapan doktorlarla ilgili yapmış oldukları çalışmada karar süreçlerinin baskı ve dış müdahalelerle yapılabildiği üzerinde durulmuştur. Bu durum doktorlarda olduğu kadar fazla olmasa da akademisyenlerde de benzer baskılara maruz kalan hibrit yönetici akademisyenler olduğu gözlemlenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalara (Loh, 2015: 52; Kaya, 2018: iii) benzer olarak yönetimle ilgili bölümlerden mezun olmayan akademisyenlerin yönetimle ve etkili iletişimle ilgili konularda belirli aralıklarla eğitim almaları ve mümkünse rotasyona tabi tutulmaları akademisyenlerin idari görevde olmaktan kaynaklı olarak yaşayacakları ve/veya yaşayacakları olumsuzlukları azaltacaktır.

- 126 -

Hibrit yöneticiliğin akademik yaşamı kısıtlamasının yanında sorumluluk ve yoğun tempo gerektirdiği, insan ilişkilerinde zorlandıklarını ve özel yaşamı etkilediğini fakat bununla birlikte kişisel gelişime katkı sağladığı unutulmamalıdır. Özellikle daha önce idari görevde bulunmamış olan akademisyenler sürekli güncel kalma durumu üzerinde çok fazla durmuşlar ve bu bağlamda iş ve işleyişte hata yapma endişelerini ortaya koymuşlardır. İdari görev sayısı ve süresi arttıkça tecrübe kazanıldığı ve bu endişenin ortadan kalktığını vurgulamışlardır. Hibrit yöneticilik kavramının genel çerçevesi incelendiğinde katılımcıların özellikle akademik yaşamı kısıtlaması konusunda hem fikir oldukları tespit edilmiştir. Buna ek olarak sürekli güncel kalmak zorunda olmaları ve insanlarla ilişkilerde yaşanan sorunlar ve geniş sorumluluk yelpazesi akademide hibrit yöneticilerin yaşadığı zorlukların sebepleri arasında yer almaktadır.

Verilerin toplandığı katılımcı grubu sınırlı olmasından kaynaklı olarak sonuçların genellenmesi ile ilgili zafiyet içermektedir. Ayrıca çalışmanın pandemi döneminde

yapılmasından kaynaklı olarak veri toplama süreci yazılı olarak yapılmıştır. Veriler yüz yüze toplansaydı daha etkileşimli olarak toplanabilir ve araştırmaya konu olan kavramlar daha geniş çerçevede ele alınabilirdir.

Katılımcı sayıları artırılarak nicel çalışmalarla desteklenerek bu çalışma daha geniş kitle ile hibrit yönetici akademisyenlerde ya da başka sektördeki hibrit yöneticilik yapan çalışanlarda yapılabilir. Bunlara ek olarak birden fazla üniversitede hatta özel üniversitede çalışan hibrit yönetici akademisyenleri de çalışmaya katarak kavramsal çerçeve farklı bakış açılarıyla ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Baycan, N. Ç., Ata, N., (2012), Hibrid Organizasyonlarda Dış Kaynaklardan Yararlanma, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1): 213-222.
- Baynal Doğan, T. G., Demirtaş, Ö. ve Doğan, S. (2020). Melez Yöneticiliğin Sağlık Yöneticileri Perspektifinden Nitel Yöntemle Araştırılması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(4), 681-698.
- Bresnen, M., Hodgson, D., Bailey, S., Hassard, J. and Hyde, P., (2018), Hybrid Managers, Career Narratives and Identity Work: A Contextual Analysis of UK Healthcare Organizations, *Human Relations*, 72(8): 1-28.
- Correia, T. ve Denis, J. L., (2016), Hybrid Management, Organizational Configuration, and Medical Professionalism: Evidence From the Establishment of a Clinical Directorate in Portugal. *BMC Health Serv Res* 16, 161 <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1398-2>. *Identity Work. Human Relations*, 62(3): 73-109.
- Hayran, O., (2000), Sağlık Hizmetlerinin Yönetimi: Hekimler Mi, Profesyonel Yöneticiler Mi?, <http://saglikegitimcisi.blogspot.com/2016/05/hekimler-mi-profesyonel-yoneticiler-mi.html>, Erişim Tarihi: 04.10. 2020.
- Joffe, M., MacKenzie-Davey, K., (2012), The Problem of Identity in Hybrid Managers: Who are Medical Directors?, *International Journal of Leadership in Public Services*, 8(3): 161-174.
- Kaya, R. R. ve Elif, K., (2019), Hekimlerin Yönetim Macerası: Melez İş Kimliği ve Hekim Yöneticiler, *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(2): 82-102.
- Kaya, R. R., (2018), Melez İş Kimliği: Hekim Yöneticiler Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Loh, E. (2015). Doctors as health managers: An oxymoron, or a good idea?, *Journal of Work- Applied Management*, 7(1), 52-60.
- McGivern, G., Currie, G., Ferlie, E., Fitzgerald, L., and Waring, J., (2015), Hybrid Manager–Professionals'identity Work: The Maintenance and Hybridization Of Medical Professionalism in Managerial Contexts. *Public Administration*, 93(2): 412-432.